

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**“17. YY ÂŞIKLARINDAN
GEVHERİ, KAYIKÇI KUL MUSTAFA, ÂŞIK ÖMER,
KARACAOĞLAN VE ERCİŞLİ EMRAH’IN ŞİİRLERİNDE MİSTİK
UNSURLAR”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Feriha ÇABUK**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Pakize AYTAÇ**

ANKARA-2007

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Feriha Çabuk'a ait 17.yy Âşıklarından Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurlar adlı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/ Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Metin ERGUN

Üye

Prof.Dr. Pakize AYTAÇ(Danışman)

Üye

Yrd.Doç.Dr. Ahsen TURAN

ÖNSÖZ

Bu araştırmada,17.yy'da ürün veren Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın şiirlerindeki mistik unsurlar belirlenerek, bu aşıkların sanat dünyalarında mistik unsurların hangilerinin, ne sebeple kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu amaçla aşıkların şiirleri tek tek okunarak, tamamında mistik unsurların işlendiği şiirler araştırmada kullanılmıştır. Beş aşığın şiirlerinin tek tek tespit edilerek, içlerinden mistik konulu olanların şeçilmesi araştırmanın en zorlanılan aşaması olmuştur. Bu aşama geçildikten sonra, belirlenen mistik unsurlar tek tek konu başlıklarına ayrılmıştır. Mistik unsurlar açıklanıp, aşığın şiiri örnek verildikten sonra, bu mistik unsurun aşığın şiirinde nasıl kullanıldığı sorgulanmıştır.

Araştırmanın sonunda oluştulan mistik unsurlar haritası, araştırmanın özeti mahiyetindedir. Zira bu haritada hangi aşığın, hangi mistik unsuru kullandığı açıkça görölmektedir.

Bu araştırmada, Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın şiirlerindeki unsurların görünen değil de görünmeyen anlamları üzerine yoğunlaşılmış ve bu yüzyılda mistik düşünce ile hangi kavramların, nasıl işlendiği tespit edilmiştir

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR CETVELİ	viii
TABLO CETVELİ	ix
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

17.yy'da Anadolu'da Siyasi-Sosyal ve Kültürel Durumuna Genel Bakış

1.17.yy'da Anadolu'nun Siyasî- Sosyal ve Kültürel Durumu.....	3
1.1. Siyasî Durum	3
1.2 Sosyal Durum	12
1.2.1 Şehir Hayatı	12
1.2. 2 Köy Hayatı.....	15
1.2.3Göçebeler.....	16
1.3 Kültürel Durum.....	18
2. 17. yy'a Kadar Âşık Edebiyatı'na Kısa Bir Bakış.....	21
3. Tasavvufun Tarihi Seyrine Kısa Bir Bakış.....	27
4. Başlangıcından 17.yy'a Kadar Türklerde Tasavvuf ve Tasavvuf Edebiyatının Seyrine Kısa Bir Bakış	29

2. BÖLÜM

Mistik Unsurlar

2. Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurlar	37
2.1. Allah'ın Sıfatları.....	37
2.1.1Allah	37

2.1.2.Ahir.....	40
2.1.3.Hakk.....	40
2.1.4.Gani.....	41
2.1.5.Celal.....	42
2.2. Allah ile İlgili Unsurlar	43
2.2.1. Derya.....	43
2.2.2. Didar.....	45
2.3. Allah'ın Tecelli Ettiği Yerler.....	45
2.3.1.Gül.....	45
2.3.2.Dil.....	47
2.3.3.Gönül.....	49
2.3.4. Kalb.....	52
2.4. Peygamberler.....	52
2.4.1. Ali.....	52
2.4.2. Eyyüb.....	54
2.4.3. Muhammed.....	56
2.1.4.3.1.Habibullah.....	59
2.4.4.Halil.....	60
2.4.5.Musa.....	63
2.4.6.Nuh.....	66
2.4.7.Süleyman.....	68
2.4.8.Yusuf.....	71
2.5. Kur'ân-ı Kerîm.....	73
2.6. Diğer Kutsal Kişiler.....	73
2.6.1.Lokman.....	75
2.6.2.On İki İmam.....	76
2.7. Mutasavvıflar.....	78
2.7.1.Hacı Bektaş-ı Veli.....	78
2.7.2.Hallac-ı Mansur.....	81
2.7.2.1. Dâr.....	83
2.7.2.2 Ene'l Hak.....	84
2.8. Kader.....	84

2.9. Ahiret ve Ahiret ile İlgili Mefhumlar.....	86
2.9.1.Ahiret.....	86
2.9.2.Kıyamet.....	87
2.9.3.Haşr.....	89
2.9.4.Sırat.....	89
2.9.5.Cennet.....	91
2.9.6.Cehennem.....	93
2.10. İbadet ile İlgili Mefhumlar.....	95
2.10.1.Hamd	95
2.10.2.Hayır.....	96
2.10.3.İbadet	97
2.10.4.Hac ile İlgili mefhumlar	98
2.10.4.1.Kabe (Beytullah)	98
2.10.4.2.Kible.....	102
2.11. Diğer İtikadi Mefhumlar	102
2.11.1.İblis.....	102
2.11.2.İman	104
2.12.Tasavvuf ile İlgili Mefhumlar.....	105
2.12.1. Tasavvuf Yolunda Olanlara Verilen İsimler.....	105
2.12.1.1.Abdal.....	105
2.12.1.2.Alim	108
2.12.1.3.Arif.....	109
2.12.1.4.Can	110
2.12.1.5.Derviş	111
2.12.1.6.Geda	115
2.12.1.7.Kılavuz	116
2.12.1.8.Kul.....	117
2.12.1.9.Mecnun	118
2.12.1.10.Mürit	120
2.12.1.11.Pir.....	121
2.12.2. Tasavvuf ve Tarikatlarla İle İlgili Mefhumlar	123
2.12.2.1.Âb.....	124

2.12.2.2.Âb-ı Zemzem.....	124
2.12.2.3.Adem.....	125
2.12.2.4.Ah.....	127
2.12.2.5.Akl	130
2.12.2.6.Alem	131
2.12.2.7.Arş.....	134
2.12.2.8.Asa	137
2.12.2.9.Aşk (Aşık).....	139
2.12.2.10.Ataş	141
2.12.2.11.Ayrılık(Hicran)	141
2.12.2.12.Bâd.....	143
2.12.2.13. Bâd-ı Saba	144
2.12.2.14.Belâ	145
2.12.2.15.Burhan.....	146
2.12.2.16.Cam-ı Cem.....	147
2.12.2.17.Cevr.....	148
2.12.2.18.Derd	149
2.12.2.19.Derûn	150
2.12.2.20.Devran.....	150
2.12.2.21.Don	151
2.12.2.22.Edep-Erkan	153
2.12.2.23.Ezkâr.....	154
2.12.2.24.Felek	155
2.12.2.25.Feryad.....	156
2.12.2.26.Fürkat	157
2.12.2.27.Gaflet.....	158
2.12.2.28.Gam	159
2.12.2.29.Hakikat	160
2.12.2.30.Kâmil	162
2.12.2.31.Kelam.....	163
2.12.2.32.Keramet.....	164
2.12.2.33.Kimya	165

2.12.2.34.Mal	166
2.12.2.35.Mihnet	167
2.12.2.36.Nefs-i Emmare	168
2.12.2.37.Pervane.....	169
2.12.2.38.Post.....	171
2.12.2.39.Sada.....	172
2.12.2.40.Sefer.....	173
2.12.2.41.Sır	173
2.12.2.42.Söz.....	174
2.12.2.43.Uryan.....	175
2.12.2.44.Vahdet.....	175
2.12.2.45.Vasl	176

3. BÖLÜM

Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurların Haritası

3. Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurları Gösteren Harita.....	177
---	-----

SONUÇ	182
KAYNAKÇA	187
ÖZET	194
ABSTRACT	196

KISALTMALAR CETVELİ

A.g.e: Adı Geçen Eser

A.g.m: Adı Geçen Makale

Bkz: Bakınız

Başk: Başkaları

Çev: Çeviren

Haz: Hazırlayan

S: Sayfa

TABLO CETVELİ

Tablo 1: Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurların Haritası.....	175
---	-----

GİRİŞ

Âşık Edebiyatı'nın kökeni ozan-baksı geleneğine kadar uzanmaktadır. En eski Türk şairleri sihirbazlık, büyücülük, sanatkârlık , hekimlik, rakkaslık ve din adamlığı gibi bir çok özelliği bünyelerinde toplamışlardır. Türklerin farklı coğrafyalarda, farklı kültürler ve dinlerle karşılaşmaları sonucunda bu şairlerin toplumdaki yeri ve görevleri değişmeye başlamış ve bir süre sonra sadece sanatkârlık özellikleri ile anılmaya başlamışlardır. 16.yy'a kadar "ozan" adıyla anılan bu sanatçılar, memleket memleket dolaşarak kopuz çalar, kahramanlık ve yiğitlik üzerine şiirler söylerlerdi. Göçebelikten yerleşik düzene geçilmesi, kasaba ve şehirlerde yeni toplumsal düzenlemelerin olması nedeniyle 16. yy'dan sonra destan anlatıcısı ozanın yerini, toplumun günlük yaşamı üzerine şiirler söyleyen " âşık" lar almıştır.

Âşık Edebiyatı'nın ortaya çıkışı ve gelişimi konusunu ilk defa ilmî metoda dayalı olarak ele alan ve geniş perspektifle inceleyen Fuad Köprülü (2004:176)'ye göre; " Âşık tarzını meydana getiren unsurlardan bir kısmı da; 13. ve 16. yy arasında Türk memleketlerinin her tarafından büyük inkişaf gösteren tasavvuf tarikatlarına ait tekkelerdeki Türk Edebiyatı'na geçmiş unsurlardır." Bu bağlamda Âşık Edebiyatı'nın doğuşunda ozan-baksı geleneğinin İslamiyetten sonra dini-tasavvufî düşünce ve Osmanlı yaşama biçim ve kabulleriyle birleşiminin etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

İslamiyetten önceki ozan-baksı geleneğinin İslamiyetten sonra tasavvufî düşünce ve yaşayış geleneği ile birleşmesinden doğan belirli bir şair tipini, halk şairleri aşık-şair tipi olarak benimsemişlerdir. (Günay, 1993: 20) Ancak bu görüşlerden Âşık Edebiyatı ürünlerinin genelini dini-tasavvufî içerikli olduğu düşüncesi çıkarılmamalıdır. Zira; 15.yy'dan sonra Âşık Edebiyatı'nda ayırt edici bir biçimde dindışı konularda ürün yaratma ihtiyacı belirginleşmiştir. 16.yy Âşık Edebiyatı'nın hazırlık dönemidir ve bu yüzyıldan itibaren Âşık Edebiyatı ürünleri yazılı kaynaklara aktarılmaya başlanmıştır. 17. yy'a gelindiğinde ise Âşık Edebiyatı gelişimini tamamlamıştır.

Bu araştırmada 17.yy'da ürün veren beş aşığın (Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah) şiirlerindeki mistik

unsurlar belirlenerek, bu aşıkların sanat dünyalarında mistik unsurların hangilerinin, ne sebeple kullanıldığı tespit edilmiştir.

Üç ana bölümden oluşan “Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah’ın şiirlerinde mistik unsurlar” konulu çalışmanın birinci bölümünde, 17.yy’da Anadolu’nun siyasi, sosyal ve kültürel durumu kısaca anlatılmıştır. Ayrıca bu bölümde çalışmanın temel konusunu oluşturan 17.yy Âşık Edebiyatı üzerine de genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde başlangıcından 17.yy’a kadar Tasavvuf Tarihi genel hatlarıyla işlendikten sonra 17.yy Tasavvufi Edebiyat konusu üzerinde de durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, 17.yy’da yaşayan beş aşığın şiirlerinde yer alan mistik unsurlar belirlenmiş, bu unsurların yer aldığı dörtlükler tek tek yorumlanarak; unsurun dörtlüğün içerisindeki anlamı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bölümde mistik unsurlar konu başlıklarına ayrılarak değerlendirilmiştir.

Dörtlüklerde mistik anlam içeren sadece bir kelime için konu başlığı açılmıştır. Dörtlük yorumlanırken diğer kelimelerin de açıklanmaya çalışılması sebebiyle dörtlükteki diğer mistik anlamlı kelimeler için ayrı bir konu başlığı açılmamıştır.

Ancak dörtlükte yer alan diğer kelimeler; eğer farklı bir konu başlığında da geçiyorsa , bu dörtlük bu konu başlığında da kullanılmış ancak açıklaması yapılmadan, parantez içinde belirtilerek sadece başlığa uygun kelimenin anlamı verilmiştir. Burada amaç, dörtlükte birden fazla kelimenin mistik anlam taşıdığını göstermektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah’ın şiirlerinde mistik unsurlar tablolaştırılarak verilmiştir. Bu bölümde amaç, şiirlerde yer alan mistik unsurlardan bir harita oluşturmaktır.

Bu çalışmada Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah’ın şiirlerindeki tasavvufi inanç ve düşünce sisteminin mecazi anlatımları, semboller ile ilgili mistik unsurlar dünyası belirlenerek, unsurların zahirî değil de batınî anlamları üzerine yoğunlaşmış ve bu yüzyılda mistik düşünce ile hangi kavramların, nasıl işlendiği tespit edilmiştir

1.BÖLÜM

17.YY'DA ANADOLU'NUN SİYASİ-SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BAKIŞ

1.17.YY'DA ANADOLU'NUN SİYASİ-SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU

1.1. SİYASİ DURUM

17.yüzyılda Anadolu'ya Osmanlı İmparatorluğu hakimdi. Bu yüzyılı tarihçiler; " Gelişme devrinin sonu ve derebeyliğe geçiş olarak adlandırırlar." (Akdağ 1966: 201)

Bir önceki yüzyıla bakıldığında Osmanlı imparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştığı görülür. İmparatorluğun sınırları Cezayir'den Azerbaycan'a, Azak Denizin'den Kızıldeniz'e, Budin'den Basra'ya kadar uzanıyordu. Ancak 16.yy başlarından itibaren devlet hazinesi üzerine çöken ağır para darlığının iç düzeni sarsmaya başladığını görüyoruz. Belki geliri artırmak için Kanuni Süleyman devrinde yapılan arazi yazımlarında, köylüyü daha ağır vergilerin altına sokacak bir yol tutulması, gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de çiftçi halkın geniş ölçüde ayaklanmalarına sebep olmuştu.

16. yüzyılın ortalarından beri, ekonomik ve malî nedenler yüzünden, harplerin, devlet için çok zor; hatta tehlikelerle dolu olduğu anlaşılımtı. Çünkü, bir taraftan devletin halka ağır sefer masrafları yüklediği, eyalet askerlerinin de türlü adlar altında kendi hesaplarına sefer akçeleri toplamaktan geri kalmadıkları, ayrıca, dirlik ve düzenlik de iyice bozulduğu için, sefer açılmaları ortalıkta genel bir korku yaratıyordu. 1593'de Avusturya seferi başlarken, iç şartlar 1578'dekinden daha kötü idi. Ordu sefere gittiği takdirde, genel bir celâlî isyanının patlak vermesinden yada medrese öğrencilerinin talana çıkmalarından herkes çekinmekteydi. Seferli askerler ve beyler de böyle bir havadan, kendi ev ve barklarının güveni için endişeleniyorlardı. Doğu seferlerine göre daha çok can ve mal kaybına mâl olduğu görülen Batı seferlerinden ayrıca askerler kendi kişilikleri için çekinmekteydiler. Onun için, Avusturya'ya harp ilanı hakkındaki karar öyle kolay çıkmadı. Bununla beraber, Sadrazam Sinan Paşa'nın direnmesi

üzerine, sonunda sefer ilanının gerçekleştiği görüldü. 1593 baharında sefer fermanları yayınlandığında, Anadolu halkı celâflerin kitleler halinde baskın hareketlerine geçeceklerini ileri sürmeleri üzerine, "levend ve sekbanlar"a karşı vilâyetlerde sıkı tedbirler alındı(Akdağ:a.g.m, 201-202)

16. yüzyılın ortalarından beri sürekli olarak geliştiğini gördüğümüz bu olaylar, 1596 yazında birdenbire dikkatleri Anadolu'ya çekecek ölçüde büyüdüğü ve kısa zamanda hükümet düzeni diye bir şey ortada bırakmadığı için o vaktin diliyle bu pek karışık olaylar" celâlî fetreti" diye adlandırılırdı ve tarihe de öyle geçti. 1599 sıralarına gelindiğinde, asî ehl-i örf içinde ün yaparak geniş bölgelerin bütün asîlerine hükmedecek güçte şefler doğmuş bulunuyordu.

17. yüzyıla gelindiğinde ise şöyle bir tablo ile karşılaşyoruz. Büyük halk kitlelerinin, özellikle açık köylerde oturanların , ya eşkiyaya katılıp soygundan faydalanmak istemesi ya da tazyik ve korku etkisiyle yerinden yurdundan uzaklaşmak zorunluluğu duymaları sonucu, şuraya buraya dağılmaların başladığı 1603 yazından sonraki yıllara " Büyük Kaçgun" denmesi Anadolu'nun o korkunç tarihi yaşantısını gerçeklere uygun bir biçimde nitelemiştir.

Bu yüzyılda yaşanan en önemli gelişmelerden biri; Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya, Eflak ve Boğdan Beyleri arasında yapılan savaşta iki tarafın geçici başarılarıyla uzadıkça nihayet 1606'da barışa karar verilmesidir. Onüç yıllık savaş sonunda Zitvatorok barışında Osmanlılar gerçi toprak bakımından savaş öncesi durumu korudular, ama buna karşı dış Macaristan'da Habsburg egemenliğini, hatta iki imparatorluğun eşitliğini kabule zorlandılar. Bu savaş Eğri ve Kanije dışında bir kazanç getirmediği gibi, hem Osmanlı devletini yordu, hem de Orta Avrupa'daki üstün durumlarını sona ermiş olduğunu gösterilmiş oldu.

Osmanlı devleti Avusturya savaşı süresince bütün gücüyle batı cephesi sorunlarına eğilmek fırsatından yoksundu. Öteden beri Anadolu'nun güvenliğini sarsmakta olan levent-sekban gruplarının azgınlığı tam Haçova

savaşından sonra ayaklanmaya dönüşmüştü. Celali leventler Karayazım Abdülhalim, kardeşi Deli Hasan, daha sonra Kalenderoğlu Mehmet, Tavi Halil gibi sekban bölükbaşılarının çevresinde ordular oluşturmaya başladılar. Devlet güçlerinin başedemediği bu Celali orduları Anadolu'nun köyünden kentinden haraç ala ala palazlandı; üzerine gönderilen Osmanlı askerini yenip devlet prestijini iyice zedelediler.

1601 'de Sokolluzade Hasan Paşa'nın komutasındaki Osmanlı kuvvetleri nihayet Celali ordusunu yenmeyi başardı; en önde gelen Celali komutanı Karayazıcı'da ertesi yıl öldü. Fakat Celali hareketi bir-iki lidere bağlı olmadığından, sekbanların gücüyle ayakta durduğundan Hasan Paşa'nın dağıttığı leventler bu defa Deli Hasan'ın peşinde birleştiler ve öncekinden daha da kuvvetli bir güç oluşturdular. Bir yandan Orta Avrupa'daki savaşı sürdürmeye çalışan devlet, Celali hareketini bastırabilmek için liderleri rütbe vaadiyle elde etmeyi umuyordu. 1600 yılında Karayazıcı'ya Amasya sancakbeyliği verilmişti Celalilikten vazgeçsin diye. Ama Karayazıcı Amasya'da leventlerinden ayrılmadığı için bu bölükbaşığı yatıştırmak umudu suya düşmüştü. 1603'le bu kez Deli Hasan'a Bosna beylerbeyliği verildi, O sekbanlarıyla birlikte Rumeli'ne geçsin ve savaşa katılsın diye. Nitekim Deli Hasan ve Anadolulu sekbanları Budin yöresinde canla başla savaştılar. Fakat devlet bu Celali elebaşısını ilk fırsatta cezalandırmak niyetinde olduğundan, savaş sona ermeye yüz tutunca Deli Hasan idam edildi.(Kunt 1985: 20-21)

İşte Anadolu 17. yüzyılın başlarında bu durumdaydı. Celali baskınından bunalan halk kaçacak yer arıyordu. Ova köylüleri yerlerini terk edip yollardan uzak, tepelik sarp yerlere çekiliyor, ya da kentlerin surları arasında korunmaya çalışıyorlardı. Celali kasırgasında halk; yerini- yurdunu bırakıp canını kurtarmanın derdine düşmüştü. Kısacası 17.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu batıda Avusturya'nın başı çektiği bir savaşla uğraşırken; Anadolu'da ise Celali İsyanlarını bastırmaya çalışıyordu. Savaşı Zitvatorok Anlaşması ile bir sonuca bağlayan imparatorluk ; içerideki karışıklığı ise önce Celali liderlerine payeler vererek , sonra da bu isyancıları idam ettirerek çözümlenmeye çalışmıştır.

I.Ahmed'den itibaren Osmanlı saltanat sisteminde, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerindeki uygulamalara (kardeş katli) uyulmaması, yeni bir veraset anlayışını da beraberinde getirmişti. Kardeşine dokunmayan I.Ahmed (1603-1617), ona aynı zamanda saltanat yolunu da açmıştı. Böylece Osmanlı veraset sisteminde giderek hanedanın en büyük üyesinin tahta çıkması teamülü oluştu. Fakat merkezî hükümet çevresinde iktidar mücadeleleri sürüp gitti. Otorite boşluğu saray halkının ve valide sultanların etkisini, gücünü arttırdı. Genç yaşta tahta çıkan II. Osman (1618-1622) ise otoriteyi sağlamak, ataları gibi kudretli bir hükümdar olmak, Osmanlılar'a kaybettiği gücü yeniden vermek, sayılan oldukça artan ve iktidarı sürekli tehdit altında tutan kapıkullarının gücünü kurmak istiyordu. Hedefleri arasında bilhassa bu sonuncusu ön plana çıktı. Etrafındakilerin telkinleriyle harekete geçen genç ve tecrübesiz padişah, önce çoğu ticaret ve esnaflıkla uğraşan yeniçeri gruplarını disiplin altına almaya çalıştı, ardından da Hotin seferi dönüşü hac bahanesiyle Anadolu'ya geçip kapıkullarının amansız hasmı olan sekbanlara ve Mısır cüvâdilerine dayalı bir ordu teşkil etmeyi planladı. Fakat bu tasavvuru Osmanlı tarihinde doğrudan padişahı hedef alan kanlı bir isyanla sonuçlandı (1622) II. Osman boğularak öldürüldü; merkezde tam bir terör havası esti. Böylece yeniçeriler ummadıkları bir şekilde güçlerinin derecesinin hangi ölçülere ulaştığını yakinen görme imkânı buldular. Fakat önce İstanbul'da sonra da taşrada büyük bir tepki oluştu; padişah katili sıfatı ile anılan yeniçerilerin çoğu bu mânevi baskının ağırlığı altında ezildiler. Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa padişahın kanını dava ederek ortaya çıktı; Orta ve Doğu Anadolu'ya hâkim oldu, kapıkulu kırımına başladı. Bu büyük isyan ancak kendisine Bosna valiliği verilmek suretiyle söndürülebildi (1628) (Emecen 1999: 49-50)

İstanbul'da ise yeniçeriler II. Osman'dan önce padişah olduğu halde akli dengesi olmadığı anlaşıldığı için bir ayda tahtan indirilen I. Mustafa'yı yeniden padişah tanıdılar.

Kapıkullarının bir padişahı bu biçimde öldürecek cesareti kendilerinde bulmalarını sağlayan şu ortam ; artık 17. yüzyılda hükümet yaşantısının "zorbalar" rejimi biçiminde bulunduğunu ispatlıyordu (Akdağ 1966: 219)

Aklının bozukluğu yüzünden taht'tan indirilmek zorunda kalınan Sultan Mustafa'nın yerine 1623 de taht'a geçen IV. Murad'ın ancak 12 yaşında oluşu, devlet idaresindeki kararsızlığı, saray ile yeniçeri ve Altı-Bölük ağalarının hükümet hayatına yaptıkları çoğunluğu kötü olan etkilerini bir süre daha devam ettirdi. Genç Padişah ancak 18 yaşına bastığında, kendisi devlete hakim olarak, disiplini sağladı ve Anadolu'daki zorbalardan çoğunu temizledi ise de, artık devlet her hali ile bir zorbalık rejimini ifade ettiği için, padişahın çabaları zoraki oluyordu. Gelmiş geçmiş padişahların en sertlerinden olan IV. Murad en az 1917'den beri devlete sanki el koymuş bulunan askerî zorbalara ve onları kullanan öteki ricale karşı tehlikeli bir savaş açarak 1632 mayısında Recep Paşayı öldürtmek suretiyle, zorbalara karşı büyük bir zafer kazandı. Bundan sonra devletin dizginleri genç padişahın ölümüne kadar kendi elinde kaldı, denebilir. Onun bu zaferi eskilerini Anadolu'da da göstermede gecikmedi. İstanbul' daki Atı-Bölük zorbalarının ezilmesinden sonra, sıra taşra kazalarındaki sipah zorbalarına geldi. Bir yandan çiftlik, emlâk ve sürülerle koyun sahibi olmak, öbür yandan etraflarındaki arkadaşları ile birlikte kadınlara istedikleri hükmü verdirmek, sancak beylerine dilediklerini yaptırmak, halkı uydurma vergilerle soymak biçiminde memleket idaresini ortalığı kasıp kavuran eli sopalı kabadayılar rejimine çevirmek suretiyle pek de tantanalı bir yaşantı kuran bu gibileri de, Murad'ın dehşet veren kovuşturmasından kurtulamayarak ya can verdiler ya da sindiler.

IV. Murad'ın, son on yılında büyük bir mücadele açarak, devleti kötü etkilerinden kurtarmaya çalıştığı vilâyetler zorbalarının derebeyce yürüttükleri memleket idaresi, kapukullarının içinden türeyen İstanbul zorbalarının, iki de bir yeniçeri ve sipah isyanı düzenleyerek, rical tayinlerini ve divan hükümetini çıkarlarına göre, istedikleri gibi değiştirme, yada koruma hareketleri, ulemânın bu ayaklanmalardan yararlanmaları, saray mensuplarının, özellikle kadınların, bu hareketlerde çevirdikleri entrikalar, belki daha da elverişli şartlar içinde, 1640 da, Sultan İbrahim saltanatı ile gene başladı.

Kendini akla hayale gelmez zevklere daldırmış bulunan ve devlet işlerine, ancak entrikaların etkisi ile şunu öldürmek, buna zulmetmek

biçiminde arasına karışan şuursuz bir padişah zamanındaki rüşvetler, iltimaslar, memleketi ; özellikle Anadolu'yu yeni bir isyan ve karışıklık devrine sürüklemekte gecikmedi.

Anadolu'daki zorba paşalara karşılık, hükümet merkezinde de yeniçeri ve Altı- Bölük Halkı ileri gelenleri demek olan "zorba ağalar" herşeye hükmediyordu. Valide Kösem Sultan , padişahın zevk ve eğlenceden başka bir şey duymamasından yararlanarak " zorba " ağaları ve paşaları gerektiğinde birbirine karşı kullanarak adeta kendisi padişahlık etmeye özenmekteydi.

Devletin en yoksul fakat harcamalarının da çok kabarık olduğu bir sırada Sultan İbrahim ve ona uyararak makamında kalacağını sanan Sadrazam Ahmet Paşa, dünyayı sırf saray ve çevresinden ibaret görerek, yalnız hazineye el koymakla kalmadılar, memuriyetleri, arttırma biçiminde satışı çıkararak, halkı bu yoldan kadı, vali...vb memurlar eli ile sağmaya başladılar.(Akdağ:a.g.m, 220-224)

Nihayet Yeniçeri ve Altı Bölük ağalarının başlattıkları hareket; Sadrazam Ahmet paşa ve birkaç kişinin öldürülmesi; Sultan İbrahim'in tahtan indirilip , idamı ve yerine yedi yaşındaki IV. Mehmet'in padişah yapılması ile sonuçlandı.

IV. Mehmet'in tahta geçmesinin peşinden geçen yıllarda İstanbul'da kapıkulu ağalarının , ricalin ve ulemanın türlü rekabet kavgaları, rüşvetsiz iş yapmamaları ve ağır mali darlığa rağmen , gösterişli ve israfli yaşayışları, Gürcü Nebi ve onun arkasından yeni bir takım zorba paşaların Anadolu'dan kendilerine uydurdukları güçlerle İstanbul'a yürümleri devletin geleceğini karanlık kılıyordu.

Böyle bir atmosferde ortaya çıkan karışıklık şehir esnafına, yeniçerilere ve saraya da geçerek, 1651'de Kösem Sultan ve bütün taraftarları yok edildi. İktidar, bu defa padişahın validesi Turhan Sultan ve adamlarına geçti. Fakat, ortalıkta bir durulma görülüyordu. İstanbul'da ve Anadolu'da yeni isyan hareketleri, paşaların, İstanbul üzerine yürüyüp, devleti düzene sokma iddiaları devam etmekte idi. Bu karışıklıklar arasında, başta vezir-i azamlık olmak üzere, öteki bütün mansıplar elden ele geçiyordu; bu

durum herkese gına getirdiğinden, çocuk yaştaki padişaha güçlü bir vezir-i azam bulunursa işlerin düzeleceğine büyük ümit bağlanarak, bu nitelikte görülen ihtiyar vezir Köprülü Mehmet Paşa 1656 da bu makama getirildi.(Akdağ:a.g.e, 226-227)

Osmanlı devleti 1656'da Köprülü Mehmet Paşa sadarete geleli düzenli bir sürece girmişti. 1661'de babasının yerine vezir olan Fazıl Ahmet Paşa da eceliyle öldüğü 1676 yılına kadar tam 15 yıl devleti yönetmişti. Baba-oğul vezir-i azamların 20 yıllık kudret döneminde Köprülü ailesi ve konağı üyeleri ülke yönetiminde en önemli makamları ele geçirmişti. Köprülü sülalesi imparatorluğun en önde gelen siyasal gücünü oluşturmuştu. Padişah IV. Mehmet gençliğinden beri ava merak salmıştı. Yıllar geçtikçe tutku derecesine varan av partileri ile meşgul olan padişah, Köprülü ailesi ve adamlarının ülkeyi çekip çevirmesinden hoşnuttu. Nitekim Fazıl Ahmet Paşa 1676'da ölünce vezirlik mührünü gene bu aile mensuplarından. Köprülü Mehmet Paşa'nın yetiştirmesi ve damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa' ya verdi.

Fazıl Ahmet Paşa döneminde başlayan Ukrayna çatışması Mustafa Paşa'nın sadaretinde sürdürüldü ve sonuca ulaştırıldı. 1676'da Polonya, 1681'de Rusya ile varılan anlaşmalarla Osmanlı yönetimi Podolya ve batı Ukrayna'ya yerleşmeye hazırlanıyordu. Bu bölgelerde doğrudan İstanbul'a bağlı düzenli yönetim kurulduktan sonra kuzeyden çevrelenecek Buğdan ve Kırım da zamanla kesin Osmanlı toprağı haline gelebilecekti Avrupa uçlarında Osmanlı devleti en geniş sınırlarına dayanmıştı. Fakat Ukrayna'daki durum şimdilik halledildikten sonra Kara Mustafa Paşa Osmanlı ordusunu Orta Avrupa'da yeni fetihlere yöneltti.Köprülü döneminin tek tek Venedik, Polonya ve Rusya'ya karşı elde ettiği askeri başarılarla güvenerek başlatılan yeni fetih girişimi uzun yıllar peşpeşe felaketlere yol açıp Osmanlı devletinin tarihinde ilk defa önemli parçaları kaybedilmesiyle sonuçlanacaktı. Gücünün zirvesine ulaştığı sanılırken imparatorluk tekrar büyük sarsıntılara uğrayıp köklü bir değişim dönemine girecekti. (Kunt 1985: 40)

Anadolu 1596'dan 1609'a kadar olan devresinde olduğu gibi büyük bir kargaşalık hayatına ikinci kez girmişti. 1683 Viyana bozgunu ertesinde gelişen bu ikinci karışıklıkta, hareketin adı "türedi isyanı" olduğu gibi, isyancıların hem kitle hem de başbuğ kadroları, büyük çoğunluğu ile Türk ve Anadolu idiler. Onun için türedi isyanlarının devlet düzenine yapılmasına sebep oldukları değişiklikler, celalilerinkinden çok daha geniş ve derin olmuştu. Viyana bozgunundan sonra bu "oluruna hükümet düzeni"ni de; gene Anadolu'da gelişen "türedi eşkiyası" hareketi yeni değişikliklere zorlayarak "Ayan düzeni" dediğimiz bir çeşit derebeylik yaşantısını yaratmış, devlet de bu sistemin bütün imparatorluğa yayılmasını engelleyemeyince, kendi kuruluşundan beri dikkatle uyguladığı merkezî devlet usulünden vazgeçip, ayanlığı meşrulaştırmak zorunda kalmıştır.

Devleti 16 yıllık uzun ve çok ağır bir savaşa bulaştıran 1683 "İkinci Viyana kuşatması"nın arkasından sekban ve sarıcalar Anadoluyu kanlı bir iç karışıklık yaşantısına sürüklediler. 1683 sonrası sekban ve sarıca bölükbaşları, 1596 sonrası enderunlu= kapukulu celâli başbuğlarından, isyancılıktaki duruş oturuş yönünden, fazla ayrıksı değillerdi. Yalnız, bunlar geçmişleri bakımından paşa kapılarında sarıca - sekbanlıktan başlayıp, bölükbaşı, başbölükbaşı olmuşlardı. İçlerinden pek çoğu İstanbulu hiç görmüş değildi. Hele saray onlar için bilinmez bir şeydi. Büyüdükleri ana kucağı, çocukluklarını içinde geçirdikleri ortam Türk çevresi ve özellikle Anadolu idi. İstanbulun kozmopolit ve enderunlu çevresince "kaba Türk" diye yerilen türediler ve onların başbuğlarının devlet umurundaki bütün görgüleri, kapısında hizmet ettikleri eyalet paşalarının sarayından edindikleri bilgiden ibaret idi. İçlerinde, Viyana bozgunu ve sonrası seferlerine katıldıkları için dünyaları bir hayli genişlemişler az da değildi.

İşte, 1597'de birden kabarıp, 1608 de az çok dinmiş görünse de, sürekli olarak devam eden Anadolu isyanları, sekban ve sarıcaların görenek ve davranışlarındaki değişikliğin iyice belirmediği 1683 sıralarından itibaren yepyeni bir karakter kazandığı için, devlet hayatı da ona uyarak başka bir döneme girmiş oluyordu.

Fazıl Ahmet Paşa'nın gittiği seferde şehid olması üzerine veziri azamlar birbiri ardına değişip durdular. Padişahlığa II. Mustafa geçti.

II. Mustafa'nın kendisinin de bulunduğu 1697 Zanta savaşında ordu önemli bir bozguna uğradı. Pâdişâh, bu kere yenilmiş olarak Edirne'ye döndü. Venediklilerle Ege ve Yunan kıyıları çevrelerinde süregelen savaşlar da iyi gitmemiş, düşman Mora'ya kesin olarak yerleşmişti, öte yandan, Rus cephesinde de Azak kalesi düşmana geçmiş bulunuyordu. Ve böylece, Ruslar ilk kez Karadeniz'e bir kapı açmışlardı.(Akdağ, 1966: 235,240-241)

Padişahın da yenilerek itibarının zedelendiği uğursuz, bir savaşa daha fazla devam etmesinin devirli ve halkı bütün bütün ezmekten başka sonuç vermeyeceği iyice anlaşılmış bulunuyordu. Amcazade Hüseyin Paşa'nın vezir-i azam olmasından sonra, düşman devletlerle barış için ilişki kurularak, 1699 Karlofça barışı imzalandı. Osmanlılar Mora'yı Venedik 'e, çok az bir bölge dışında bütün Macristan'ı Avusturya'ya, Azak Kalesini de Ruslara bırakmak zorunda kaldılar. Bu duruma göre, 16 yıl süren uzun bir savaşın sonucu çok ağır olmuş, Osmanlı devleti sanki parçalanma emmareleri içinde bir toprak kaybına bu derece geniş çapta ilk defa uğramıştı. Karlofça barışının, Osmanlı Türkiyesi'nin siyasi çöküntüye yönelik tarihinde, ilk ve belli başlı bir dönemeç olduğu şüphesizdir.

Sonuç olarak bu yüzyılda yaşanan olayları hazırlayan, 1578 de İran'la başlayıp, 1593 de Avusturya ile devam eden 1606 Zitvatorok barışı ile son bulan uzun savaşlar; Anadolu'daki celâli, softa (suhte) ve Altı - Bölük halkı (sipahi zorbaları) isyanlarına bütün bütün alevlenme fırsatı vererek, Osmanlıların en az XVI. yüzyıl ortalarına kadar geliştirdikleri kendi çağının en ileri hükümet düzenini ortadan kaldırmıştı. Onun yerine, XVII. yüzyılın zorbalık devri denen "oluruna idare." düzenini geçirmiş, 1683'te Viyana kuşatılması ile başlayıp, 1699'a kadar süren bu 16 yıllık savaş da gene Anadolu'nun sekban ve sarıca kitlelerince bu defa kendi içlerinden sivrilen şeflerin idaresinde çıkardıkları "türedi eşkıyası" adlı ayaklanmalarıyla hükümeti boyun eğmeye zorlama fırsatı vermiştir. Sekban ve sarıcaları yöneten bölükbaşları ve başbölükbaşları, bu sayede devletin kolunu

bükerek, padişahın sancakbeyliği, beylerberliği, hatta vezirlik beratları koparmışlar, böylece, Türk toplumu üzerindeki Enderunlu kapukulu zümresinin (yönetenler) yüksek idare tekeli fiilen son bulmuştur.

1.2 Sosyal Durum

Osmanlılarda sosyal tabakalaşma belirleyen ; yönetenler ve (askeri zümre) ve yönetilenler (reaya) ayrımıdır. (Yediyıldız, 1994: 444). Reayayı şehirli (tüccar ve esnaflar), köylüler ve göçebeler şeklinde alt gruplara ayırmak mümkündür. Bunlar yerleşim yerlerine göre de tasnif edilebilir. Tüccar ve esnaf genelde şehirlerde oturuyor, köylüler köylerinde çalışıyor, göçebeler ise yaylak ve kışlak arasında hayvancılık ile meşgul oluyorlardı.

1.2.1 Şehir Hayatı (Tüccar ve Esnaflar)

Yönetici kadro dışında şehir halkını oluşturan reâyânın en önemli gruplarından birini, tacirler (tüccar) teşkil ediyordu. Mahallî üretim ve ticaret esnaf tarafından yapıldığı halde, şehirler arası, bölgeler arası ve ülkeler arası ticaret tacirlerin elindeydi.

Türk ve İslâm gelenekleri toplumda tüccara özel bir yer veriyordu. Devletin kontrolü açısından tarımla uğraşanlara ve zanaatkarlara nazaran daha serbesttiler. Küçük ticaret erbabı ve esnaftan farklı olan bu büyük iş adamları, bölgeler arası geniş çaplı ticaretten ve dışarıdan ithal edilen malların satışından kâr sağlardı. Toplumda, tüccar sayesinde ülkede refahın arttığına, ucuzluğun yayıldığına, padişahın ününün bütün dünyaya yayıldığına ve ülkenin zenginleştiğine inanılıyordu.

Başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin ihtiyacını yakın çevrelerinden karşılamak mümkün olmadığı için büyük tacir ve toptancılar bu alanda önemli bir role sahiptiler; zorunlu tüketim maddelerinin alım, taşıma ve depolama işlerinin yüzde seksen veya doksanını ellerinde tutuyorlardı.

Osmanlı şehir hayatının bir diğer grubu da esnaftı. Esnaf sınıflar ve işçi kolları demektir. Küçük ticaret erbabından ve zanaatkârlardan oluşan esnaf hem işçi kollarıyla ilgili ham maddeyi işleyerek üretim yapıyor hem de bunların satışlarıyla meşgul oluyorlardı. Askeri sınıf üyeleri ve yabancılar hariç, şehir halkının tamamının sınıf sınıf loncalar halinde teşkilatlanmış oldukları söylenebilir. (Yediyıldız, 2002: 201)

13.yy'da tarikatlar, özellikle fütüvvet kuralları loncalar üzerinde büyük etki yapmıştır. Fütüvvet ahlâkına göre " insan-ı kamil" , cömert, özverili, disiplinli büyüklerine karşı yüklerine karşı itaatkâr ve dengeli olan bir kişidir. Böyle bir örgüte kabul edilmek, simgesel bir törenle gerçekleşir; bunun ardından örgüte girene fütüvvet ahlâkı aşılanırdı. Bu hareket, 13. ve 14. yüzyıllar boyunca "ahilik" adıyla Anadolu toplumunun en göze çarpan ögesi olmuştur. Her meslek grubuna mensup bekâr gençler, yiğit adıyla kendi aralarından seçtikleri bir ahînin önderliğinde, fütüvvet ilkelerine göre örgütlenirdi. Bu dönem Anadolu'sunda güçlü bir merkezi iktidar olmadığından, ahiler kentlerde birtakım kamu hizmetlerini de üzerlerine almışlar ve politik bir güç olmuşlardır. İslâmî loncalar gerçekte, başlangıçtan beri egemen askerî ve yönetici sınıfa karşı halkı temsil etmiştir

Ahiler, erken dönem Osmanlı devlet ve toplumunda önemli bir rol oynamış, ancak mutlakiyet ve merkezîleşmenin artması sonucu devlet bunları gitgide kendi denetimi altına almıştır. Ahîlik, kentlerde sadece bir esnaf loncası örgütüne dönüşmüş, fakat fütüvvet ahlâkı esnaf loncalarında devam etmiştir. İşçinin ustaya mutlak itaatini isteyen fütüvvet ahlâkı, lonca sisteminin temel işlevini ifade eder. (İnalçık, 2003: 157-158)

Lonca temsilcileri hammaddeleri pazardan sabit bir fiyatla toptan alır, ustalara dağıtırdı. Hammaddelerin, başkalarının ya da fırsatçıların ellerine düşmeden ilgili loncalara uygun bir fiyatla ulaşması ve lonca ustaları arasında hiçbirini işsiz bırakmayacak şekilde dağıtılması gerekiyordu. Lonca örgütünün varlığının başlıca sebebi buydu.(İnalçık:a.g.e., 162)

Devletin tutucu politikası, eski ustaların loncalardaki tekeli güçlendirmiştir. Atölyesi olan ustalar, bunları aile mirasının bir parçası olarak oğullarına, damatlarına ya da akrabalarına bırakmaya başladılar; zamanla usta, kethüda (loncayı dışarıda temsil edip, hükümetle ilişkileri yürüten kimse) ve yiğitbaşı (kethüdanın yardımcısı) unvanlar da, babadan oğula ya da çok seyrek olarak bir kalfaya geçerek, kalıtsal olmaya başladı. En sonunda bu mal, mülk ve unvanlar, zanaat ve zanaatkârlıkla bağlarını yitirip yalnızca yasal iyelik nesnelere dönüştüler.

17.yy'a doğru Osmanlı lonca sisteminin bozulmasında başka bir etmen de, kent loncalarının saray ağaları, hatunlar, kapıkulu askerlerinin eline geçmesidir. Bir İstanbul ihtisab resmî defterinde, dükkânların çoğunluğu bunların elinde görünmektedir. Esnaf kiracı durumundadır. Yeniçeriler ise, ayrıcalıkları dolayısıyla muhtesiblerin ve kadıların denetiminden kurtularak, lonca yapısını kendi yararlarına göre değiştirme olasılığını elde ediyorlardı. Bunlar, resmî olarak saptanmış pazar fiyatlarını sık sık görmezden gelir, kaliteyi düşürürler, bir ustalık belgesi bile almadan istedikleri yerde dükkan açarlardı. Bütün bu etmenler son dönem Osmanlı toplumunda, geleneksel lonca yapısının bozulmasında ve genel olarak Osmanlı zanaatlarının gerilemesinde büyük rol oynamıştır. (İnalçık:a.g.e., 164-165)

Osmanlı toplumunda şehirler kadılar veya kadı naibleri tarafından yönetilmekteydi. En küçük idari birimleri oluşturan idari birimlerin başında imamlar bulunmaktadır. Bir Osmanlı mahallesi cami veya kilise etrafında biçimlenmiştir. Osmanlı şehrinin oluşum ve gelişiminde imarethanelerin çok büyük yeri vardır. Bunlar genellikle bir caminin etrafında oluşturulan medrese, kütüphane gibi eğitim kurumlarıyla hastane, hamam, aşevi gibi çeşitli hayır kurumlarıdır. Bunlardan başka bu kurumları finanse etmek için vakıf olarak kurulan han, çarşı, fırın, değirmen gibi kuruluşlar bir şehrin çekirdeğini teşkil eder. (Tabakoğlu,1999: 27)

1.2.2 Köy Hayatı

Osmanlı ekonomisinin temeli tarıma dayalıydı, dolayısıyla nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Belli kamu görevleri üstlenen ve cebelü beslemek zorunda olan tımar beyleri , genellikle kendilerine dirlik olarak tahsis edilmiş köylerde oturuyorlardı. (Yediyıldız, 2002: 203)

Aslında köylü; köylü babadan olup, resmî tahrirlerde bu şekilde yazılan ve fiilen de köyde oturan kişi demektir. Osmanlı imparatorluğunun tarım alanlarının tamamı, geleneksel köy topluluklarından oluşuyordu. Her köy, köylü aileleri mevcuduna, ya da eldeki işgücüne göre kendi içinde çiftlik birimlerine veya bunların alt parçacıklarına ayrılıyordu. Ekonomik bir birim olarak varolabilmek için, her köyün, topluluğu yaşatmaya yeterli miktarda tarım arazisi, koşum ve kesim hayvanları için otağı, genellikle köyden çok uzak olmayan bir çayırı, bir harman yeri, bir çeşmesi ve bir mezarlığı olmalıydı. Derelerin su gücünden yararlanabilen köylerde un değirmenleri de bulunuyordu. Çiftlikleri veya bir tam çiftlikten küçük birimleri oluşturan tarlalar dönüm olarak ölçülüyordu. Tahıl tarlalarının etrafı genellikle bir hendek, çalılar veya taşlarla çevrilirdi. (İnalçık , 2000: 224)

Köylüler çift-hane sistemi olarak adlandırılan bir üretim sistemi içinde ve devletin kendilerine tahsis ettiği raiyyet çiftliklerini işletiyorlardı. Çift- hane birimi başlıca üç unsurun birleşmesinden oluşmaktaydı. Emek kaynağı olarak hane halkı, koşum gücü olarak bir çift öküz, bu bir çift öküzle işlenebilir boyutlarda bir birim meydana getiren ve tahıl ürünlerine hasredilmiş bulunan tarlalar. Bu unsurlardan ilki diyebileceğimiz çiftlik, hem bir aileyi besleyecek, hem de yeniden- üretim masrafları çıktıktan sonra himaye bedelini(vergiyi) de karşılamaya yeterli bir ürün fazlası bırakabilecek büyüklükte olmalıydı.(İnalçık:a.g.e.,190)

Köy hayatı tıpkı şehirler gibi cami etrafında teşekkül etmiştir. Bazılarında tekke ve zaviyeler de bulunmaktadır. Ahilik geleneği köy yiğitbaşlarının yönetimindeki köy gençlik birliklerinde sürmektedir.

Köy idaresi, ilgili sancağın kadısına bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Burada imamlar idarî etkinliğe sahiptirler. Teşkilat köy kethüdasının yönetimindeki yiğitbaşılardan oluşmaktadır. Çeşitli köylerin kethüdarları da bir il başına (kethüdasına) bağlıdır. Güvenlik işlerinden ise köy su-başılarının yönetimindeki sekbanlar sorumludur.

Ziraî hayattan kopan çift bozan grupları özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda bir istikrarsızlık ve güvensizlik unsuru olmuşlardır. Tımar sisteminin bozulması ziraî üretim ve köy havatında istikrarsızlığa sebep olmuştur. Celali kargaşalığı gibi güvensizlik dönemlerinde ulaştırma ve haberleşme imkanlarının az olduğu yeni yerleşim bölgeleri oluşturulmuştur. Devlet otoritesinin zayıflamasıyla güvensizlik faktörleri daha da artmıştır. Mesela yol kesiciler transit ticarete darbeler vurarak hazine gelirlerinin azalmasına yol açıyorlardı.

Devletin 17.yüzyıl sonlarında artan asker ihtiyacı ve artan iç güvensizlik beylerbeyleri, sancakbeyleri...vs. nin kapı halkı denen muhafız kuvvetleri buldurmalarına yol açmıştı. Her devlet görevlisi ve âyân kudretine göre böyle bir kuvvet bulduruyordu. Levent, sarıca ve sekban da denen bu güçler hem asker olma hem de taşrada güvenliği sağlama ile görevliydi. Oysa bunlar da kısa sürede iç güvensizliğin sebepleri arasına girdiler. Merkez bunlarla da mücadele etmek zorunda kaldı. 17.yüzyılda yoğunlaşan köyden şehre göç olayının sebeplerinden biri de bu iç güvensizliktir. (Tabakoğlu, 1999: 28)

1.2.3 Göçebeler

Şehir ve köy toplumlarından farklı bir yapıya sahip olan göçebeler, Osmanlı kaynaklarında rastlanan daha doğru bir ifadeyle konar- göçerler veya yörükler merkezi hükümetin kontrolünden mümkün olduğu kadar bağımsız olmakla birlikte, yine de kendileri için düzenlenmiş kanunlar çerçevesinde bir hayat sürüyorlardı. (Yediyıldız, 2002: 204)

Mevsimplere bağlı hareketleri sırasında toplumun yerleşik düzenine ve tarıma zarar vermemeleri için, aşiretler büyükbaba, oğul ve torun olarak büyük bir aile oluşturan irsi reislerin önderliğinde mevsimden mevsime “ yaylak “ve “kışlak “ arasında hareket ederlerdi. Aşiretlerin sürüleriyle birlikte

kışları geçirmek için konakladıkları, az kar düşen ve bol ot bulunan, bol güneş gören dağ yamaçları ve vadiler “ kışlak” olarak seçilirdi. İlkbahar gelince hayvanları otlatmak için yayla (yaylak) adıyla anılan yüksek yerlere göç edilirdi. İklim şartlarının uygun olduğu yerlerde sonbahara kadar yaylada kalınırdı. Göçebe boylara tahsis edilmek üzere sınırları önceden belirlenmiş bu kışlak ve yaylalar için devletçe kira alınırdı. (Özbilgen, 2003: 361) Osmanlı’da her klana ve kışlıklarıyla bir yurt veriliyordu. Bu yurt alanı içinde Türkmenler, hayvancılığın yanısıra marjinal olarak tarımla da uğraşüyor; ormanlık veya bataklık araziye tarıma açıp, ister kendi ihtiyaçlarını karşılamak ister pazarlamak üzere buğday, pamuk ve pirinç ekiyorlardı. (İnalçık, 2000:75) Anadolu göçebelerinin ekonomik katkılarının başka bir boyutu da özel sektör ve gerekse devlet işletmeleri açısından, imparatorluğun kara ulaşımını tekellerinde bulundurmalarıydı. Yörükler için en önemli hayvan, deveydi. Her zaman zor koşullarda eşya taşıyabilen develeri, Yörükler sistematik biçimde taşımacılıktan para kazanmak için kullanıyordu. Hatta bazı göçebeler sürülerine bakmaları için çoban tutup, kendileri mesafe taşımacılığıyla ya da hayvan ticaretiyle uğraşıyorlardı.(İnalçık: a.g.e.,77)

Konargöçerler il ya da ulus adı altında topluluklar oluşturuyorlardı. Bunlar da aralarında boy veya aşiret, oymak, veya cemaat, oba veya mahallelere ayrılıyorlardı. Osmanlı yönetimi konar, göçerlerin yerleşmelerini sağlayacak tedbirler alıyorlardı. Zaten fethedilen ya da ilhak edilen bölgelerde konar-göçerler barışın sağlanmasından sonra ya devlet zoruyla ya da ekonomik baskı sonucu kendiliğinden terk edilmiş köylere yerleşebiliyorlardı (Yediyıldız, 2002: 205)

Devlet konar göçerlik ihtilaflarında yerleşiklerin tarafını tutmuş ve hatta 1240 Babaîler isyanında olduğu gibi göçebelerle mücadele etmiştir. Bu yüzden hem Selçuklu, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet hükümetleri göçebeleri iskan politikası izlemişlerdir. Bunların en yoğun olanı 17.yy sonlarından itibaren görülen ve bu yüzyıl boyunca devam eden aşiretleri iskan politikasıdır. (Tabakoğlu, 1999: 29)

1.3 KÜLTÜREL DURUM

Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürel hayatın ayrılmaz parçalarından biri olan eğitim; medrese, mektep ve tekkelerde veriliyordu. Çocuklar okuma ve yazma öğrenmek amacıyla mekteplere ya da her şehir ve kasabada bulunan medreselere giderdi. İmparatorlukta medrese, esas eğitim kurumuydu. Orta kısmına girebilmek için ilkokulu bitirmek veya bu derecede bilgi sahibi olduğunu ispat etmek gerekiyordu. Sonra medrese dereceleri okunmaya başlanırdı. Yüksek medreseler belli şehirlerdeydi. (İstanbul, Kahire, Edirne, Bursa Bağdat, Halep, Konya gibi) Orta dereceli medreseler ise her şehir ve kasabada mevcuttu. İstanbul'da özellikle Süleymaniye ve Fatih yüksek medreselerinin diplomaları çok makbûldü. Hangi derece olursa olsun medrese muallimine "müderriş" denirdi. Medreselerde sadece erkek çocuklar okurdu.(Öztuna, 1998: 157) Köy ve kasabalarda ise çocuklar "mektep" denilen ilkokullara giderek okuma yazma öğreniyorlardı. İlköğretim bugünkünden basitti, Türkçe okuyup yazmak, Kur'ân-ı Kerîm okuyabilmek, matematikte dört işlem, lüzumlu din bilgileri, iyi yazı yazmak (hatt) gibi şeyler öğretiliyordu. Çocuklar 4-6 yaşında okula veriliyordu. İlkokul genellikle dört yıldır, fakat küçük yaşta verilenler daha çok okurlardı. Mekteb-i Sübyani veya kısaca mektepte kız-erkek karışık eğitim veriliyordu. Mekteplerde öğrenci sayısı 100'den az, bazılarında 20-30 kişiydi. Büyük olan ilkokullara "taş mektep" denirdi.(Öztuna:a.ge., 159) Mektepler devlet erkânı ve hayır sahipleri tarafından cami, medrese ve çeşmelerin çevresine yaptırılıyordu. Hayrat olduklarından fakir çocukların yiyecek ve giyeceklerini sağlamak için vakıfları da vardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda medrese ve mekteplerin yanı sıra tekkelerde çeşitli ilim ve sanat alanlarında yüksek bir öğrenim veriliyordu.

Tekke kurumu Türklerin İslamiyeti kabulünden itibaren sosyo-kültürel hayatı düzenleyen bir merkez hüviyetini üstlenmiş ve çeşitli nedenlerle devlet aygıtının zayıfladığı ve hatta olmadığı zaman ve mekanlarda dahi toplumsal

denetim, sanatsal, düşünsel ve hatta zanaatsal üretim merkezi olarak toplumsal işlevini sürdürüyordu. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren devlet aygıtının yanında ve yardımında olarak toplumsal etik bağlamında sosyal denetimi sağlayan ve gaza ideolojisini ayakta tutan ve denetleyen kurum olarak son derece işlevsel bir yapıda olduğu görülmektedir. Kısaca tekkeler 16.yy'ın sonlarına kadar Osmanlı coğrafyası içinde müslümanların, ibadetinin yanı sıra topluca eğlenme ve diğer sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunma imkânını bulduğu en önemli sivil ve tek sosyal kurumdur. Dolayısıyla da bu halk kültürünü organize eden bir kurum olarak son derece önemli bir işleve sahiptir.

Ancak 16.yy ikinci yarısından itibaren kahvehaneler, Tekke'nin karşısında bir nevî alternatif müslüman sosyal kurumu olarak belirir, 16.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyo-kültürel değişimin merkezini kahvehaneler oluşturur.(Çobanoğlu,1999:56) Bu bağlamda 16.yy'da kahvehanelere teşekkül etmeye başlayan Âşık Edebiyatı, 17.yy'da gelişimini tamamlamıştır. Saim Sakaoğlu bu yüzyılda yaşayan yirmi dokuz şairin adlarını şu şekilde sıralar: “ Karacaoğlan, Gevheri, Tımışvarlı Aşık Hasan, Aşık Ömer, Kayıkçı Kul Mustafa, Ercişli Emrah, Katibi, Bursalı Halil, Kuloğlu, Aşık, Aşık İbrahim, Aşık Nevi, Aşık Yusuf, Benli Ali, Berberoğlu, Haliloğlu, Kamili, Katip Osman, Keşfi, Kırımî, Kul Mehmet, Kul Süleyman, Mahmutoğlu, Öksüz Aşık, Sunî,Şahinoğlu, Üsküdari, Yazıcı”

XVII. yüzyılda Osmanlı sahası halk edebiyatı büyük gelişme ve genişleme göstermiş, en parlak durumuna gelmiştir. Asker ocaklarında, kalelerde, serhadlerde, kahvelerde, saray ve konaklarda, kasaba ve köylerde pek çok saz şairi yetişmiş, usta sanatkarlar çıkmıştır. Halk hikâyeciliği, meddahlık, halk tiyatrosu (orta oyunu) ve karagöz büyük rağbet kazanmış, bu sahalarda zengin eserler ortaya çıkmıştır. Halk edebiyatı ve sanatı yüksek zümre arasında ilgi uyandırdığı gibi, saz şairleri de aruz vezniyle eserler vermişlerdir. İki zümre edebiyatı arasında bir yakınlaşma görülmektedir. Halk şiirinin nazım şekilleri ve halk edebiyatının neveleri bu asırda belirli kaideleriyle tamamlandığı gibi, saz şiirinin en büyük şairleri de bu asırda

yetiştirilmiştir. Karacaoğlan, Âşık Ömer ve Gevheri yalnız bu asrın değil, bütün halk şiirinin yüksek üstatları olarak kabul edilirler.

XVII. yüzyılda günlük hayattan alınmış bazı konuların Dini-Tasavvufi Türk edebiyatı eserlerinde yer aldığı, işlendiği görölmektedir. Bu durum başlangıçta biraz yadırganmış ise de, sonradan normal bir seyir halinde devam etmiştir. Yani günlük olayların dini muhitlerde vücut bulan tasavvufi eserlerde yer almasına, ilk önce, medreselerden tepki geldi ise de, bu durum bir " medrese-tekke çatışması" şeklinde nitelendirildi. Aslında Tekkelerde gelişen "tasavvufi hareketler ve eserler" tamamen halkın yaşayış biçiminde bir ekol oluşturmaya çalışıyordu. Yani tekkeler, halkın kendilerinin anladıkları dil'le İslam dini'ni ve tasavvufi kuralları daha şeffaf bir şekilde anlatmaya çalışıyorlardı, fakat bu durum medrese taraftarlarının pek işine gelmiyordu. Bu asrın belli başlı mutasavvıflarından bazıları: Âdem Dede, Niyazi-i Mısrî, Zelili, Akkırmanlı Nakşi, Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Elmalılı Sinan Ümmi, Geda Muslu, Kul Nesimi, Ümmi Sinanzade, Sun'u'llah Gaybi.. vb'lerdir (Güzel; Torun, 2003:423-424)

Bu yüzyılın en önemli şahsiyetlerinden birisi de Evliya Çelebidir. 1611-1682 yılları arasında yaşayan Evliya Çelebi gezip gördüğü yerler hakkında bilgiler vermiş, aynı zamanda bu yerlerde yaşayan toplulukların kültürleriyle ilgili örnekler de aktarmıştır

17.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen her alanında görölen gerileme özellikle düşünce hayatında açık bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Bu yüzyılda düşünce ve din alanında hoşgörmezlik ve bağnazlığa özellikle dikkat çekmek gerekir. Gerçekten bu yüzyılda bağnazlığın temsilcileri olarak Kadızade Mehmet, Abdülmecit Sivasi, Üstünavi Mehmed gibi vaizlerin temsil ettiği bir vaizler sınıfının ortaya çıktığı görölmektedir. Kendilerine kadızadeler ya da fakılar adı verilen bu vaizlerin başlıca iki özellikleri bulunmaktadır. Bunlar bir yandan tasavvuf ve tarikat mensuplarına düşman idiler, öte yandan devletin türlü alanda geri kalışını, halkın dinden uzaklaşarak, Peygamber devrinden sonra ortaya çıkmış birtakım yenilikleri benimsemiş olmalarına bağlıyorlardı. Bu vaizler cahil halkı okşayan konuşmalar yaparak kendi taraflarına çekmeye çalışmışlar, bu

sırada genellikle aydınlara hitap eden ve oldukça hoşgörülü olan mutasavvıflara düşmanca bir tavır takınmışlardır. (Yuraydın, 1985: 277)

Kadızadelerin işi çığırından çıkardıkları bu yüzyılda yetişen Katip Çelebi , düşünce hayatında her türlü aşırılığın uzağında, aklın, bilimin ve sağduyunun temsilcisi olan bir düşünürdür. Katip Çelebi ünlü eseri Takvîmü't Tevârîh'in sonunda şöyle der: “ Kişinin ihtiyarlığına alâmet, saç ve sakal ağarmasıdır. Devletin kocadığına alâmet de, baştakilerin saltanat ve ziynete düşkünlüğüdür. Duraklama devresinden sonra bu devir gelir. Ziynet, refah ve lükse rağbet fevkalade artar...Zevk ve rahat, keyif ve konfor vazgeçilmez örf ve adet haline gelir, tabii görülür. Herkes bu nimetlerde hak iddia eder. “ (Öztuna,1998:216)

Sonuç olarak diyebiliriz ki, ;17.yy'da Osmanlı İmparatorluğu idari ve düşünce hayatında görülen ciddi anlamda gerileme. edebî alanda verilen ürünlerde olumsuz bir etki yaratmaması dikkate değerdir.

2. 17. YY'A KADAR ÂŞIK EDEBİYATI'NA KISA BİR BAKIŞ

Âşık Edebiyatı'nın ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine bilimsel metotlara dayanan ilk araştırmalar Fuad Köprülü ile başlamıştır. Denilebilir ki ilim aleminde bu bahsin kapılarını Fuad Köprülü açmış, Umay Günay ise kapatmıştır.

Fuad Köprülü “ Âşık Tarzı Ne Demektir?” başlıklı makalesinde Âşık Edebiyatı'nı: “ XVI. ve XX. , hatta XVII.-XX. asırlar esnasında Anadolu'da yaşayan ve oldukça bol eserleri olan ve edebî an'aneleri zamanımız kadar devam edip gelen saz şairlerine mahsus şiir tarzı “ olarak tanımlar (Köprülü,2004: 172) Bu tanımdan hareketle, 16.yy ve öncesi ile 17.yy Anadolu sahasında Âşık Edebiyatı'nın geçirdiği gelişim gözden geçirilmelidir.

En eski Türk şairleri olarak bilinen ozan-baksılar, İslamiyet'ten önceki halk yaşantısında hekimlik, büyücülük, musikişinaslık gibi birçok özelliği nüfûzlarında barındırıyorlardı. Zamanla halk yaşantısında meydana gelen değişim sebebiyle ozanlar toplumdaki diğer özelliklerinden arınarak, sadece

sığır(av şöleni), şölen (egemenlik ziyafeti) ve yuğ(yas töreni)larda; ellerinde kopuzlarla şairler söyleyip, halkın istek ve arzularını dile getirme işlevini üstlendiler. Türklerin halk-şair musikişinasları hakkında ilk tarihi bilgilerin Atilla devrinde, yani .miladi V.yy'ın ilk yarısına aittir.Garp kaynaklarının verdiği bilgilere göre; Atilla'nın ordusunda şairler ve mızıkacılar vardı, onun ziyafetlerinde bu şairleri Atilla'nın kahramanlıklarına, zaferlerine dair oluşturdukları şiirleri okuyorlardı (Köprülü, 2004: 153) Köprülü, Türkleri İslamiyet dairesine girdikten sonra da halk arasında ve ordularda, hatta İslam medeniyetinin tesirlerine rağmen kavmî an'anelerden birçoğunu saklayan hükümdar saraylarında halk şairlerinin mevcut olduğunu kaydeder.(Köprülü, 2004: 155) Reşid Rahmeti Arat (1991: XX-XXI), 11.yy'dan önce yaşayan Türk Şairlerinin (şairlerin ulaşılan eserlerinden örnekler vererek)isimlerini Aprınçur Tigin, Kül Tarkan, Singku Seli Tutung, Kiki, Pratyaya-Şiri, Asıg Tutung, Çısıya Futung, Kalım Keyşi ve Çuçu olarak sıralar. Kaşgarlı Mahmud ise Divân-ı Lugatit Türk'te "Cuci" adında bir şairin ismine işaret eder.

Bütün bu bilgilerden hareketle, Âşık Edebiyatı'nın tarihi gelişim sürecinin 5.yy'dan başlayarak 10.yy'a kadar varlığını sürdürdüğünü söylenebilir

Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın 10.yy (M.920 yılı) 'da İslamiyeti resmen kabul etmesiyle Türkler kitleler halinde müslüman olup, ilk " Türk-İslam Devleti'ni" kurdular (Güzel, 2004: 127) Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri ve 1071'de Malazgirt savaşıyla yeni bir kültür dairesi içine girdiler. Bu asırda Türkler bir yandan Arap ve Fars Edebiyatı'nın etkisiyle oluşan Divan Edebiyatı, diğer yandan dini-tasavvufi içerikli yeni bir Türk edebiyatı oluşturuyorlardı. Selçukluların hüküm sürdüğü 13.yy'da halk zor günler yaşıyordu,bu durum halkı Moğol istilasından Anadolu'ya kaçan şeyhlere yöneltti. Bu yüzyılda kurulan tarikatlar Anadolu'da tasavvufi düşüncenin geniş çapta yayılmasını sağlamıştır.

Öcal Oğuz'a göre 13.yy'dan itibaren dini-tasavvufi şairler yazan aydın şairler arasında tamamen farklı bir anlamda "âşık" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Dini-tasavvufi şairler söyleyen bu şairlerin günden güne bu

sahada kökleşen İslamî kültürün tesirinde kalan halk şairleri “ âşık” terimini kendilerine yakıştırmış olmuşturlar (Oğuz,1995: 424)

Âşık Edebiyatı 16.yy'dan itibaren yazılı kaynaklara aktarılmaya başlanmıştır. Bu sebeple araştırmacılar Âşık Edebiyatı'nın başlangıcını da bu yüzyıl olarak kabul etmektedirler. Ancak ozan-baksı tipinin beş yüzyıl sonra İslami kimlikle ortaya çıkışı mümkün değildir.

16.yy'a kadar Âşık Edebiyatı'nın güçlü isimlerine tesadüf etmememizin asıl sebebi, bu edebiyatın İslami kültür çevrelerinde teşekkülünü tamamlamamış olmasında aranmalıdır. (Oğuz,1995: 424) Özkul Çobanoğlu'na göre de;” !6.yy'dan önceki dönemlerde yaratılmış veriler ne ölçüde âşık tarzına benzerse benzesin ya Tekke ya da tıpkı Dede Korkut Hikâyeleri örneğinde görüldüğü gibi İslamileşmiş bir sûrette devam eden ve belki bir ölçüde âşık tarzının sadece öncüsü kabul edilebilecek ozan-baksı geleneğine ait olacaktır.” (Çobanoğlu, 200: 129-130) Bir başka ifadeyle 16.yy'dan önce yaşayan aşıklar hakkında geniş çapta bilgiye ulaşılamamasının sebebi, bu yüzyıllarda henüz geleneğin mevcut olmamasıdır.

17.yy'a gelindiğinde Âşık Edebiyatı'nın altın çağı yaşanır. Bir taraftan sade halk diliyle ürün veren Karacaoğlan , Kayıkçı Kul Mustafa ve Ercişli Emrah gibi şairleri, diğer yandan divan edebiyatına olan yakınlığı sayesinde aruzlu ürünler veren Aşık Ömer ve Gevheri'yi yetiştiren 17.yy; Âşık Edebiyatı'nın zirveye ulaştığı çağdır.

Bu yüzyılın en ünlü şairlerinden biri olan Gevheri'nin doğum yeri konusunda farklı görüşler vardır. Fuad Köprülü; Kırım Hanı Selim Giray'a yazdığı bir methiyeden dolayı şairin Kırımlı olduğunu ileri sürmektedir. (Köprülü; 2004: 178) Şükrü Elçin (1998:10) ve Saim Sakaoğlu(1987:92) ise, şaire ait şiirlerden hareketle Gevheri'nin İstanbullu olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söylemektedir. Hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Gevheri'nin şiirlerinden İstanbullu olduğu düşüncesi kuvvetle muhtemeldir. Şairin doğduğu yüzyıl konusunda da çeşitli görüşler vardır. Fuad Köprülü (2004: 178) ve Saim Sakaoğlu(1987:92) şairin 17.yy ortalarında doğduğu görüşünde birleşirken, Şükrü Elçin(1998:12) 17.yy'ın ilk

çeyreğinde doğduğunu savunmaktadır. Gevheri'nin Asıl adı Mehmed ise de bazı kaynaklarda Mustafa olarak geçmektedir. Şiirlerinin dili oldukça iyi bir tahsil gördüğünü göstermektedir. Onun aruzla da şiir yazması bunun diğer bir delilidir. (Sakaoğlu, 1987:92) bu durum Gevheri'nin az çok medrese öğretimi aldığı ve klâsik edebiyatı tanıdığına da göstergesidir. Gevheri divanının da, aruzla yazılan şiirlerinin dili oldukça ağırlaşmıştır ve klâsik edebiyatın hemen hemen bütün özelliklerini yansıtmaktadır.

Şükrü Elçin Gevheri'yi Bektaşî muhibbi olarak kabul eder. (Elçin, 1998:14) Fuad Köprülü, Gevheri'nin ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi vermezken, Şükrü Elçin; Gevheri'nin Üçüncü Ahmed devrinde öldüğünü kabul etmektedir.

Bu yüzyılın diğer önemli siması Kayıkçı Kul Mustafa'dır. Fuad Köprülü'nün verdiği bilgilere göre:" Kayıkçı Kul Mustafa 1918 senesinden evvel şiir söylemeye başlamış, İran Seferine iştirak etmiş ve 1056 senesinden sonra vefat etmiştir." (Köprülü, 204:262) Kayıkçı Kul Mustafa Garp ocaklarında bulunmuş, İstanbul'a geldikten sonra pek çok sefere katılmıştır. Bu seferlerle ilgili şiirlerinin yanında devrinin padişahlarının öldürülmesi üzerine şiirleri vardır. Tarihi bir ipucu verebilecek ilk şiiri, bir ara birlikte bulunduğu Murad Reis'in ölümü (1609), son şiiri ise Halep Valisi Abaza Hasan Paşa'nın isyanı ve öldürülmesi ile ilgilidir. (Sakaoğlu,1987:100)

Bu tarihler Kayıkçı Kul Mustafa'nın 1609'dan önce şiir söylemeye başlamış ve 1659'dan sonraki bir tarihte ölmüş olabileceğini göstermektedir. Çağdaş âşıklardan Kâtibi, bir şiirinde onu da Kuloğlu ve Gedâyi ile birlikte arkadaşı olarak gösterir. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde çağının "çöğür" çalmakta usa olan âşıkları arasında onu da iki kez anar. Ayrıca 17. yy'ın tanınmış âşıklarından Bursalı Halil ile karşılıklı şiirler söylediği bilinmektedir. IV. Murad'ın Bağdat kuşatması sırasında şehit olan Genç Osman adlı bir asker için söylediği destan şöhretinin uzun yıllar yayılıp devam etmesine, günümüzde bile yaşamasına; birtakım efsanelere doğmasına sebep olmuştur. Tarihi olaylar için söylediği şiirlerde yer yer kuruluğa düşen Kayıkçı Kul Mustafa, diğer koşma ve türkülerinde daha duygulu-daha içten bir dil kullanmıştır. (TDEA, 1982: 237)

17.yy'ın önemli şairlerinden bir de Aşık Ömer'dir. Aşık Ömer'in şiiirlerinden Gözleve'li olduğu çıkmaktadır. Ancak Aydın, Kırım ve Konya'da üç ayrı Gözleve oluşu, şairin doğum yeri konusunda karışıklık çıkarmıştır. Fuad Köprülü(2004:242)'nün ve Saim Sakaoğlu (1987:83) 'nun verdiği bilgiye göre; Aşık Ömer, Konya'daki Gözleve'de doğmuştur. Aşık Ömer düzenli bir medrese tahsili görmemiş olsa bile kendi kendini yetiştirecek ve zamanın kültür çevreleri içinde bulunarak diğer aşıklardan üstün bir bilgi seviyesine ulaşmış olan şairin , Şerifi isimli bir şairden ders aldığı görülür. (Sakaoğlu:a.g.e.,196)

Bir süre Adli mahlasını kullanan şair, daha sonra adını mahlas olarak kullanmayı tercih etmiştir. Kısa süren medrese hayatında dini kültür ve tasavvuf birikimi edinmiş, bir yandan klasik şiirle temasa geçerken diğer taraftan âşık tarzının gereklerini öğrenmiştir. Hem aruz, hem hece veznini kullanan Âşık Ömer'in gazel, murabba, muhammes, satranç, müstezat ve muammalarında divan dili hakimdir. Heceyle yazdığı semai, koşma türünden şiirlerinde ve bazı destanları ile tekerlemelerinde sade konuşma dilini kullanmıştır. Genç yaşından itibaren tambura çalmış, âşık kahvelerinde türküler söylemiştir. Musiki kültürüne vakıf olan şair, birçok beste yapmış, bazı şiirleri bestelenmiştir. (Oğuz, 2004: 176)

17.yy en önemli şairlerinden biri de Karacaoğlan'dır. 17.yy saz şairleri içinde hakkında en fazla makale ve kitap olan şair Karacaoğlan olmasına rağmen, şairin hayatı ile ilgili bilineneler çok sınırlıdır. Fuad Köprülü (2004:287) 'nün verdiği bilgiye göre; Karacaoğlan 17.yy'ın ikinci yarısında şöhret kazanmış bir saz şairidir. Aşığın doğum ve ölüm tarihi üzerine kesin bilgi vermek imkansızdır. Ancak aşığın şiirleri, karacaoğlan'ın Anadolu'nun göçebe aşiret an'anelerine yabancı olmayan ve Arap çölleriyle de münasebetini bulunan Cenup viayetlerinden yetişmiş olduğunu açıktan açığa ortaya koymaktadır. (Köprülü:a.g.e.,289) Saim Sakaoğlu (2004:27-28) 16 ve 17.yy olmak üzere iki ayrı Karacaoğlan yaşadığını ve bunlardan 16.yy 'da yaşamış olanının Yozgatlı bir asker olarak, Anadolu Rumeli'de seferlere katıldığını söyler. 17.yy 'da yaşayan Karacaoğlan ise halk zevk ve an'anelerinin çok kuvvetle yaşadığı bir muhitte ve büyük ihtimâlle Cenup

vilayetlerimizdeki bir Türkmen aşireti arasında yetişmiş ve yaşamıştır O devir saz şâirleri arasındaki kültür an'anelerine yabancı değildir. Hacı Bektaş, Mevlânâ gibi büyük sofilerin menkabelerine, Ali ve Hamza'nın kahramanlık hikâyelerine, Lokman efsanelerine, Leylâ ve Mecnûn, Husrev-ü Şîrin romanlarına, Peygamberler tarihinin rivayetlerine vâkıftır. Yetiştığı devrin büyük saz şâirlerini pek iyi tanıdığı, hattâ edebî hüviyetinin teşekkülünde Kâtibi, Kul Oğlu, Öksüz Dede, Kayıkçı Mustafa gibi 17.yy'ın ilk yarısında büyük şöhret kazanmış üstadların büyük te'siri olduğu, şiirlerinden kolayca anlaşılıyor. Fakat, o yetiştiği muhitin kuvvetli te'siri altında, halk zevkine ve asıl halk edebiyatı an'anelerine şiddetle bağlı kalmış, büyük merkezlerdeki saz şâirleri gibi, klâsik edebiyat nüfuzundan müteessir olmamış, aruz veznini bile hiç kullanmamıştır. Geniş halk kitlesi arasında, köylerde, Türkmen oymakları içinde teşekkül eden edebî şahsiyeti, XV.-XVI. asır ozanlarının an'anelerini katı bir surette saklamıştır. Âşık Ömer'in onu eski an'aneye sadık bir ozan telâkki etmesi, bu bakımdan çok doğrudur. İşte, Karaca Oğlan'ın saz şâirlerimiz arasındaki büyük ve müstesna ehemmiyeti de, onun bu hususiyetinden ileri gelmektedir.(Köprülü,2004:295) Karacaoğlan'ın şöhreti sonradan Doğu Anadolu'ya Azerbaycan'a ve Kırım'a yayılmıştır. Karacaoğlan'ın daha 17.yy'da bestelenmeye başlayan türküleri günümüzde de dilden dile dolaşmaktadır. (Köprülü; 1985: 198)

Geleneksel Âşık Edebiyatımızda aynı mahlası taşıyan, bir başka deyişle de adaş olan şairlerin şiirleri çoğu kereler birbirine karıştırılmıştır.17.yy'ın en ünlü aşıklarında biri olan Ercişli Emrah'ın deyişleri de özellikle Erzurumlu Emrah başta olmak üzere Ahıskalı ve Ardanuçlu Emrah'ın şiirleriyle karışmış, Ercişli'nin birçok güzel koşması da Erzurumlu Emrah'a mal edilmiştir.(Cunbur, 1990:495)

Hayatı hakkında pek az bilgiye sahip olduğumuz Ercişli Emrah' ın babasının . Erciş Beyi Miroğlu Ahmet Beyin sazcısı Âşık Ahmet olduğu çoğu kaynakta yazılıdır Annesinin kim olduğu bilinmemektedir. Şiirlerinden O'nun Karakoyunlu Türkmenlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Saim Sakaoğlu'nun verdiği bilgilere göre; "Ercişli Emrah" adıyla şöhret bulmuş bir âşık yaşamıştır ve bunun şiirlerinin bir bölümüyle örülmüş bir halk hikâyesi tasnif edilmiştir.

Emrah'ın yaşadığının güzel bir kanıtı da şudur: Şairlerimizin hayatı etrafında tasnif edilen hikâye pek çok yörelerimizde anlatılmasına karşılık şiirlerinde en çok konu edilen yöre Erciş' tir.Yaşamayan bir kişinin adına şiirler söylenmeyeceği açıktır.Ayrıca gerek hikâye ile doğrudan bağlı, gerek onunla hiç ilgisi olmayan şiirlerin üslûp, söyleyiş ve kelime hazinesi açılarından benzerlik göstermeleri de iki ayrı Emrah' ın varlığı hususundaki tereddütleri ortadan kaldıracak kadar kuvvetli bir delil sayılmalıdır."(Sakaoğlu, 1992:380)

Aslında "Emrah ile Selvihan" adlı halk hikâyesi, şairin hayatı ve duygu dünyası hakkında bilgi veren tek kaynak gibidir. Ercişli Emrah'ın Erciş yakınındaki Van Gölü 'nün yeşilliği bol bir kıyısında, Çelebi bağı Kasabası Tepe Mezarlığı'nda son uykusunu uyuduğu ilgili çevrelerce kabul edilmiş gibidir.Emrah ile Selvihan 'a ait olduğu söylenen ikiz mezarın başından çıkarılan hece taşındaki ata binmiş bir erkekle eli mendilli bir kadın figürü, bir saz ve desti kabartmasıyla "Emrah " yazısı, bu kabrin şairimize ait oluşunda pek de şüphe bırakmamıştır.(Cunbur,1990: 496)

Ercişli Emrah'ın serüveni, öbür halk âşıklarının pek çoğunun serüveninden daha ilginçtir." Emrah'ın babası Âşık Ahmet adlı bir halk âşığıdır. Bu sırada İsfahan Şahı Şah Abbas 'tır.Onun sarayında kırk âşık vardır.Bu âşıkların şahı Âşık Abbas 'tır.Bu âşıklara kimse rakip olamaz.Bu işi yapmakla Âşık Ahmet görevlendirilir.(Alptekin,1997: 220-224) Babasından aşıklığa aşına olan Ercişli Emrah'ın şiirlerinin dili yalın, üslubu özentisizdir. Söylemek istediklerini açıkça söyler. Sanatlı dizeleri özentiden çok konunun gereği olarak söylenmiş dizelerdir. Değişmez kurallara bağlı koşuk biçimlerinden oluşan divan şiirlerini bilmez. Açık ve kolay bir Türkçe ile anlatmıştır. (Saraçoğlu,1999:6)

3. TASAVVUFUN TARİHİ SEYRİNE KISA BİR BAKIŞ

Tasavvufun ıstılahî manası, kelimenin en geniş manasıyla bir İslâm mistisizmidir. O da: Allah'ın rızasını kazanma ve ebedî saadete ermek için nefsi temizlemek, suret ve âhlakı arındırmaktır. Bunu yaparken başlıca hareket noktası, İslamın ana kaynakları olan Kur'ân ve Sünnettir. (Güzel,2004:139)

İslamın mistik boyutu olan tasavvuf, şeriatın emir ve yasaklarını, yumuşatmaya, Allah'a sevgiyle varmaya yönelik bir sistemdir. Arapça olan tasavvuf sözcüğünün nereden geldiği yolunda değişik görüşler öne sürülmüştür.(Geniş bilgi için bkz, GÖLPINARLI, Abdülbaki, Tasavvuf, 2000, S:8-9) Tasavvuf konusunda araştırma yapan alimler, tasavvufun tarifleri konusunda da çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır.(Geniş bilgi için bkz, KARA, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 1998, S: 31-43)

Tasavvuf kelimesi sistem olarak Hz. Muhammed (sav) zamanında mevcut değildir. Onun zamanında insanlar özel bir unvan almıyorlardı. Sadece Hz.Muhammed(sav)'e arkadaş olmalarından ötürü sahabî diye çağırılıyorlardı. Hz. Muhammed(sav) öldüğü zaman kendisine inanalara, başvurabilecekleri iki kaynak bıraktı. Kur'ân ve Sünnet. Müslümanlar karşılaştıkları zorlukları bir taraftan bu iki destek sayesinde çözümlerken, diğer taraftan da sahabîlerden faydalanıyorlardı. Hicri 2.yy'a doğru İslam topluluğu içinde bazı farklı inanışlar belirmeye başladı. Kısa zamanda gerçekleşen fetihler, ekonomik ve siyasal etkenler sonucunda halk, zenginliğe, paraya ve dünya mallarına yöneldi. Buna karşılık, Müslümanlardan bazıları, kendi inandıkları temiz akideyi aynen devam ettirmek ve Allah tarafından vahy edilmiş olanın dışına çıkmaksızın Hz. Muhammed(sav)'in yolunda gitmeyi üstün tuttular. Bu inanıştaki sahabiler en üst derecelere erişmek isteğinde idiler. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm herkesin ameline göre ödüllendirileceğini ve Allah'ın adil olarak hükmedebileceğini bildiriyordu. Bu insanlara "zahid ve "âbid" adları verildi. Bid'at ehli de o zaman ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında her nefeste "Allah ile olma" hâlini koruyup, gafletten uzak kalmayı tercih edenler, tasavvuf adıyla diğerlerinden ayrılırlar. (Altıntaş,1996:14)

Önceleri davranışlarına göre "abidûn " ve "zühhâd", daha sonraları ise " sufi" ve "mutasavvif" olarak adlandırılan kişiler gerçek manada zühd akımının kurucusu ve temsilcisi oldular. Tasavvufun başlangıcı kabul edilen zühd konusunda metinlerde rastlanan rivayetler Hicri 2.yy'a kadar çıkar. Bu tarihten itibaren bu akımı bilen bir çok kimse Basra, Kufe, Horasan'dan sistemlerini yayabilmek için tekkeler kurdular.(Altıntaş:a.g.e., 16)

İlk sufi adını kullanan zat, Ebû Haşim el Kûfi (ölm H. 150/ M./57) dir. Bu zat Şam'da kendi adıyla anılan tekkesini açtı. Zûnun Mısrî (ölm H.245/ M.858), Beyazıd Bistami (ölm H.26/ M.874) Cüneyd-i Bâğdâdî (ölm H.79/ M. 908),Hallac-ı Mansur (ölm H. 309/ M. 291) gibi ünlü mutasavvıflar onu takip etti. Bu şekilde gelişen tasavvuf Gazali'nin eserlerinden sonra birdenbire yayıldı. Çünkü Gazali, tasavvufa İslamiyet içinde bir yasallık kazandırdı.Muhyiddin-i Arabî (ölm H 638/ M. 1240) 'nin varlığın teklifi şeklinde ifade edebileceğimiz vahdet-i vücud teorisiyle tasavvuf sistemleşmeye başladı. Tasavvuf düşüncesini esas alan bu zümreler, takip ettikleri yollarla birbirinden ayrılmaya başladılar ve tarikatlar bu zamandan sonra oluşmaya başladı. (Güzel, 2004:40) başka bir ifadeyle, Hicri 2. ve 3.yy 'a doğru; önceleri kişisel bir çehre gösteren tasavvuf, başlangıçları Hz. Muhammed (sav) kadar çıkan tarikatlarla pek çok kimse tarafından benimsenen bir sitem haline geldi.

4. BAŞLANGICINDAN 17.YY'A KADAR TÜRKLERDE TASAVVUF VE TASAVVUFÎ EDEBİYATIN SEYRİNE KISA BİR BAKIŞ

Türkler İslamiyeti kabul etmeden önce muhtelif Türk toplulukları, muhtelif zamanlarda Mazdeizm, Budizm, Maniheizm'i kabul etmişlerdir. (Köprülü,2005:18) Türkler, 8. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlamışlardır. Köktürkler, M. S. 6. yüzyılda Baykal gölünden Sibiryaya kadar genişleyen büyük bir hakanlık kurmuşlardı. 581 yılında Köktürkler Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırdılar. M. S. 8. yüzyılda Türk birliği yeniden kurulacak gibi olduysa da o sırada Emir Kuteybe komutasındaki Arap ordularının Maveraünnehr'e girmeleri bunu engelledi. Doğu ve Batı Köktürkler, yeni bir din olan Islâmiyeti yaymağa çalışan bu orduyla uzun süre mücadele etmişlerdir. Fakat bu yeni din kimi zaman savaşla, kimi zaman barışla, kısaca her yolu kullanarak doğuya doğru ilerlemesini sürdürmüştür.

Türkler, Abbasî döneminde Maveraünnehr'de çok fazla bir varlık gösterememiş, Samani dönemindeyse Maveraünnehr tamamıyla Müslüman

olmuştu. Hatta halk gazalara bile katılmaya başlamıştı. Bunun yanı sıra Soğd, Fergana, Usruşana, Taşkent yöresindeki Türklerin, halifenin hassa ordusuna alınmasıyla Türkistan hızla Müslümanlaştı. Şaş ve Farab arasında yaşayan, Müslüman hakimiyetini tanımayan Karluklar, Oğuzlar, Batı Türklerinin de H. 350 yılında 20.000 çadırı ile İslâmiyeti kabul etmeleriyle Kaşgar ve Balasagun yöresinde de İslâmiyet yerleşmeye başlamıştı. (Köprülü:a.g.e.,12)Bu tarihi olaylardan sonra Türk İslam tarihinde en önemli hadiselerden biri Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın 10.yy'da İslamiyet'i resmen kabul etmesiyle Türkler kitleler halinde müslüman olmaya başlamalarıdır. (Güzel, 2004: 143)

Türklerin tasavvufu tanışmaları İslamiyet'i kabul etmeleriyle eş zamanlıdır. Maveraünnehr'in İslâmlaşması Türk tarihi açısından dönüm noktası olmuştur. Horasan, Herat, Nişabur, Merv çevresi Türklerin yaşadıkları merkezlerdi. Buraları İslâmlaştıktan sonra tasavvuf akımları da gelmiştir. 9. yüzyılda Buhara'da, Fergana'da şeyhlere tesadüf edilmeye başlanmış, hatta Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine "bab" yani baba adını vermektedirler. Horasan'da Türkler arasında da mutasavvıflar yetişmeye başlamıştır. Çeşitli etkenlerle Türkler arasında da tasavvuf akımı yavaş yavaş kuvvetlenmiştir.(Köprülü, 2004: 18)

Türkler arasında eski inançlarının etkisiyle farklı bir form kazanan İslamiyet (heterodoks İslam) ve dolayısıyla tasavvuf düşüncesi, 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Türk göçleriyle Anadolu'ya girmiştir. Anadolu'da tasavvuf anlayışı üç ayrı koldan beslenmiştir. Bunlar

1. Türkistan erenleri
2. Horasan erenleri
3. Rum(Anadolu) erenlerinin temsil ettiği evliya zümreleridir.

Bunlardan birincisi, orta Asya'da İslamiyetin yayılmasına ön ayak olan ve AhmedYesivi ile başlayan erken Türk sūfilik geleneğini, ikincisi; aslında bu birincisinin de ana kaynaklarından birini teşkil eden ve aynı zamanda üçüncüsünü de etkileyen Horasan Melamiyetisini yani İran sūfilliğini, üçüncüsü ise ilk ikisinin oluşturduğu temelde oluşturulmuş, Mevlana, Hacı

Bektaş Veli ve Yunus Emre tarafından temsil edilen Anadolu sūfiliğini temsil etmektedir.(Ocak, 1996:33)

Ahmed Yesevi kesin olmamakla birlikte (ölm 1166-1167) 11.yy sonlarında Batı Türkistan'ın Sayram kasabasında doğmuştur. Ahmed Yesevi , Türk Halk müslümanlığının bize intikal etmiş ilk öncüsü sayılır. Ahmed Yesevi kurduğu Yesevilik tarikatı kanalıyla İslam'ı Orta Asya'da Türkler arasında yayan ve söylediği hikmetleriyle Orta Asya'da Türkler arasında bugüne kadar ölümsüz bir tesir bırakmıştır. Onun tarihi misyonu kısaca, İslam'ı; İran sūfiliğinin süzgecinden geçirerek, Orta Asya'daki Budist, şamanist ve Maniheist mistik kültürün içinden gelen göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının anlayabileceği bir hale getirmiş olması şeklinde özetlenebilir (Ocak:a.g.e., 31-32)

Ahmed Yesevi'nin kurduğu Yesevi tarikatı gerek Ahmed Yesevi'nin sağlığında, gerekse vefatından sonra halifeleri Hakim Atat(ölm 1186), Mansur Atat(ölm 1199), Said Ata (ölm 1218) aracılığıyla gelişerek bütün Orta Asya'ya yayıldı. Maveraünnehir ve Fergana vadisinde Yesevilik iyice tutunmuştur. Buralardan Harezmi (yaklaşık bugünkü Türkmenistan) sahasına geçilmiş, oradan İran'a girmiştir. Burada Zave şehrinde 12.yy sonlarında Kalenderilikle birleşerek Haydarilik tarikatını doğurur ki, Anadolu içinde son derece önemlidir. Yesevilik'in bir yandan Orta Asya'dan, bir yandan Hindistan'dan ,bir yandan da Anadolu istikametinde batıya doğru yayılışını ise 1218'lerde başlayan Moğol istilası hızlandırmıştır. Bu tarihlerden sonra Yesevi dervişleri hızla gelişen istilanın önünden kaçarak, meslektaşları olan Haydarilerle birlikte bir taraftan, Harezmi, Horasan, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girmiş, diğer taraftan da Hindistan'a akmıştır.(Ocak:a.g.e.,38)

Göçmen Yesevi şeyh ve dervişleri bu yeni vatanlarında zaviyelerini kurarak tarikatlarını yaymaya çalışmaktadır. Eski kam ve ozanlara büyük benzerlik gösteren bu insanlar, bu vesileyle Orta Asya'dan getirdikleri Ahmed Yesevi ile ilgili bütün sözlü geleneklerini bugünkü Kırşehir, Yozgat, Sivas, Amasya ve Tokat mıntıklarındaki zaviyelerinde yeni müridlerine aktarmıştır. İşte Bektaşilik tarikatı özellikle Kırşehir ve havalisinde faaliyet gösteren ve bir

Yesevi şeyhi olan Hacı Bektaş-ı Veli tarafından temsil edilen geleneklerden doğmuştur. Yesevilik Maverâünnehir'de nasıl Nakşibendiliği doğurmuşsa, Anadolu'da da Bektaşiliği doğurmuştur.(Ocak:a.g.e.,60)

13.yy'da Anadolusunda köy ve şehirlerde farklı tasavvufi akımların etkisi görülmektedir. Horasan Melametiliğinden kaynağını alan Vefailik, Yesevilik, Kalenderilik ve Haydârilik köy ve göçebe çevrelerinde, Mevlevilik, Kübrevilik, Sühraverdilik, Rıfailik ve Kadirilk ise şehirlerde gelişmiştir. (Köprülü, 2003: 196-213)

13.yy'da yetişen Türk ve tasavvuf tarihi açısından en önemli şahsiyetlerinden biri kuşkusuz Mevlâna Celâleddin Rûmî (1207-1273)'dir. Harezm'in tanınmış bilginlerinden Bahaeddin Veled'in oğlu olan Mevlâna, Anadolu'nun güven ve cazibe merkezi olduğu Selçuklular döneminde babasıyla birlikte Konya'ya yerleşir. Eğitimine babasından ve Seyyid Burhan Tirmizi'den aldığı derslerle başlar. Bir yandan İslâmî ilimleri öğrenirken diğer yandan tasavvuf düşüncesiyle ilgilenir. Bu yıllarda Konya'ya gelen Şems-i Tebrizî ile tanışır. Bu tanışma, Mevlâna için bir dönüm noktasıdır, çünkü, Şems-i Tebrizî'nin etkisiyle eski sûfiyâne düşünceleri, zühd ve takva anlayışı değişir, "akıl" yerine "aşk"ın, "kitap" yerine "şahsî hayat tecrübesi"nin önemini anlar ve "semâ"ya başlar. Şems'in bir daha dönmemek üzere Konya'dan ayrılması üzerine Mevlâna, Selahaddin Zerkûb'u ve "Mesnevî"yi yazma fikrini veren Hüsameddin Çelebi'yi sohbet arkadaşı edinir. Ölümünden sonra oğlu Sultan Veled, babasının düşüncelerini sistemleştirip, Mevlevî rimellerini düzenleyerek Mevlevîlik'i kurar.

Eserlerinde bazı istisnalar dışında tamamen Farsça'yı ve aruz veznini kullanan Mevlâna, Mesnevî ve Divan-ı Kebir gibi manzum eserlerinin yanında, Mecâlis-i Seb'a, Fihi mâ Fih ve Mektubat adlı mensur eserler de vermiştir. 25618 beyitten oluşan, aruz vezninin "fâilâtün fâilâtünl fâilün" kalıbıyla yazılan Mesnevî dinî-tasavvufî-ahlâkî nitelikte eğitici bir eserdir. İlâhî aşkı güçlü bir lirizm ile işleyen ve mürettep divan özelliği gösteren Divan-ı Kebir, Mevlâna'nın ikinci önemli eseridir. Fihi mâ Fih, Mevlana'nın sohbetlerinde yaptığı konuşmalarından , Mecâlis-i Seb'a , yedi vaazının bir

araya getirilmesinden, Mektubat, devrin ileri gelenlerine ve dostlarına hitap ettiği 145 mektubundan oluşan eserleridir. (Bahar Akarpınar Tekke-Tasavvuf Edebiyatı, Halk Edebiyatı El Kitabı (Grafiker Yayıncılık, 2004) 'den naklen Fuad KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatı Tarihi 1981:246-248 ve Abdurrahman GÜZEL Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı 2000: 153-158)

13.yy'da yetişen Türk sūfiliğini temsil eden en önemli şahsiyetlerden biri de Yunus Emre 13. yüzyılın son yarısıyla 14. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış bir sufidir. O, düşüncelerini, o dönem Anadolu Türk sufi kültürünün çerçevesinde oluşturmuş ve temel kimliğiyle onları çevresine sunmuştur. Yunus, dinî-tasavvufî edebiyat geleneğinin düşüncelerini halka aktarabilmek için şiiri bir form olarak kullanmıştır. Yaşadığı zaman ve mekânın İslâm temeline dayalı kavramlarını kullanmak suretiyle düşüncelerini ifade etmiştir. Yunus, İslâm sūfiliğinin temel esprisini teşkil eden ve insandan gayri bir yaratıcıyı, Allah'ı aşkla sevmekten kaynaklanan sūfi hümanizmidir. Yunus, Hallac-ı Mansur, Baba Tahîr-i Üryan vd. pek çok sūfinin düşüncelerini paylaşır. Mevlânâ ve özellikle Yunus Emre'deki bu ilâhî cezbe ve aşka dayalı sufi hümanizminin onların tasavvufî fikirlerini kuşatan Melâmetî-Kalenderî sūfiliğinin temelidir. (Ocak, 1996: 109-121). Kesin olmamakla birlikte 1250-1320 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Yunus Emre'nin nerede doğduğu, yaşadığı ve nerede öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Yunus Emre'nin Sakarya yakınlarındaki Sarıköy'de, Karaman'da, Aksaray'ın Ortaköy'e bağlı Sarıkama köyünde doğduğu ve yaşadığı kanaatlerinin yanında Bursa'da, Manisa'nın Kula ve Salihli ilçeleri arasındaki Emre köyünde, Erzurum'un Dutçu köyünde, Keçiözü'de, Karaman'da makamlarının bulunduğu zikredilir. (Bahar Akarpınar Tekke-Tasavvuf Edebiyatı, Halk Edebiyatı El Kitabı (Grafiker Yayıncılık, 2004) 'den naklen Fuad KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar 1984: 261-268 ve Mustafa TATÇI, Yunus Emre Divanı 2 cilt, 1990: 34-43)

Bu bilgiler ışığında 13.yy'ın gerek Türk tarihi gerekse Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı bakımından son derece hareketli ve yoğun bir dönem olduğu söylenebilir. Bu dönemde Türk tasavvuf tarihinde çığır açmış şahsiyetler yetişmiştir.

14.yy'a gelindiğinde de tasavvufi hareketlerin yoğun bir şekilde devam ettiği görülür. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Said Emre, Gülşehri, Aşık Paşa, Kadı Darir, Elvan Çelebi bu yüzyılda yetişen mutasavvıf şairlerdir. 14.yy mutasavvıf şairlerin meydana getirdikleri eserlerden çoğunun dini-tasavvufi ve ahlaki mesnevilerden oluştuğu görülür.(Güzel, 2004: 366-409)

15.yy'da ise tasavvufun prensiplerini, nefis terbiyesini halkın diliyle anlatan Eşrefoğlu Rumî, Hacı Bayram-ı Veli, Akşemseddin, Süleyman Çelebi, Kemal Ümmî, Emir Sultan, İbrahim Tennûri, Dede Ömer Ruşenî, Yazıcızade Mehmet Efendi tasavvufun ve Tasavvuf Edebiyatının yayılması ve gelişmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.(Güzel: a.g.e., 411-442)

16.yy gelindiğinde ise, İbrahim Gülşeni, Ahmed Sarban, Buraslı Muhyiddin Üftade, Aziz Mahmud Hüdayi, Vahib Ümmi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet ve Muhyiidn Abdal gibi mutasavvıf şairler tasavvufun Anadolu'da geniş kitleler arasına yayılmasını sağlamışlardır.

17.yy'a gelindiğinde , Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan büyük kargaşaya rağmen tasavvuf alanında ürün veren mutasavvıflar bu olumsuz durumda etkilenmemişlerdir. Bu yüzyılda yetişen tasavvufun temsilcilerden biri Adem Dede'dir. Hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmayan Adem Dede'nin Antalyalı olduğu, Mevlevî tekkesi şeyhi Zincirkıran Mehmet Dede'ye intisap ederek eğitim gördüğü, İstanbul'da bazı kerametleriyle destanı bir şahsiyet olarak tanındığı, zeki, nüktedân ve arif bir sofi olduğu belirtilir. Hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış ve Mısır'da ölmüştür. Elde edilen bilgilere göre Adem Dede'nin en önemli yönü, Mevleviler içinde hece ile ve Yunus tarzında ilâhîler söyleyen bir şair olmasıdır (Güzel: 2004: 488).

Oğlanlar Şeyhi İbrahim (1591-1655), Eğridereli zengin bir tüccarın oğludur. Genç yaşta İstanbul'a gelir ve Seyyid Nizamoğlu'nun halifelerinden Halvetî şeyhi Hakîkizâde Osman Efendi'ye intisap eder. Yedi yıl süren sülük devresinden sonra Aksaray'daki "Gavsî" tekkesine halife olur. Daha sonra "Oğlanlar Tekkesi" adını alan bu dergâhta ölümüne kadar şeyhlik makamında bulunur. On üç büyük kaside ile gazellerden meydana gelen Divan'ı yanında, oniki bölümden meydana gelen ve-tasavvuf âdâb-erkânını

anlatan manzum risale niteliğindeki "Vahdet-nâme/Tasavvuf-nâme" ile "Müfid ü Muhtasar" adlı eserleri vardır. İbrahim Efendi aslen Bayramî Melamiliğine mensuptur.(Güzel: a.g.e., 498-499)

Niyazî Mısrî (1618-1692), bu yüzyılın mutasavvıf şairlerindedir. Asıl adı Mehmet olup, Malatya'nın Soğanlı köyünde dünyaya gelmiştir. Çeşitli medreselerde eğitim görmüş, farklı yerlerde tasavvuf bilgisini geliştirmiş ve memleketin pek çok yerinde vaazlar vererek halkı irşad etmeye çalışmıştır. Şöhreti her yana yayılan Niyazî Mısrî, ordunun maneviyâtını yükseltmek için Sultan IV. Mehmet tarafından Lehistan seferine götürülür. Hakkında ileri sürülen iftirallardan sonra Limni adasına sürülür ve burada onbeş yıl çileli bir hayat yaşar. Ölümünden bir yıl kadar önce affedilir ve Bursa'ya döner.Fakat Bursa kadısının şikayeti üzerine tekrar Limni'ye gönderilir ve burada vefat eder. Türkçe ve Arapça manzum ve mensur on ciltten fazla eseri bulunmaktadır. Aruzla yazdığı şiirlerinde genellikle Nesimî ve Fuzulî'nin, heceyle yazdığı şiirlerinde ise Yunus Emre'nin etkisinde kaldığı görülür. Divanı'nın yanı sıra, "Risaletü't-Tevhid, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Sûre-i Yusuf Tefsiri, Şerh-i Nutk-ı Yunus Emre, Risale-i Eşrât-ı Saat, Tahir-nâme, Fatıha Tefsiri, Sûre-i Nûr Tefsiri" eserlerinden bazılarıdır (Güzel:a.g.e., 492-493)

17.yy'da yaşayan Kul Nesîmî'nin hayatı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Ancak, hece vezni ile yazılmış şiirlerinin bulunduğu bazı defterlere bakarak onun; XVII. yüzyılda yaşadığını, iyi bir eğitim gördüğünü, kültürlü ve usta bir derviş-şair olduğunu öğreniyoruz. XVII.yüzyıl Anadolu sahası şairi olan Kul Nesîmî, Bektaşî tarikatındandır. Ama Caferi, Haydarî ve Hurufî tarikatları ile de ilgilenmiştir. Şiirlerini, hem aruz, hem de hece vezni ile yazmıştır, hatta aruzu daha çok kullanmıştır. Ama aruz da pek başarılı olamamıştır. Fuzûlî'nin ve Nesîmî'nin tesirinde kalmıştır. (Güzel: a.g.e., 503)

Gaybî Sunullah (1615 7-1663 ?), şeriat ve tarikat âdabını Kütahya'da aileiçinde almış, İstanbul'a gelerek "Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi"ye intisap etmiş ve onun halifesi olmuş mutasavvıf şairlerindedir. Şeyhi İbrahim Efendi'nin melâmet neşesini en iyi şekilde temsil eden Gaybî, divanındaki öğretici mahiyette şiirleriyle diğer eserlerinde bağlı bulunduğu tarikatın

esaslarını açıklar. Divanı, Sohbet-nâme, Biat-nâme, Ruhü'l-Hakîka, Akâid-nâme gibi eserleri vardır.(Güzel: a.g.e., 501)

Bu yüzyılda ayrıca, Şeyhülislam Yahya, Virânî, Elmalılı Sinan Ümmî, Bezcizâde Muhyî, Kul Budala, Lâmekânî Hüseyin, Nakşî, Teslim Abdal, Zelili, Derviş Mehmet, Bolulu Derviş Himmet, Zakirzâde gibi tekke-tasavvuf şairleri dinî-tasavvufi içerikli şiirler yazmışlardır. (Güzel: a.g.e., 487-507)

2.BÖLÜM

MİSTİK UNSURLAR

2. GEVHERİ, KAYIKÇI KUL MUSTAFA, ÂŞIK ÖMER, KARACAOĞLAN VE ERCİŞLİ EMRAH'IN ŞİİRLERİNDE MİSTİK UNSURLAR

2.1 ALLAH'IN SIFATLARI

2.1.1 ALLAH: Kâinatın yegane yaratıcısının zât ismidir.İsm-i celâl, lafza-i celâl , İsm-i a'zâm. Varlığına, ilk insan Hz. Âdem ile inanılan ve bağlanılan en yüce varlıktır. Allah'ın varlığının alâmetleri her yerde bulunmaktadır. Maddî bir varlık olmadığı için, maddeye bulanmış varlıklar, Allah'ı doğrudan doğruya göremezler; görmeye tahammül edemezler. Hz. Musa'nın Tûr-ı Sînâ'da Allah'ı görme isteğine karşılık meydana gelen durum, bunun en güzel örneğidir. Güneşin ışığına bile dayanamayan bir göz, nasıl ki kâinatın yaratıcısı ve ilk sebebini görebilir O'nun varlığı, kalblerde daha iyi hissedilir.Medeni veya vahşi her milletin, her kavmin dilinde O'na tekabül eden bir kelime mutlaka vardır. Bütün milletlerin tarihlerinde, Batılı milletlerin kanunlarının başında, kitapların başlangıcında, paraların üzerinde, sanatkârların eserlerinde, şâirlerin mısralarında, dindarların dudaklarında veya kalblerinde, filozofun düşüncesinde, kâfirlerin inkârında, bilim adamının araştırmalarında; özet olarak her yerde O'nun ismiyle karşılaşmak daima mümkündür. O, Mutlak Varlık'tır. Yoklukla karışmış vaziyette değildir. Mükemmeldir; noksanlıklardan beridir. Zarurî, ezeli ve ebedî varlıktır. O, sübjektif veya objektif varlık değildir. Öyle olsaydı, insan O'nu tasavvur edebilirdi. Kur'ân'a göre O'na benzer hiçbir şey yoktur. O, obje ve süjeye göre değişmeyen, izafî olmayan Mutlak Varlık'tır. Mutlak Varlık olmasaydı, mutlak yokluk olurdu. Mutlak yokluk ise yoktur. Allah, gayr-i şahsî ve âlemle karışmış bir varlık değildir. Panteistlerin dediği gibi, O, âlemin içinde değildir. Âlemin dışında varlıkları hür iradesiyle yaratmıştır. Eğer, O yaratıcı olmasaydı, âlem ve varlık, şuursuz bir tesadüfün eseri olurdu. Bu ise, mümkün değildir. Mümkün olsa bile hürriyet ve düzen olmazdı. Hürriyet olmasaydı, insan hürriyeti, dolayısıyla sorumluluğu ve ahlâkı da mesnedsiz kalırdı. Tıpkı

varlığının mesnedsiz kalışı gibi. Demek ki O, ontolojik yönden tek prensip olup, varoluşun ve küllî faaliyetin en üstün sebebidir. Mantık yönünden âlemdeki nizâmın, insandaki aklın, eşya ile düşünce arasındaki aracılığın üstün prensibidir.

Allah, fiil sahibi mutlak fail olarak düşünülünce; insanı sonsuzca aşan, insanlığa emirler veren, tavsiyelerde bulunan, ona yol gösteren, kendisine ibâdet edilen, âlemin düzenini kuran ve kontrol altında tutan bir varlık akla gelir. Allah'ın varlığını ispat için çeşitli deliller ileri sürülmüştür: Bunlar, fizik, metafizik (ontolojik), ahlâkî ve ilmî deliller olmak üzere çeşitli gruplara ayrılabilir. Allah'ın varlığına akıl ile nüfuz edilemez. O'na ancak inanılır. Çünkü akli aşan ve onu yaratan bir varlığı akıl kavrayamaz ve kuşatamaz. "Lâ tûdrikühu'l-ebşâr ve huve yudriku'l-ebşâr." (En'âm/103). İnsan zihni de, O'nu bu yüzden tasavvur edemez. Allah'tan vazgeçmek ve problem olarak dahi O'nun dışında kalmak mümkün değildir. (Cebecioğlu, 2004: 51)

Diğer bir tarife göre **Allah** ebedîdir. Âlem ise hadis (sonradan yaratılmış) ve fânidir. Her şey O'na muhtaç olduğu halde O'nun bir kimseye ve bir şeye ihtiyacı yoktur. İstedigini anında var veya yok eder. Bunun için "kün (ol)!" demesi yeterlidir. Hayy (diri) ve Alîm (her şeyi bilici)dir. O'nun izni olmadan bir yaprak bile kıpırdamaz. İnsanın içindekini ve dışındakini bilir. 99 ismi vardır ve her birinin muktezâsını zatında toplamıştır. Görür, ama gözle değil. Duyar ama, kulağa ihtiyacı yoktur. Söyler ama dilden münezzehtir. İyi ve kötü hep O'nun izni dâhilinde vücut bulur. Peygamberler vasıtası ile insanlara kanunlar bahşeder. Peygamberleriyle bazen doğrudan bazen Cebrail vasıtasıyla konuşur. Kur'ân O'nun kelimidir. Ezelî ve ebedîdir. Mahlûk ve fani değildir. Rızıkları o verir, öldüren ve dirilten O'dur.

Tasavvufa göre o, Vücûd-i Mutlak (Salt varlık) Kemâl-i Mutlak (Salt olgunluk), Cemâl-i Mutlak ve Hüsn-i Mutlak (Salt güzellik)tir. Bu yüzden aşk-ı zâtisi ile bilinmeyi istemiş ve kainatı yaratmıştır. İnsan O'ndan bir cüzdür ve O'na ulaşmak ister. Mü'minlere cennette O'nu bir yönüyle, arada perde olmaksızın göreceklerdir. O maşuktur, İnsan O'nun aşkıyla dolu olmalıdır. O'na kavuşmak için gayret göstermelidir. Sufî O'na dünyadayken ulaşmayı gaye edinen kişidir. (Pala ,1995: 35)

Bütün bunlara ilaveten aşıklar , hangi adıyla olursa olsun her hususta Allah'a yalvarmış, O'ndan yardım istemişlerdir.

Medet senden hey **Allah**'ım
 Teslimdir sana şol canım
 Mahşer yerinde benim kefenim
 Boynuma takar ağlarım

Karacaoğlan 198

Kainatı yaratan, idare eden ve kendisine ibadet edilen tek ve ne yüce varlık olan Allah'a iman, imanın esaslarından birincisi ve temelidir. Karacaoğlan Allah'a imanın göstergesi olarak bu dörtlükte Rahman ve Rahim olan Allah (c.c)'a yalvarıyor.Dörtlüğün ilk mısrasında Allahu Teala'dan yardım istiyor ve sonrasında canını ona hiç düşünmeden verebileceğini söylüyor. Mahşer; bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah'ın emriyle dirilip toplanacakları yerdir. (Pala, 1995:355) İşte Karacaoğlan son iki mısradaki mahşer yerine işaret edip, burada kefenini boynuna takarak günahlarına ağlayacağını ifade ediyor.

Bu dörtlükte Karacaoğlan Allah'tan yardım isteme vesilesi ile "Allah" (c.c)'a değinmiştir.

Der ki Ömer ağlayuben doldu gözüm âb ile
 Birliğin bildirdi **Allah** yere dört kitab ile

Aşık Ömer 43

Allah (cc); zâtını, sıfatlarını ve bu sıfatlarının tezahürlerini peygamberleri aracılığıyla göndermiş olduğu kitaplarla insanlara hitapta bulunmuştur.İşte bu beyitte Aşık Ömer, Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat'a, Hz. Davud'a gönderilen Zebur'a , Hz. İsa'ya gönderilen İncil'e ve Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'ân-ı Kerîm'e işaret ederek , Allah (c.c)'ın kelam sıfatını da vurgulamaktadır.

Dörtlükte Allah'a, dört büyük kutsal kitabı yeryüzüne indirmesi vesilesiyle değinilmiştir.

2.1.2 ÂHİR: Arapça son demektir. Her şeyin evvel ve ahiri Allah'tır. Halife olan insanın bu hilafeti, Evvel ile ahir arasına benzetilir. Evvel ve ahir bu yönden Hakk'ın iki ayrı ayrı vechi, diğer yönden ise birbirinin aynıdır.(Cebecioğlu , 2004: 38)

Evvel Allah **ahır** Allah
Andan ulu gelmemiştir
Hak Muhammed'den sevgili
Hakk'ın kulu gelmemiştir

Karacaoğlan 428

Her şeyin başı ve sonu Allah(cc)'dir. Yaratılmış ve yaradılanlar arasında; O'ndan yücesi yoktur. Hz. Muhammed (sav), Allah(cc)'in kullarına gönderdiği en sevgili peygamberidir. Âlem, Peygamber efendimizin yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır.

2.1.3. HAKK: Arapça'dır. Gerçek, inkarı imkansız şey anlamına gelir. Allah'ın güzel isimlerindedir.(Cebecioğlu 2004: 241) Kul "maa'l Hak bi'l Hak Li'l Hak"tır, yani Allah'la beraber, Allah ile ve Allah için bulunur. Hak yaratan, halk yaratandır. Hak Allah, halk masivadır, Hak gerçek, karşıtı batıldır. (Uludağ, 2001:152)

Hakk'ın kandilinde gizli sır idim
Anamın beline indirdin beni
Ak mürekkep idin kızıl kan ettin beni
Türlü irenglerle yandırdın beni

Karacaoğlan 135

Dünya ve adem " Ben gizli bir hazine idim bilinmek istedim" hadisinden yola çıkarak yaratılmıştır. Allah (cc) güzelliğini görmek ve göstermek için dünyayı ve insanoğlunu yaratmıştır. İşte bu hadisten yola

çıkarak Karacaoğlan ilk mısradaki “ Hakk’ın kandilinde gizli bir sır idim” diyor. Karacaoğlan dörtlükte insanoğlunun yaratılış mucizesini anlatmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de Alak suresinde insanoğlunun meniden yaratıldığı anlatılır. Karacaoğlan bu dörtlükte bu beyaz sıvı(meni) dan, bana can-kan verdin diyor. Reng tasavvufî ıstılahta, insanoğlunun nefsi anlamındadır. Bu bağlamda aşık, yaratılıştan sonra her insanın farklı nefsi özelliklere sahip oluşuna değiniyor.

Dörtlükte Hak; yaradan anlamındadır.

Dünya kadar isyan eyledim ise
Sana kerem düşer neyledim ise
Sehven kusur idüp söyledim ise
Hazret-i **Hak** belamı versin benim

Gevheri 276

Allah(cc), Rahman (Bütün mahlukatına, inana, inanmayana merhamet edip nimetlendiren) ve Rahîm (Allah’ın inanan kullarına hususî rahmeti) dir. Gevheri bu dörtlükte Rahman ve Rahîm olan Allah’a sığınarak, günah işlemenin verdiği suçlulukla Yaradan’dan cezasını vermesini istiyor.

Dörtlükte Hak, Allah anlamındadır.

2.1.4.GANİ: Arapça zengin, ihtiyaçsız gibi anlamları vardır. Tasavvuftaki zenginlik, maddi planda olmayıp, gönül zenginliği şeklindedir. Bu kişilere “ gani gönüllü, gönlü gani” denir.(Cebecioğlu, 2004:224) Allah’ın isimlerinden biridir. (Uludağ,2001:142)

Çağırırım **Gani** deyi
Gel ağlatma beni
Kimi görürsem sen deyi
Yollara bakar ağlarım

Karacaoğlan 198

Karacaoğlan dörtlükte El-Ganiyu (çok zengin, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan) olan Allah (c.c)’a seslenir. Ona kendisini ağlatmaması için niyaz

eder. İlahi sevgiliyi her yerde aradığı için kimi görse sevgili sanmakta, yollara bakıp ağlamaktadır.

Gani, Allah'ın isimlerinden biridir.

2.1.5 CELAL Arapça'da ululuk büyüklük, azamet anlamına gelen " Celal" , Tanrı'nın kahır sıfatlarının tümüne denir. (Gölpınarlı, 2004: 67). Zü'l Celal adında ise kelime "hışım, kızgınlık" anlamına gelir. Allah'ın gazabından kinayedir. Allah'ın celal ve cemel sıfatları vardır. Bunlar birbirinin zıddıdır. (Pala, 1995: 108) Bir şeyin celîl olması, onun büyümesidir. "Merhamet gözünde büyüdü." ifadesi bu kabildendir. Allah'ın celâli ise, O'nun ululuğudur. Kuşeyrî'ye göre, celîl, yücelik ve ululukla ilgili sıfatlara hak kazanan demektir. Celâl, kahr sıfatıdır. Selbî sıfatlara da ıtlâk olunur. Meselâ, Allah'ın cism, cevher ve araz olmaması gibi. İşte Allah'ın, bunlar ve benzerleri noksan sıfatlardan yüce olması, celâl'in manaları içinde yer alır. Abdülkerîm Cîlî, Allah'ın sıfat ve isimlerinde ortaya çıkması suretiyle olan zâtından ibarettir, der. Bu icmal (özet) olanıdır. Tafsil üzere olan celâl ise, şeref, azamet, övme ve kibriyâ sıfatından ibarettir. Cenâb-ı Allah'ın lütuf tecellisine "Cemâl" dendiği gibi, bunun mukabili olarak kahr ile tecellisine de "Celâl" denir.

Bir başka tarife göre ise; celâl kelimesi insan için kullanıldığında, bir tür öfke manası taşır: "Mehmet celalli bir zât idi; Allah ona rahmet etsin!". Bu cümledeki celalli kelimesi gazab ve öfkeliği bildirir. Mutasavvıflara göre, "mutlak ve vahdet" olmadıkça, celâline nüfuzunun imkânı yoktur. Vahdet-i Mutlak 'da bütün esma ve sıfat, nisbetler ve itibârlar, "Tevhîd, izafetlerin düşürülmesidir." gereğince mahvolacağı cihetle, "Hakk'ı Hakk'tan başkası göremez." denmiştir. Celâl, Allah'ın manevî kahrına da denir ki, bu şekilde "gayriyyet"i ortadan kaldıracığı için celâl, cemâlin aynıdır. (Cebecioğlu, 2004: 120) Tasavvufta maşukun aşığa asla muhtaç olmadığını göstermesi için ululuğunu izhar etmesi, aşığın gururunu kırarak kendisi karşısında ne kadar çaresiz olduğunu ispatlaması anlamında kullanılır. Tasavvufta Hakk'ın gözden ve gönüllerden uzak olması, zat ve ehadiyet mertebesi anlamına da gelir.(Uludağ, 2001:86)

Sureta Mecnun'a döndüm ağlarım zar ü zelif
 Bin bir adın hürmetiyçün kıl inayet ya **Celil**
 Rahmet eyle fazl-ı lütfun kuluna ey delil
 Bir garip iklime düştüm gezerim üryan melil
 Vüs-at-i dünyayı başıma dâr ayrılık

Aşık Ömer 50

Aşık Ömer'in "Ya Celil" diye seslendiği Allah (c.c)'dir. Mecnun gibi deliye dönen aşık, inleyip, ağlar ve ululuk, büyüklük ve azamet sıfatların tümüne sahip olan Allah'a kendini kayırması için (inayet) yalvarır. Üçüncü mısra da aşık; "Bu aciz kuluna, günahlardan uzaklaştırmanın üstünlüğü (fazl-ı lütfun) ile "Yol gösterenim" rahmet eyle" diyerek dua eder. Dördüncü mısradaki ise ruhani alemde (garip iklimi) ayrıldığı için üzgün ve çıplak dolaştığını ve koskoca dünyanın (vüs'at-ı dünya) ayrılığın acısıyla kendine idam sehpa gibi göründüğünü söylüyor.

Bu beşlikte "Ya Celil"; "Allah'ın kahır sıfatlarının tümü" anlamındadır.

2.2. ALLAH İLE İLGİLİ UNSURLAR

2.2.1 DERYA: Edebiyatımızda bahr, bihâr, kulzüm, umman, derya, yemm, muhît gibi deniz anlamına gelen kelimeler çok kullanılmıştır. Büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk gibi mânâlar ifade eden deniz, insanlara sonsuz faydalar sağlamaktadır. İnci ve mercan oradan çıkarılır. Bitmez tükenmez bir hazine gibidir. Bazen coşar, taşar. Ancak onun garkedicilik, helak edicilik özellikleri de vardır. Deniz, övülen kişinin cömertliğini temsil eder. Hatta bu cömertlik yanında deniz küçük kalır. Aşığın gözyaşları akıp deniz oluşturur, "Deryâ-yı derd (sonsuz azab), deryâ-yı eşk (gözyaşı denizi), deryâ-dil (deniz gönüllü; kalender), deryâ-nevâl (lütfü deniz gibi çok olan)" gibi kalıplaşmış şekillerle de denizin anıldığı yerler vardır. İncinin denizden çıkarılması dolayısıyla çok zaman inci ile birlikte kullanılan deniz, aynı zamanda aşığın içinde bulunduğu bela yurdunu da ifade eder. Bu durumda denizin sahili yoktur. Denize düşenin yılanı sarılması imajıyla aşık bu

denizde, bir yılan olarak gördüğü rakibe veya sevgilinin saçına can atar. Tasavvufta deniz vahdeti; damlalar ve dalgalar ise kesreti simgeler. Hakikat ehli Allah'ı bir deniz, kainatı da dalgaları olarak görür. Böylece dalgalar masivayı simgeler. (Pala, 1995: 137)

Tasavvufta **derya**; Tanrı'nın kudreti, bilgisi, bütün sıfatları,dibi, kıyısı bulunmayan bir denize benzetilir, kulun kudreti, bilgisi, sıfatlarıyla ne kadar sınırsız, ne kadar derin olursa olsun, o denizden ancak bir katre, güneşe nispetle de bir zerredir. Bilhassa Hz. Muhammed'in ve ondan sonra gerçek erenlerin vasıfları da yine bu benzetişle anlatılır. (Gölpınarlı, 2004: 87) Derya; varlık ,İnsan-ı kâmil anlamlarında da kullanılır. (Uludağ, 2001:104)

Tasavvufta Allah'ın kudreti ve bilgisi deryaya benzetilmiştir; şiirlerde ise deniz anlamında kullanılmaktadır.

Deryalarda oynar kayık

Kimi sarhoş kimi ayık

Dünya fani insan konuk

Demlerin süren öğünsün

Karacaoğlan 351

Karacaoğlan "Deryalarda oynar kayık" mısrasında; derya ile Allah'ın sonsuz kudret ve bilgisini, kayık ile de kulun bu sonsuzluktaki acizliğini anlatmıştır. Kul, bu sonsuzluk ilminde ve sıfatlarında kimi zaman aşk sarhoşudur yani vecd halindedir, kimi zaman ise bu hâlden çıkarak kendine gelir, yani ayıktır."Dünya fâni insan konuk" mısrasında dünyanın gelip geçiciliği ve insanın, dünya ve dünyadaki nimetlerin sahibi olmadığına, gelip geçici bir misafir olduğuna işaret eder. Dem; tasavvufi ıstılahta salığın geçmiş ve gelecek korkusu duymadan anı yaşamasıdır. Karacaoğlan da son dörtlükte anı yaşayan sûfilere değinir.

Bu dörtlükte derya; Allah (c.c)'ın sonsuz kudret ve bilgisi anlamındadır.

2.2.2 DİDAR: Yüz, çehre, görme görüş anlamındadır. Tasavvufta Allah'ın tecellisi yerine kullanılır. Sevgilinin güzelliğinin büyük bölümünü dîdâr oluşturur. Çünkü o kaş, göz, dudak, yanak, vs. güzelliklerine sahiptir. Bu bakımdan o güzellik meydana veya güzellik harmanıdır.(Pala, 1995:143) Tasavvufta hayır olsun şer olsun Allah'ın her şeye vakıf olması anlamında da kullanılır. (Uludağ 2001:107)

Bütün bunlardan hareketle didar ; Farsça, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelimedir. Tasavvufi anlamı ise sevgili, ilahi güzelliği seyretmektir.

Sular olmuş gibi **didara** akmış
 Dün akar, çağlar, meydana akmış
 Muhabbet bahrinde bir katre almış
 Mevc urur çalkalanır umman eğlenmez

Aşık Ömer 43

Aşık Ömer dörtlükte, kendi nefsi su ve katreye benzetiyor. Bu bağlamda aşığın nefsi, su gibi ilahi güzelliği temaşaya akmıştır. Aşık Ömer, Allah (cc)'ın kulunu, kulun da Allah'ı sevdiği sonsuz sevgi denizinde kendisini bir damla su hükmünde düşünüyor. Mevc, dalga demektir. Dalga tasavvufta kesretin simgesidir. Umman ise vahdetin simgesidir. Son mısradaki aşık kesret içinde vahdeti yani halkın içinde Allah'ın varlığını ve birliğini gördüğünü söylemektedir.

Didar, Allah'ın ilahi güzelliğini temaşa anlamındadır.

2.3 Allah'ın Tecelli Ettiği Yerler

2.3.1.GÜL: Şiirlerde en çok sözü edilen çiçek, güldür. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sıkı münasebeti vardır. Bazen gül bunlara; bazen de bunlar güle benzerler. Gerek koku, gerekse renk bakımından çok güzel olan gül, daima tazedir. Bu yönüyle bağı, çemenin ve baharın vazgeçilmez bir öğesidir. Bizzat kendisine mahsus gülistan, gülsen ve gülzârlar vardır. Hatta ona

bazen sultan olarak rastlarız. Baharın diğer adının gül mevsimi oluşu da güle verilen önemden ileri gelir. Gül yetiştirilmenin çok zahmetli bir iş oluşu onun adetâ nazla beslenip büyümesi şeklinde ele alınır.

Bütün bunların hepsi bir yana gül ile bülbül'ün aşkları dillere destandır. Gül, bülbülün sevgilisidir. Aşık da sevgili denen gül karşısında şakıyıp duran bir bülbüldür. Gül ile bülbülün bu hikayeleri İslâm-Şark edebiyatlarını çok etkilemiştir. Hatta "Gül ü Bülbül" adlı alegorik, müstakil eserler bile yazılmıştır.

Gülün dikenini aşığın rakibidir. Ancak gül ile diken iyilik ile kötülük kolay ile zor, dost ile düşman vs. zıtlıkların timsalidir.(Pala, 1995:208)

Tasavvufta **gül**; gönülde meydana gelen bilginin neticesi ve meyvesidir. Ruzbihan Baklî, "kırmızı gül Allah'ın mehabetinden bir parçadır," hadisine vurgu yapar. Allah'ı gül bulutlarından kırmızı, yüce bir gül şeklinde tahayyül eder. Tasavvuf edebiyatında güzel taç yaprakları ve dikeniyile ilahi cemali ve celali en mükemmel biçimde yansıtan gül, şevk sahibi ruhun simgesi olan ve gülü sevmeye yazgılı bülbül ile ikili oluştururlar. Gülde naz vardır, bülbül ise niyaz halindedir. Gül bazen Allah'ın güzelliğinin bazen de Hz. Muhammed'in simgesidir. Güzeli koktuğu için Hz. Muhammed'in terine de gül denmiştir. çubuk. (Uludağ, 2001: 149)

Aynı zamanda **gül**; Kâdirî tabiridir. Kâdirîlerin başlarına giydikleri arakiyenin tepesine, çuhadan daire şeklinde bir parça dikilirdi. Bu gül, Bağdâd gülü, havuzlu, kafesli, kız gülü gibi çeşit çeşitti. Genellikle güller, bir daire on sekize bölünmek ve altışar altışar iplik ile birbirine bitişmek üzere dikilirdi. Bağdâd gülü, iç içe üç daireden oluşur ve şeyhlere mahsus taçlara dikilirdi. Havuzlu, kafesli ve kız gülü, dervişlerin arakiyelerinde kullanılırdı.

Bir de, Rifaîlerin burhan olarak kullandıkları gül vardır. Bu, iki karış uzunluğunda, uç kısmı yassı, avuç içi büyüklüğünde demir bir çubuktur. Bu çubuk mangala sokulur; yassı uç kıpkırmızı olunca çıkarılır; dil ile yalana yalana soğutulur. Bir de mangalda tas kızartılır; bu da kıpkırmızı olunca kafaya geçirilerek soğutulur. Bu gül yalanırken veya kızarmış pirinç tas giyilirken, Hz. İbrâhîm (a)'in ateşe atıldığında, Allah'ın ateşe "Ey ateş,

İbrahim'e soğuk ve selâmet üzere ol" (Enbiyâ/69) âyeti okunur. (Cebecioğlu, 2004:235)

Yine bahar oldu açıldı **güller**
Figana başladı yine bülbüller
Başka bir hal olup açtı sünbüller
Aşıkların del'olduğu zamandır

Karacaoğlan 401

Bahar tasavvufta rahmet anlamındadır. Karacaoğlan rahmet tecillisıyla ilahi cemal ve celalin en mükemmel biçimde yansıtan güllerin açtığını söylüyor. Gülün aşkıyla bülbüller ağlayıp, inlemeye başlamıştır. Böyle bir zamanda aşıkların akıllarını yitirip, benliklerini kaybederek deli olması kaçınılmaz bir durumdur.

Gül, ilahi cemal ve kemalin tecelli yeri anlamındadır.

Sefil Emrah der ki belim bükerim
Garip kuşlar gibi tüğüm dökerim
Nece nece bir kahrım çekerim
Soldurdum goncada **gülümü** felek

Ercişli Emrah 92

Ercişli Emrah felekten şikayet ediyor.Öyle ki felek; aşığın belini bükmüş, garip kuşların tüğlerini dökmesi gibi çaresiz bırakmış ve onu çaresiz derlerin içine atmıştır. Aşığın katlanamadığı son mevzû ise, feleğin aşığın vuslat (gonca) halinde iken ilahi cemal ve kemal'in tecelli yerine kavuşmasına engel olmasıdır.

Gül, tecelli yeri anlamındadır.

2.3.2 DİL: Dil gerçek anlamıyla ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun hareketli organ, tat alma organıdır (Eren, 1988: 374) Ancak şiirlerde söz, konuşmak, gönül gibi yan anlamlarıyla kullanılmaktadır. Tasavvufta ise cemalin en güzel tecelli

ettiği yer anlamını karşılamaktadır.Nefs-i natikâ, sırlar hazinesi anlamındadır. Allah'ın baktığı yer; “Allah şekillerinize değil kalblerinize ve amellerinize bakar “ hadis-i şerifinin bildirdiği gibi, ilâhi kemâlin (olgunluğun) ve cemâlin en güzel tecelli ettiği yerdir. (Cebecioğlu, 2004: 168) Bir başka tarife göre; dilden maksat konuşmaktır, sözdür.(Gölpınarlı, 2004: 121)

Daima **dil**inde Hakk'ı zikreder
Din-i İslam uğrunda gazalar eder
Gazilik şehitli isteyü gider
Hüneri yürekte olan yiğidin

Kayıkçı Kul Mustafa 14

Kayıkçı Kul Mustafa bu dörtlükte din uğruna canını seve seve feda eden şehitler ve gazilerden bahseder. İlk mısrada şehitler ve gazilerin; cemalin en güzel tecelli ettiği yerde, Allah (c.c)'ı zikrettiklerine değinir. Hünerleri yüreklerinde saklı olan bu yiğitler, İslâm dini uğruna gazalar ederler.

Dörtlükte dil, Allah'ın tecelli ettiği yer anlamındadır.

Elde bade, **dil**de hu, sultan-ı aşkımdır ulû
Şerr-i şeytan, hıfz-ı düşman ile cümlemiz kamu
Evveli hu, ahiri hu, mahşer-ü mizanda hu
Terk-i dünya oldu seyyah serteser Aşık Ömer

Aşık Ömer 47

Aşık Ömer ilk mısrada gönlünde Allah'ın temaşası mümkün olmayan zatını (hû) zikrettiğini, ilahi aşkla (bade) yanıp tutuştuğunu ve bu aşkın sultanının ulu olduğunu söylüyor. Aşık Ömer aynı zamanda bu mısrada; her gün Allah'ın kullarını meclisine davet ettiği ezanda da; “Allah u Ekber” denildiğine Esmâül Hüsna'da yer alan “El-Celil” “Celalet ve Ululuk” sahibi sıfatlarına da işaret etmektedir. İkinci mısrada ise; Allah'a bütün kullarını şeytanın şerrinden ve düşmanlardan koru diyerek dua etmektedir. Üçüncü mısrada her şeyin ilki ve sonu olan Allah'ın temaşası

mümkün olmayan zatı (Hû) nı zikretmenin kıyamete kadar devam edeceğini anlatıyor. Son mısradaki ise Allah'a sığınarak bu dünyayı tamamen terk edip seyyah (derviş) olduğunu ifade ediyor.

Dil, gönül anlamındadır.

2.3.3.GÖNÜL: Farsça” dil” Arapça” Kalp” karşılığı bir sözdür. İnsanın manevi varlığına, manevi gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi kötü bütün duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen addır.(Gölpınarlı,2004: 127)

Gönül aşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu ona daha da önemli bir yer hazırlar. Gönül bir hitap yeridir. Aşık gönülüyle konuşur, dertleşir. Gönül bir kuştur. Gam ve kederle beslenir. Sevgilinin hayali ile mutlu olur, nazıyla kendinden geçer. Ağyara asla tahammülü yoktur. Sevgilisinden ümidini asla yitirmez.0 aşkın yağmasına uğramış, sevgilideki güzellikler ile darmadağın olmuştur. Bu yüzden perişandır, dertlidir, hayrandır,biçâredir, harâbdır, sergeştedir, şikestedir, kararı yoktur vs. Dil ve kalb olarak ele alındığında kelime oyunları ile anlatılır ve bazı terkipler kurar. Siyeh-dil, dest-i dil, çeşm-i dil, dūd-ı dil vs. bunlardandır.

Tasavvufta gönül bir ayna olarak ele alınır. Bu aynada Tanrının tecellisi zuhur eder. Tasavvuf gönle çok önem verir. İnsan bütün âlemin özü olduğu için insanın hakikati de gönüldür. Gönülün gerçeğini bilenlere gönül ehli (ehli-i dil) derler. (Pala,1995: 204-205)

Gönül, kalb kelimesi ile eş anlamlıdır. Tasavvufi ıstılahta kalb, ilahi cemal ve kemalin en güzel tecelli yeri anlamında kullanılır.

Şu fena dünyada kendine bir dost
Bulayım mı dersin hey deli **gönül**
Derviş gibi sen de eğinine bir post
Alayım mı dersin hey deli gönül

Kayıkçı Kul Mustafa 50

Kayıkcı Kul Mustafa bu dörtlükte, ilahi cemal ve kemalin tecelli yeri olan gönlüne seslenerek, tasavvufta aynı yolda giden bir dost bulmak istediğini onu derviş gibi makama (post) erişmek istediğini ifade ediyor. Dörtlükte gönül, tecelli yeri anlamındadır.

Yönüm Hakk'a tuttum yüzüm turaba

Gönül mahrum kalmaz gelen hitaba

Hicran macerası sığmaz kitaba

Kalem aciz oldu yazdım usandım

Aşık Ömer 2

Aşık Ömer, yüzünü toprağa, yönünü Hakk'a yönelttiğini yani Hakk'ın aşkıyla ölmeyi arzuladığını söylüyor. Hitab, Allah'ın bezm-i elest'te " Ben sizin Rabbiniz değil miyim ?" diye seslenmesidir (Uludağ, 2001: 170) Bu bağlamda, gönlünün ilahi aşkın seslenişine yabancı kalmayacağını ifade ediyor. Sevgiliden ayrı kalma macerasının kitaba sığmayacak kadar çok olduğunu ifade ederek bu durumun kaderin bir oyunu olduğuna işaret ediyor.

Gönül, ilahi tecelli yeri anlamındadır.

2.3.4. KALB: Arapça, bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek vs. gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Biyolojik ve anatomik olarak, insan göğsünün sol tarafında bulunan çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır. Ana rahminde, insan varlığının jinekolojik oluşum sürecinde meydana gelen (gebeliğin üçüncü haftasının sonunda) ilk organdır. (Cebecioğlu, 2004: 341) Gerek Arapçada, gerek Farsçada, gerek Türkçede kalb, insanın manevî varlığına, anlayış, duyuş ve sezış kabiliyetine verilen addır ki, bunu "Gönül" sözüyle de belirtiriz. (Gölpınarlı, 2004: 172) Tasavvufî olarak **kalb**; insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal, ilâhî latife gibi çok yönlü manaları ifade eder. Biyolojik manadaki kalb, insanda olduğu gibi, hayvanlarda da bulunur. İkinci anlamdaki kalb ise, sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran özelliştir. Molla Camî, Fusûs Şerhinde, kalb; mîzâcî kuvvetler ve cismanî gerçekler ile rûhânî gerçekler ve nefsânî gerçekler arasını bir araya getiren (cem eden) hakikattir, der. Mutasavvıflara göre; manevî kalbin maddî kalbe bir nevi taalluku

(bağlantısı) vardır.Ve bu kalp insanın hakikatidir. Bu latife, idrâk edicilik ve bilicilik özelliklerine sahiptir. Muhatap, mütâleb ve muâteb olan işte budur. Türkçe'de kalb için Can tabiri de kullanılır.(Cebecioğlu, 2004: 341)

Diğer bir tarife göre **kalp**; tasavvufi olarak farklı anlamlarda kullanılır: a.İlahi hitabın mahalli ve muhatabı, b Marifet ve irfan denilen tasavvufi bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahalli, c İlahi genişlik (vus'at-i ilahiye) mahalli; Allah'ın evi, yere ve göğe sığmayan Allah'ın içine sığıdığı yer. d Tecelli aynası ilahi isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecelli ettiği yer e Kalp gözü (aynu'l-kalp, çeşm-i dil). Bu gözle insan gayb ve ilahi âleme ait hususları görür f. Kalb-i vücut, varlığın kalbi, insan-ı kâmil. Kalbin yedi tavn (etvâr-ı dil) vardır: Sadr, göğüs islam cevherinin ocağıdır; kalp, yürek iman cevherinin ocağıdır, sevgi, halkı sevme ve onlara acıma cevherinin ocağıdır; fuat, gönül, temaşa mahallidir; habbetu'l-kalp, Hakk'a yönelen sevginin mahalli; süveyda, sevda, gaybı mükâşefe mahallidir; muhcetu'l-kalp, ilahi nurların tecelli mahallidir Tasavvufun konusu kalp temizliğidir. (Uludağ, 2002: 203)

Bir adam hasmını utandırmaz

Elde külliyeti var olmayınca

Pervane şem'ini uyandırmaz.

Başta sevda **kalbde** nar olmayınca

Karacaoğlan 1

Karacaoğlan ilk iki mısradan; bir insanın çok fazla malı mülkü olmaz ise düşmanını utandıramayacağına işaret ediyor. Oysaki ilahi aşkın peşinden koşan aşık için (pervane); gerekli olan tek şey kalbin yani Allah aşkı ve bu aşkın tecelli ettiği yerin aşkın ateşiyle yanmasıdır. Dörtlükte pervane aşığı; şem ise ilahi aşkı temsil etmektedir. Pervane; mum ışığının etrafında döner, öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakmış. Aynen bunun gibi; âşık da sevgilisinin uğruna can vermeye hazır olduğunu söylemektedir. Ayrıca; “nar ile nur” kelimelerinin Osmanlıca yazılışları düşünüldüğünde aynı harflerden oluştuğu görülür. Bu bağlamda; âşık

sevgili uğruna pervane gibi can verdiğinde kalbi nur ile dolacağı da düşünülebilir.

Dörtlükte kalb; ilâhi aşkın tecelli ettiği yer anlamındadır.

2.4. PEYGAMBERLER

2.4.1 ALİ: Dört büyük halifenin sonuncusudur. Hz. Muhammed(sav) amcazadesi ve damadıdır. Soyu anne ve baba tarafından Peygamber soyu ile birleşir. İslam dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. Hayattayken cennetle müjdelenen 10 kişiden biridir. Peygamberin Medine'ye hicreti esnasında yatağına yatmakla hayatını tehlikeye atıp onun canını kurtaran Ali'dir. Bedir, Uhud, Hendek gibi muharebeler yanında birçok gazvelere katılmış ve Hayber'de destanlaşan bir sancaktarlık yapmıştır. Hz. Osman'ın şehid edilmesi üzerine hilâfet makamına getirilmiştir. Fakat kendisini halife olarak tanımak istemeyen ve Hz. Osman'ın kanının yerde kaldığı iddiasıyla Hz. Ali'ye karşı çıkan Şam valisi Muaviye il Sıffin'de yapılan savaştan sonra halifenin hakem usulüyle seçilmesi kararlaştırıldığında, Hz. Ali taraftarları bu fikri beğenmeyip ordudan ayrılanlar olmuştu. Hariciler adı verilen bu kişilerin suikastı sonucu şehid edilen (661) Hz. Ali, esmer, kısaya yakın boylu, sakalı beyaz, geniş ve sık; saçlarının ortası dökük, yiğit , sabırlı, cömert, iyilik sever, dünyaya değer vermeyen bir kişiydi. Hz. Muhammed (sav) kızı Fatma'dan Hasan, Hüseyin ve Zeynep adlı üç çocuğu olmuştur. Peygamber soyu onda devam eder.

Bektâşî anlayışında “erkan âhlâkı Muhammet, edebi Ali'dir”. Rivayete göre, kainatın sırrı Kuran'da, Kuran'ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı be harfinde, be'nin sırrı altındaki noktada ve noktanın sırrı da Hz. Ali'dedir. Peygamberimiz “Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır. O hâlde ilim isteyen kimse kapıya gelsin” buyurmuştur. (Pala,1995: 32-33)

Velayetin başı hilafetin sonu Hz. Ali'de toplandığından, Hz. Ali genelde tarikatlar silsilesinin öncüsü ve başıdır. Tarikatın kuramsal sırları da Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'ye, ondan da evlatlarına (imamlara), onlardan

da bütün tarikatlara ulaşmıştır. Böylece yolların hepsi hakikat olup tek bir nurdur.

Tasavvufi edebiyatta Hz. Ali'nin ayrı bir yeri vardır. Bir çok tarikatın silsile yoluyla Hz. Ali'ye ulaştırılması, 12 imam, kahramanlık, velilik ve imamlık yönleriyle Hz. Ali edebiyatta köklü bir yere sahiptir.

Bunca demdir derd-i aşkın bendedir
Ol sebepten sana gönlüm bendedir
Hasta cânım leblerinden em diler
Gel **Ali**'m gel derde derman sendedir

Gevheri 900

Gevherî bu dörtlükte uzun bir zamandır aşk derdine müptelâ olduğunu söylüyor. Bu aşk onu kul köle haline getirmiştir. Âşığın istediği de sevgili karşısında bu hale gelmektir. Âşığa can bağışlayan her türlü meziyet ve ilaç dudakta (leb) mevcuttur. Dudağın sohbetini duyan âşık canlanır çünkü dudakta sırlar gizlidir. (Aşkın sırrı), Aşık o sırra ulaşmak ister. Bektâşîlere göre Kuran'ın bâtın anlamını en güzel şekilde yorumlayabilen ve en bilge kişi Hz. Ali'dir. Onun sohbeti âşığa can verir. "Hasta olmayan vücutta hayır olmaz" hadisinden hareketle, Gevherî bu dizelerde hastalığını dile getirmiş ve derman olarak Hz. Ali'yi göstermiştir.

Alemde şahban olur çeledi
Evele ahir dedik kavline belî
Gaziler serdarı **Hazret-i Ali**
Ebubekir, Ömer, Osman'ımız var

Aşık Ömer 26

Aşık Ömer dörtlüğün ilk mısrasında, Bektâşîlere göre pir soyundan gelen Çelebi (Uludağ, 2001:94) nin dünyada sufî olmasına işaret ediyor. "Allah'a ilk (evvel) ve son (ahir) dedik, sözüne (kavl) evet (belî) dedik " mısrasında kulların elest bezminde verdikleri sözü hatırlatıyor. Son

mısrada da Allah (c.c) emirlerini yerine getirerek kullara örnek olan dört halife Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (ra) bahsediyor.

Bu dörtlükte Hz. Ali'den savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar sebebiyle bahsedilmiştir.

Ahvalim nice anlatam dostlara
Beni aşk ateşine yakan **Ali**'dir
Anın sevdasıyla girdim postlara
Beni aşk ateşine yakan Ali'dir

Kayıkçı Kul Mustafa 26

Aynı yolda olan kimselere tasavvufta dost denir. İlk mısradaki Kayıkçı Kul Mustafa, içinde bulunduğu durumları tasavvuf ehline anlatamayacağını söylüyor. Onu bu hâle sevk eden Ali'ye duyduğu sonsuz aşktır. Kayıkçı Kul Mustafa Hz. Ali'ye duyduğu aşk ile şeyhlik makamına (posta girmek) eriştiğini söylüyor.

Bu dörtlükte Hz. Ali'ye, Kayıkçı Kul Mustafa'nın onun aşkıyla yanıp tutuştuğu için şeyhlik makamına erişmesi vesilesi ile değinilmiştir.

Gittiğimiz yollar din İslam yolu
Evveli Muhammed ahır **Ali**
Üç yüz altmış birdir servinin dalı
Dallarında biten iki gül nedir

Karacaoğlan 410

Servi tasavvufi ıstılahta , ebced sayısı ile 1'i ifade eder, yani Allah'ın simgesidir. Bu bağlamda Karacaoğlan Hz. Ali (ra) ve Hz. Muhammed'i (sav) Allah (cc)'in iki gülü olarak görmektedir.

2.4.2 EYYUB: Sabır timsali olan Peygamberdir. İsrail oğullarından olup İshak peygamberin torunudur. Çok zengin olduğu, Şam tarafında bir çok

emlake sahip olduğu, Rahme adında bir hanım ve bir çok evladı olduğu, kısacası dünya saadetine malik olduğu için Allah onu imtihan etmek istedi. Malı ve mülkü elinden gitti. O şükretti. Evlatları birer birer öldü. O sabretti. Hastalandı, vücuduna yaralar açıldı, hatta yaralarına kurt düştü, yine sabretti. Ancak Rahme ona hizmet ediyor ve ibadetini yapıyordu. Sonra Allah'ın emriyle ayağını yere vurdu ve fıskıran sudan içip yıkanarak bütün dertlerinden, hastalıklarından, yaralarından kurtuldu. Sabır imtihanını kazanmıştı. Allah da ona yeniden mal, mülk ve evlat verdi. Sağlığı yerine geldi. Havran ve Basaniye halkına peygamber olarak gönderilen Eyyüb, İbrahim Peygamberin şeriatıyla hareket ediyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden altı yerde bahsedilir. (Sad/41-44) ve hakkında " Ne güzel ,ne iyi kuldur " buyrulur. Allah insanlara sabır örneği olsun diye Eyyüb peygamberi yaşatmıştır. " Eyyüb sabrı" dillere mesel olmuştur. Edebiyatta sabır ve sabırlılık dolayısıyla anılır.(Pala, 1995: 175)

Aşık edebiyatında da şairler çeşitli vesileler ile Eyyüb peygambere ve onun sabrına telmihte bulunmuşlardır.

Yazın geldiğini neden bileyim
 Bülbül dikendedir güller daldadır
Eyyub 'ün teninden iki kurd kalmış
 Bir sar'ibrişim biri baldadır

Karacaoğlan 394

Karacaoğlan dörtlükte Allah'ın sabrını denemek için Hz. Eyyüb'ün vücudunda açtığı yaralara kurt düşmesine telmihte bulunmuştur.

Dide bu vech ile mestûr eyleyüb mahbubunu
 Yedirüp kurlara cism-i Hazret-i **Eyyûb**'unu
 Derd ile beyt-ül hazen ağladup Yakub'unu
 Didesinden Yusuf'un şad eyleyen Mevla meded

Aşık Ömer 15

Aşık Ömer dörtlükte Allah'ın sabrını denemek için Hz Eyyüb'ün vücudunda açtığı yaralara kurt düşmesine değinmiştir.

Hazret-i **Eyyüb** kılıç kuşandı
Gittiği yollara kumaş döşendi
Kızılbaş da korktu kendi usandı
Sultan Murad geldi açılın dağlar

Kayıkçı Kul Mustafa 37

Kayıkçı Kul Mustafa dörtlükte Hz. Eyyüb'e katıldığı savaşlardaki kahramanlıkları sebebiyle değinmiştir.

2.4.3.MUHAMMED:İslam peygamberi Hz. Muhammed Mustafa miladi 517 senesinde, Rumi aylardan Nisan ayı içerisinde , kameri Rabi'u'l evvel ayının on ikinci pazartesi gecesi sabaha doğru dünyaya gelmiş, o gece gün doğmadan alem nur ile dolmuştur. İlk Peygamber ve ilk insan Hz. Adem'den itibaren evlattan evlada geçen " son peygamberlik nuru" O'nda sahibini bulmuştur. Peygamberimiz henüz dünyaya teşrif etmeden babası Abdullah vefat etmiş, onun ölümünden sonra zevcesi Âmine Hatun pek mübarek bir erkek çocuk dünyaya getirmişti. O çocuğa "MUHAMMED" adını verdiler.

Buhari'nin Sahih'inde peygamberimizin nesebi Adnan'a kadar sayılmakta ise de Taberî, tarihinde, Resul-i Ekrem'in nesebini Hz. İbrahim'e kadar götürür. Muhammed "pek çok hamd ü Sena olunmuş, övülmüş" demektir.

Hz. Peygamber altı yaşına gelince annesi de vefat etmiştir. Babadan yetim anadan öksüz kalan Muhammed'e dedesi Abdulmuttalib bakmıştır. Dedesinin ölümünden sonra amcası Ebu Talib O'nu yanına almış, O'nun yetişmesine büyük bir özen göstermiştir. Amcası Ebu Talib'in yanında ticaret ile iştigal ettiği sıralarda Hz. Hatice ile evlenmiştir.

Resulü Ekrem efendimize kırk yaşlarında nübüvvet, kırk üç yaşlarında da risalet gelmiştir.

O, yirmi üç senelik peygamberlik hayatında durmadan dinlenmeden çalışmış, insanları Allah'ın nizamında hak ve adalete, gerçek eşitliğe ulaştırmak için bulunduğu her fertle görüşmüş, topluluklara hitap etmiştir.

İrtihal edinceye kadar insanlığı ince bir telkin edasıyla bilfiil örnek olarak it-şad etmiştir, daima sevdirmiş, kolaylaştırmıştır; zorlaştırmamıştır. Sevdirmeye ve kolaylaştırma O'nun bütün hayatının tasviridir. Geleceğin müridlerini de şöylece irşad etmiştir: "Sevdiniz, nefret ettirmeyiniz. Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz." (Mişkatü'l-Mesabih, No. 3722).

O, büyük bir öğretmendi. O'nun bizzat yetiştirdiği hukukçu, siyasetçi, kumandan ve (Sofa ehli)öğretmenleri yüzlerceydi. O, zengin-fakir, kuvvetli-zayıf ayırımına kat'iyen yer vermez; hüküm verirken Allah korkusuyla ürperir ve daima en büyük hakim olan Allah'ın adaletini hatırlatırdı. Allah'ın şeriatini tatbik ederken, en yakınlarına bile taviz vermez, mutlak adaleti icra ederdi. Bir defasında: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık etseydi, onun da elini keserdim." buyurmuştur.

Sevmek O'nun vasfıydı. Cihan tarihinde O'nun kadar sevmiş ve sevilmiş bir insan yoktur. O, Allah için sevişmenin en büyük ibadet olduğunu bildirmiş, şahsî düşmanlarına dahi muhabbetle sinesini açmıştı.

Çocuklara selam verir, onlara latife eder, bazen da oyunlarına iştirak ederdi. Sevindirmek için çocukları devesine bindirirdi. Onlara karşı kalbi sevgi ve merhametle dolu idi.

O'nun ahlakı ilâhî ahlâk olan Kur'ân ahlâkî idi. Cenâb-ı Hak O'na: "Sen yüce ber ahlak üzerindesin." buyurmuştu. (Kalem/4).

Allah'ın kendisine verdiği peygamberlik vazifesini bihakkın ifa eyledikten sonra, hicretin onbirinci yılı, rebülevvel ayının 12'inde (M. 632) Pazartesi günü güneşin zevailinden sonra ve gruptan önce irtihal etmişlerdir. Birçok mucizeleri, birçok beyitleri süslemiştir.

Her şair O'nun hakkında na'tlar yazmış; hayatı, savaşları ve mücadeleleri birçok edebi esere konu olmuştur. Her müslümanın O'nun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış, böylece dini ve tasavvufi edebiyatımızı zenginleştirmişlerdir. Varlığın ilki O'dur. Cihan güzelliğinin

tecellisidir. İnsanların efendisi, ezel ve ebedin tek hakimidir. İncil O'nun gelişini haber vermiştir. Arş'a çıkmış, cerh ü zemin O'na secde etmiştir. Ondan daha üstün şefaatçi yoktur. Onun ümmeti olmakla Müslümanlar övünür. Onun vasıflarını hakkıyla kimse övemez, anlatamaz. O peygamberlerin imamıdır. Ebü'l Kasım, Resul-i Emin'dir. Zatiyla alem şeref bulmuştur. Şeytan onun kılığına giremez. (Pala,1995: 397-398-399)

Evvel Allah ahır Allah
Andan ulu gelmemiştir
Hak'dan **Muhammed**'den sevgili
Hakk'ın kulu gelmemiştir

Karacaoğlan 428

Peygamberlere iman, imanın altı esasından biridir. Hz. Muhammed(sav) özü ve konumu itibarıyla her zaman benzersiz, ve bütün insanlığa bir ihsandır. Karacaoğlan da bu dörtlükte;kainatın yüzü suyu hürmetine yaratıldığı ve Allah'ın en sevgili kul olan Hz. Muhammed (sav)'e işaret etmiştir.

Şeffi' olsun **Resul** hem Ebubekir
Melekler yanında eylesin zikir
Kabrime suale münkirle nekir
Gelince severim seni bilmiş ol

Gevheri 162

Gevheri, bu dörtlükte öldüğünü düşünerek; Hz. Muhammed (sav)'in kendisine Allah'ın kulu olduğuna dair şefaatçi olmasını istiyor.

Yüz yirmi dört bin peygamber gelmeden
Hak **Muhammed** habibini bilmeden
Din İslam kafire kılıç çalmadan
Dini kim zapt etti şundan haber ver

Aşık Ömer 35

Aşık Ömer dörtlükte; İslâmiyet'i yaymak için gaza eden alperenlere değinerek, Hz. Muhammed (sav)'in, İslâmiyet'i ümmetine anlatmak ve yaşatmak için gönderilen bir peygamber oluşuna işaret etmiştir.

Şu alemde seyyah olup gezerim
Kendüzümü Medine'de sezerim
Anda varup **peygamberin** mezarın
Ziyaret eyleyüp öpsem gerekir

Kayıkçı Kul Mustafa 59

Eskiden mürşidler, olgunlaşmaları ve ibret almaları için müridlerini seyahatlere yollarlardı. Bu seyahatlerde şeyhlerden feyz alınır, nefis terbiyesi yapılırdı. Kayıkçı Kul Mustafa da kendisinin bu seyahati yapan seyyah gibi düşünerek, kabri Medine'de bulunan Hz. Muhammed(sav) 'i ziyaret ettiğini söylüyor.

2.4.3.1. HABİBULLAH: Arapça Allah'ın sevgilisi demektir. Hz. Muhammed(sav)'in isimlerinden birisidir. Tasavvufta ta'zim ve hürmet maksadıyla kullanılır. (Cebecioğlu, 2004: 237)

Ey haberdar olmayan cümleten lillah için
İdelim Hakk'ı niyazı Hak **Habibullah** için
Bu Ömer mansıbı neyler hasbeten lillah için
Kafire eyler gazayı her sefer Aşık Ömer

Aşık Ömer 47

Allah'tan haberdar olmayanlara seslenerek, "Allah'a Hz. Muhammed için dua edelim" diyor. Âşık Ömer Allah rızası için kafirle savaşaacağını söylüyor.

Habibullah, Hz. Muhammed (sav) anlamındadır.

2.4.4.HALİL: Arapça dost demektir. Hz.İbrahim'e verilen bir sıfattır. İbrahim Ateşe atıldığı zaman Cebrail onu havada tuttu ve dilediğini sordu. O da “ Ben Allah'ın kuluyum. Hacettim O'nadır, sana değil. Allah ne dilerse yapsın “ dedi. Allah onu dost edindi ve Halîlullah oldu. İbrahim peygamber hayatı ve kıssaları hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de geniş malumat vardır (Bakara / 127, En'am/74-79, Enbiyâ / 58-70, Saffât/91-107, İbrhâhîm/37, Hûd/73, Zâriyât/30, Nahl/123). M.Ö. XII.yy.da yaşamıştır. Babası mesabesinde olan şzer, put yapıp satmakla geçinen bir rivayete göre de Nemrut'un veziri bir kişiymiş. Annesinin adı Ūşâ; gerçek babasının adı Târûh'tur. Nemrut bir rüya üzerine ülkede iki yıl müddetle doğan bütün çocukları öldürtmeye başladığı sarada annesi onu gizlice dünyaya getirmiş ve Kûsâ civarında bir mağarada büyüt müştür. İbrahim daha küçük yaşarda puta tapan Bâbil halkına hayret eder ve putların işe yaramaz, mânâsız şeyler olduğunu düşünürmüş. Bir gece yıldızlan görünce "Acaba benim Tanrım bu mu" diye düşünmüş, yıldız kaybolunca ay için aynı şeyi düşünmüş. Ay da kaybolunca Güneş'i Tanrı sanmış, ancak o da batınca onun da Tanrı olamayacağı anlamıştır. Babası onu put satmak için çarşıya gönderince o "İşe yaramaz putları alan var mı?" diye onlarla alay ederek, dereye başlarını sokarak haydi su için der ve hiç satmadan geri getirirmiş. Babasının bu bâtil işten vazgeçmesini istemiş, vazgeçmeyince de ondan ayrılmıştır. Bir gün bütün insanlar kurban kesmek için şehri terk edince puthâneye girip bir balta ile bütün putları kırmış ve baltayı da en büyük putun boynuna asmıştı. Halk geri dönünce onu sorguya çekmişler, o da bu işi en büyük putun yaptığını, çünkü baltanın onun boynunda asılı olduğunu ona sormalarını söylemişti. Halk, putun hareket etmeyeceği ve konuşmayacağını söyleyince o, "Konuşamayan ve size hiç bir fayda ve zararı dokunmayan putlara ne diye tapıyorsunuz?" demiştir. Bunun üzerine Nemrut onu cezalandırmak ve öldürmek için büyük bir ateş yaktırdı. Bir mancınık ile onu ateşe attılar. Cebrail Allah'ın emri ile onu havada tuttu ve ne istediğini sordu. O zaman İbrâhîm, "Ben Allah'ın kuluyum, dileğim O'nadır, sana değildir, Allah ne dilerse yapsın" cevabını verdi. Bu olaydan sonra İbrahim'e Halîlullâh denildi. Ateşe atılan İbrahim bir gül bahçesine düştü. Ateş günlerce yandı. Oysa içi bir mucize ile gülistana dönmüştü. Bu ateşin bir gül

bahçesi olduğunu söyleyenler de vardır. Nemrut'a Allah'a iman çağrısında bulunduyorsa da onun kabul etmemesi sonucunda ailesi ve kendisine inananlarla birlikte Bâbil'i terk etti. Önce Kudüs'e oradan Şam'a gitti. Şam'da Sârâ ile evlendi. Burada şiddetli bir kıtlık baş gösterince oradan Mısır'a geçti. Mısır hükümdarı kendisini çok iyi karşıladı ve ona Hacer validemizi hediye etti. Sârâ'nın çocuğu olmuyordu. Hacer'in de çocuğu olmayınca İbrahim Allah'a yalvarıp kendisine bir evlat vermesi halinde, evladını O'nun adına kurban edeceğini söyledi. Sonra Hacer'den İsmail doğdu. Sârâ onu kıskanmaya başlamıştı. Bu sırada Sârâ'nın da İshak adlı oğlu oldu. İsmail 7-8 yaşlarına gelince gaipen bir ses İbrahim'e oğlunu kurban edeceği sözünü hatırlattı. İsmail bu emre samimiyetle boyun eğdi. Nihayet bir gün İsmail'i süsleyip kurban etmeye götürdü. Bıçak İsmail'i kesmedi. O sırada bir melek bir koç getirdi ve oğlunun yerine o koçu kurban etmesini söyledi. İslam dinindeki kurban farızası o günün anısıdır.

İbrahim, Hacer ile Sârâ'yı birbirlerinden ayırmak gerektiğine inandı. Hacer ile İsmail'i, getirip Mekke civarında bıraktı. Burada daha sonra kendisine Allah'ın Kabe'yi bina etme emri ulaştı. Aslında Kabe Nuh Tufanı'ndan evvel şimdiki yerinde mevcut idi. Adem peygamber gelir burada tavaf ederdi. Ama tufanda göğe çekilmiş (Beyt-iu ma'mûr) ve yeri boş kalmış idi. İbrahim ile İsmail Kabe'yi bina ettiler. O zaman İbrahim "Allah'ım! Bizim zürriyetimizden bir ümmet getir ki müslüman olanlardan ve emirlerine itaat edenlerden olsun" diye duâ etti. O ümmet İslâm ümmetidir.

İbrahim peygamber sofrasında misafir olmadığı zaman yemek yemezmiş. Misafir olunca da her şey bereketlenir ve bollaşmış. Bu nedenle onun adı bereket ile anılır (Halil İbrahim bereketi veya sofrası). Peygamberimiz'in atası olan İbrahim'in birçok mucizeleri vardır. Nemrut, İbrahim'e inanmayıp tanrılık iddiasına kalkışınca, Allah Nemrut'a bir sivrisinek musallat etti. Sinek burnundan beynine girmiş onu yemekteydi. O da bunun ızdırabından kurtulmak için başını tokmaklatırdı. Sonunda bu rahatsızlıktan öldü. Bir gün eşi Sara ile birlikte Mısır Fir'avn'ının huzuruna çıkarılmışlardı. Fir'avn Sârâ'ya dokununca eli tutmaz oldu. Sârâ'yı serbest bırakınca iyileşti. Filistin'deyken İbrahim bir kuyu kazmıştı. Halk kendisine

kötü muamele ettiği için oradan ayrılınca kuyu kurudu. O zaman halk dönmesi için çok yalvardı. İlk defa sakal İbrahim Peygamber'de ağarmıştır. Daha önce sakal ağarmazmış. Peygamberimiz onun hakkında "Atalarımın bana en çok benzeyen O'dur." buyurmuştur. İbrâhîm'in lakabı Hanîf idi. Yüz yirmi yaşında kendisine sünnet ettirmiştir. Yüz yetmiş beş yaşında vefat etmiştir. Kabri Habrûn'dadır. İki oğlunun ikisi de peygamber olup İshak soyundan İsrail oğulları peygamberleri; İsmail soyundan da Hz. Muhammed gelmiştir. İbrahim'e Allah tarafından ilâhî nizam olarak 20 sahife indirilmiştir.

Edebiyatta bütün yönleriyle söz konusu edildiği gibi hilye türündeki eserlerde de yer almış, hatta hakkında Halilnâme (Ab-dülvasi ÇI.) adlı bir mesnevi de yazılmıştır. Hakkında efsanevî birçok bilgi mevcuttur. Göklerin ona açılması, arşı görmesi, arzın tabakalarını seyretmesi, günah işleyenlere beddua etmesi vs. bunlardandır. Kabe'de "Makâm-ı İbrahim" adlı bir yer vardır .

Halk inanışına göre İbrahim, Urfa'da ateşe atılmıştır. Buradaki "Halilü'l-Rahmân", o ateşin yeşillığe dönüştüğü yerdir. Yine orada bir mağara vardır ki Ūşâ, İbrahim'i burada saklamıştır. (Pala, 1995: 225-273)

Halil; Nisa Suresi ayet 125'te geçmektedir. İbrahim(r.a) cömertlik ve konukseverlikle tanınmıştır Bu husus, özellikle Hicr 51. ve Zâriyat 24. âyetlerde açıkça görülmektedir. Tarikatlar bu sebeple, sofrâ gülbanglerinde Hz. İbrâhîm'i mutlaka anarlar. Mevlevî'lerin "somat gülbangi", "nân-ı merdân" yahut "hân-ı merdân, ni'met-i Yezdan, be-rekât-ı Halîlürrahmân" diye başlar. Bektâşîlerin sofrâ gülbanglerinde de şu ifadeler bulunur: "Nûr ola, sır ola, gittiği yer gam görmeye, yiyenlere de nûr-ı iman ola, Hak erenlere Halil İbrahim bereketi ere". Tasavvufta her peygamber, kendisindeki belirgin vasıfla mutasavvıfları etkilemiştir. Hz. İbrâhîm'in bu konudaki etkisi, hullet (dostluk, yani Allah ile dostluk) olarak bilinir.(Cebecioğlu, 2004:247)

Beytullah'ı yapan İbrahim **Halil**

Kadir Mevla'm beni eyleme melil

Hakkk 'ın birliğine o da bir delil

Sen de bilir misin vakt u zamanı

Karacaoğlan dörtlükte Kabe (Beytullah'ı)'nin İbrahim peygamber zamanında yapma emrinin verilmesine işaret etmektedir.

Aklım aldın şahım ala göz

Halil beni Mecnun eyleyen Halil

Bin türlü şive ile bin naz ile

Halil beni Mecnun eyleyen Halil

Kayıkçı Kul Mustafa 11

Kayıkçı Kul Mustafa İbrahim Peygamberin çektiği sıkıntıları düşünerek, kendisinin deli olduğunu ifade etmektedir.

Zahid nice oldu bunca peygamber

Kani Ömer, Osman, Bu Bekr ü Hayder

Kani **Halilullah**, Sıddık-ı Ekber

Bunda gelen gider bir can eğlenmez

Aşık Ömer 43

Aşık Ömer bu dörtlükte, Allah'ın en sevgili kulları olan peygamberlerin dahi öldüğüne işaret ederek, zahidin de bir gün öleceğini hatırlatıyor.

2.4.5.MUSA: Hz. Yusuf'tan sonra Mısır'da "İsrailoğulları" pek çok üreyip çoğaldılar ve Yakub ile Yusuf'un şeriatleri üzere kaldılar. Mısırın eski yerlisi olan "Kıbt" kavmi yıldızlara ve putlara taparlardı ve İsrailoğullarına aşağılık gözüyle bakarlardı. Firavunlar, yani Mısır hükümdarları da "İsrailoğulları" kendilerine tebaa edip, onları esir gibi ağır ve zor işlerde kullanırlardı. Bu ağır yükten kurtulup dedelerinin eski yurtları olan Kenan iline gitmek en büyük arzularıydı.

O sıralarda bir kâhin, Firavun'a haber vermiş ve "İsrailoğulları"ndan bir çocuk doğacak ve senin devletinin yıkılmasına sebep olacak" demişti. Firavun, bundan ürküp İsrailoğullarından doğan erkek çocukları öldürtmeye başladı. Bu sırada "İmran" adındaki şahsın soyunda Hz. Musa dünyaya geldi. Annesi, oğlunun öldürülmesini önlemek gayesiyle onu bir sandık içine koyup Nil nehrine bıraktı. Sandık Nil'de akıp giderken Firavun'un karısı Asiye onu

tuttu. Musa'yı görünce onu sevdi ve öldürülmesine mani olmak için sakladı. Ona süt anaları tutarak sarayda büyüttü.

Hz. Musa büyüdüktan sonra bir gün Mısır'da gezerken kaza neticesi bir kıptiyi öldürdü, Firavun'un gazabından korkup Mısır'dan kaçtı ve Medyen'e gitti.

Orada Şuayb'ın kızıyla evlenerek on sene kaldı. Sonra çoluk çocuğuyla Mısır'a giderken, Tür dağında Allah kendisiyle söyleşti .ve O'na Peygamberlik verdi. Mısır'a varınca Firavun'u hak dine davet etti. Firavun'un davete icabet etmemesi üzerine bir zaman tayin ederek bütün İsrailoğulları ile haberleşti ve geceleyin onları Mısır'dan çıkardı, Süveyş denizi kenarına götürdü. Firavun bunu duyunca askerleriyle peşine düştü. Musa asasıyla denize vurdu ve deniz yarıldı, oniki yol açıldı. On iki kabilenin her biri bir yoldan gitti. Firavun da askerleriyle onları izledi. İsrailoğulları geçip kurtulduktan sonra deniz tekrar kapandı ve Firavun ile askerleri boğuldu.

Musa, İsrailoğulları ile Kenan iline yöneldi. Yolda İsrailoğulları, Hz. Musa'nın tevhid akidesine defalarca başkaldırdılar. Bu hadiselerle canı sıkılan Hz. Musa, Cenab-ı Hakk'ın çağrısıyla Tur dağına çıktı. Kardeşi Harun'u da yerine vekil tayin etti. Kırk gün Tur'da yalnız başına ibadet edip vasıtasız olarak Allah'ın kelamını işitti. O vakit O'na Tevrat indi. Sâmiri adındaki bir münafığın aldatmasıyla altından süs eşyalarını eriterek buzağı gibi ses çıkaran, altın bir buzağı heykeli yaptılar. Harun her ne kadar öğüt verdiyse de kulak asmadılar.

Musa, Tur dağından gelip de İsrailoğullarını bir buzağıya tapar görünce çok sinirlendi. Samiri'yi lanetledi, buzağı heykelini yaktıktan sonra denize attı ve kavmine sitem etti. Bunun üzerine kavmi ettiğine pişman olup, tevbe ve istiğfarda bulundu. Sonra Musa Tevrat'ı ortaya koydu. Ondan sonra İsrailoğulları, onun getirdiği hükümlerle amel etmeye başladılar. Şeria nehrinin doğusundaki bir çok şehri savaşarak ellerine geçirdiler. Peygamberlik vazifesini ifa eden Hz. Musa. Yuşa adındaki bir zatı yerine halife tayin ederek 120 yaşında vefat etti.

Hız. Musa'nın şeriatı, Hız. İsa'nın peygamberliğine kadar devam etti. İkisinin arasında gelip geçen peygamberler, O'nun şeriatıyla amel etmek üzere gönderildiler.

Musa Peygamberin birçok mucize ve kıssaları edebiyatımıza girmiş ve bir hayli yaygın biçimde kullanılmıştır. En çok sözü edilen mucizeleri şunlardır.

Hız. Musa Mısır'a dönmek üzere ailesi ve iki çocuğuyla yola çıktığında Tûr-ı Sina'ya yaklaştığı zaman şiddetli bir rüzgar ve yağmurla karşılaştı. Yolunu şaşırdı. Ateş yakmak istediye de çakmağı ateş almadı. O sırada uzakta bir ateş gözüne ilişti. Ateşe yaklaşıncaya onun bir ağaç tepesinde olduğunu gördü. Korkarak geri dönmek istedi. O zaman ağaçtan "Ya Musa! Ben alemlerin Rabbi olan Allah'ım!" diye bir nida geldi. Musa secdeye vardı. Bu sırada ikinci bir nida ile "Ya Musa, ben senin Rabbinim. Nalınlarını çıkar. Sen Tûvâ denilen kutsanmış vadidesin (Kur'an 20/12)." O zaman Musa "Ya Rabbi! Bana Zat'ını göster sana bakayım" dedi. Allah da "Sen Beni göremezsın." dedi. Fakat dağa bak. Eğer benim tecellime tahammül edip durursa beni görürsün. Allah dağa tecelli etti. Dağ parçalandı. Musa bayılıp düştü. Bu mülakattan sonra Hız. Musa'ya Kelimullah denildi.

Musa peygamber, Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlandı. O çağda sihirbazlık ilerlemişti. Firavun bütün sihirbazlarını çağırıp onu küçük düşürmek istedi. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bıraktılar ve her bir ip, yılan olup harekete başladı. Hız. Musa da esasını bıraktı. Asa büyük bir yılan olup bütün yılanları yuttu. Böylece sihirbazlar Musa peygambere iman ettiler. Musa, yine bu asa ile Kızıldeniz'i ikiye bölmüş ordularını geçirmiştir.

Musa peygamber bir mucize olarak elini koynuna sokup karınca eli bembeyaz bir nur olurdu. Buna Yed-i Beyzâ (Beyaz el) denir.

Musa Peygamber Hızır ile birlikte bu yolculukta Hızır'ın garip davranışlarına tahammül edemez Ayrıca suları kan şeklinde akıtmak, kurbağa yağdırmak, büyük sinek ve çekirgeler sürüsü ortaya çıkarmak gibi mucizeleri vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 461 ayete ondan

bahsedilmiştir.(msl Kasas/3-43, Taha/9-101, Şuara/ 10-68) (Pala,1995: 402-403)

Seyyid Gazi yolun diktiler nişan
 Deli gönlüm oldu şimdi perişan
 Tanrı kelamını her dem söyleşen
 İdris Cennet'tedir **Musa** Tur'dadır.

Karacaoğlan 394

Karacaoğlan; bu dörtlükte Hz. İdris ve Hz. Musa'ya değiniyor. Dörtlükte Karacaoğlan Hz. Musa'ya "Kelimullah" sıfatıyla Allah ile konuşmasına, Tur Dağında vasıtasız olarak Allah kelamının işitmesine ve dört kutsal kitaptan biri olan Tevrat'ın inmesine işaret ediyor

Kıldı Fir'avn çün Beni İsrail'i gayet zebun
 Sihri ibtâl eyleyü asa ejder nümün
 Kasededüp mel'unu hem tahtından etti sernigûn
 Kıldı **Musa** mucizeyle hakkı ızhar ol zaman

Aşık Ömer 26

Aşık Ömer bu dörtlükte Hz. Musa'ya mucizelerinden birine işaret ediyor. Musa peygamber, Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlandı. O çağda sihirbazlık ilerlemişti. Firavun bütün sihirbazlarını çağırıp onu küçük düşürmek istedi. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bıraktılar ve her bir ip, yılan olup harekete başladı. Hz. Musa da asasını bıraktı. Asa büyük bir yılan olup bütün yılanları yuttu. Böylece sihirbazlar Musa peygambere iman ettiler (Pala, 2005:403)

2.4.6.NUH: Nuh Peygamber, Hz. İdris göğe çekildikten sonra Âdem oğulları doğru yoldan ayrıldılar ve putlara tapmaya başladılar. Cenâb-ı Hakk onlara (Nuh) A.S.)'ı gönderdi. Hz. Nûh nice yıllar kavmini imana davet etti. Yalnız oğulları "Sam, Ham Yafes" ile hanından ve diğer pek az kimse iman etti. Hatta kendisinin "Yâm" isminde bir oğlu da imana gelmedi. Nûh (A.S.) kavmine nasihat ettikçe onlar ezâ, cefâ, tahkir ve alay ederlerdi. Sonunda

ümitsizliğe düştü ve onlara beddua etti. Duası kabul oldu ve "Gemi yap" diye Allah tarafından kendisine vahiy geldi. Hz. Nûh kırdı ve sudan uzak bir yerde gemi yapmaya başladı. Kavmi oradan geçerken onun ile eğleniyorlardı ve "Peygamber idin, dülger oldun" diyorlardı. Geminin inşası bitti, Tufan alâmetleri görüldü. Hz. Nûh mü'minler ile gemiye bindi ve her çeşit hayvandan birer çift aldı. Her taraftan su görüldü. Nûh, oğlu Yâm'ı da gemiye çağırdı. O, "Ben bir dağa çıkar kurtulurum" deyip gemiye girmede. Nûh, "Bugün Alah'ın merhametinden başka sığınacak yer yoktur" diye nasihat ederken araya bir dalga girdi; Yam boğuldu. Tufan her yeri kapladı. Su dağları aşdı. Yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar tamamen yok oldu.

O sırada Nuh'un gemisi dağlar gibi büyük dalgalar arasında yüzüyordu. İşte böylece tufanın hali altı ay kadar sürdü. Sonra Allah'ın emriyle yağmurlann arkası kesildi ve sular çekildi. Gemi bir rivayete göre Cûdi dağının üzerine oturdu ve gemidekiler kurtuldu. Âlem bir başka âlem oldu.

Ondan sonra insanlar Hz. Nuh'un üç oğlundan türedi. Onun için Nuh (A.S.)'a "İkinci Âdem" denildi. Nuh Peygamber 1000 veya 950 yıl yaşadı. Bu nedenle "Nuh ömrü" deyimi halk arasında yaygınlaşmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Nuh Peygamber hakkında birçok âyet vardır (msl. A'râf / 59-64, Yûnus / 71-73, Hûd / 25-34, 36-49, Nûh / 1-28). Nûh peygamber hakkında tefsirlerde geniş bilgi mevcuttur. Ancak bunlar arasına İsrâiliyyât da karışmıştır. Şiirde gemi ve Tufan birlikte anılır. Tufan aşıkın gözyaşını andırır. Nuh da bu tufan içinde batmamaya çalışan aşığın kendisidir. Nuh peygamberin gemisine her hayvandan bir çift girerken şeytanda eşek ile birlikte girmiştir.(Pala ,1995:432)

Nuh'un gemisine bühtan edenler

Yelken açıp yel kadrini ne bilir

O Süleyman kuş dilini bilirdi

Her Süleyman dil kadrini ne bilir

Karacaoğlan 423

Karacaoğlan; hakiki sevgilinin kıymetini bilmeyenlere seslendiği bu dörtlüğün ilk mısrasında Nuh Peygamber'in gemisini karalamaya çalışanların

(inanmayanlar); denizde yelken açtıklarında geminin denizde yol almasını sağlayan yelin de kıymetini bilmeyeceğini söylüyor. Zira yine bu inanmayan insanlar; bir müridin kalbinin kıymetini de bilmeyeceklerdir

2.4.7.SÜLEYMAN: Davûd peygamberin oğlu olan peygamberdir. Oniki yaşındayken babası yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamberdir. Geçimini devlet hazinesinden değil, ördüğü zembiller sayesinde kazanırmış. Babasının vefatından sonra ve onun vasiyeti üzerine Kudüs'teki, yarım kalmış olan Mescid-i Aksâ'yı inşaa başladı. Yedi senede tamamladı. Daha sonra 13 sene süreyle Kudüs'te bir hükümet sarayı yaptırdı. Rivayete göre bu binaların yapımında cinleri çalıştırmıştır. Kendisi başlarında olmadığı zaman cinler çalışmazmış. Hatta bir bastona dayalı olarak uzun zaman onlara hükmetmiş. Sonunda bastonun içine bir ağaç kurdu girmiş ve kemirmeye başlamış. Tam inşaat sona erince baston kırılmış ve Süleyman peygamber düşmüş. Meğer Süleyman peygamber çok önceden vefat etmişmiş. Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiştir. Kuşlarla, hayvanlarla konuşur, onların dilini anlarmış. Cinlere ve rüzgâra emretme yetkisine sahipmiş. Üzerinde İsm-i A'zam yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Bu yüzüğün taşı kibrit-i ahmerden olup bütün vahşi hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğmişlerdir. Süleyman peygamber bu yüzüğü yalnızca abdest-hâneye giderken çıkarır ve Âsaf adlı vezirine veya hanımına emanet edermiş. Yine bir gün bu yüzüğü hanımına emanet etmiş. Süleyman peygamber dışarıdayken bir cin onun kılığına girip hanımından yüzüğü almış. Biraz sonra gelip mührü isteyen Süleyman'ı sahtekarlıkla suçlamışlar ve saraydan çıkarmışlar. Yüzüğü alan dev ise onun yerine geçip icraata başlamış. Bu arada Süleyman gidip bir sahil kasabasında çalışmaya başlamış. Dev ise yüzük Süleyman'ın eline bir kere daha geçmesin diye denize atmış. Günlerden birinde Süleyman bir balıkçının tuttuğu balıkları taşımış. Balıkçı da hizmetine karşılık ona para yerine irice bir balık vermiş. Süleyman akşam, balığı yemek için kanuni yarınca kendi yüzüğünü görmüş. Meğer denize düşen yüzüğü Allah'ın izni ile bir balık yutup sahibine geri getirmiş. Halk arasındaki "Mühür kimdeyse Süleyman odur." atasözü buradan gelir.

Hız. Süleyman'ın Hüdhdüd adlı bir kuşu varmış. Bu kuş çok uzaklardaki şeyleri görebilir, uçsuz bucaksız çöllerde suyun yerini havadan tesbît edebilirmiş. Hız. Süleyman ordusuyla sefere çıktığında Hüdhdüd'ü de yanına alır ve bu sayede konaklama yerlerini su kenarında seçermiş. Bir gün Hüdhdüd'ü aramışsa da bulamamış. Ona çok öfkelenmişken Hüdhdüd çıkagelmiş: Hüdhdüd olanları anlatmış. Sebe ülkesine gittiğini, oradaki ikinci bir Hüdhdüd ile konuştuğunu, bu Hüdhdüd'ün Belkıs adlı bir sahibesi olduğunu, Belkıs'ın da güneşe tapan bir kavim üzerine melike olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Süleyman peygamber Hüdhdüd'ü affedip Belkıs'a onunla davetiye göndermiş. Belkıs da devletinin ileri gelenleriyle birlikte Süleyman'ı ziyaret etmiş. Bu ziyaret esnasında Hız. Süleyman'ın emri üzerine veziri Âsaf Belkıs'ın tahtını getirtmiş. (Bunun, veziri Âsaf tarafından gerçekleştirildiği de rivayet edilir). Sonra Süleyman peygamber Belkıs'ı imâna davet etmiş. O da devletinin ileri gelenleriyle müşavere edip güneşe tapmaktan vazgeçerek Hız. Süleyman'ın dinine girmiş ve Süleyman'ın zevcesi olmuştur.

Bir gün Süleyman peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karınca Beyi'nin diğer karıncalara "Kaçınız! Süleyman'ın orduları sizi ezmesin." dediğini duydu. Bunun üzerine gülümsedi ve karıncaların beyini yanına davet etti. Karınca beyi, kendince çok değerli sayılan bir çekirge budu ile onu ziyarete geldi. Hız. Süleyman'ın duâsıyla bu but bereketlendi ve bütün ordu, yarısından doydı. Geri kalan yarısını karıncaya iade etti ve ondan öğütler istedi. Karınca Süleyman'a nasîhatlarda bulundu. Süleyman Karınca'ya "Ben peygamber olduğum halde seni ve arkadaşlarını çiğneyebileceğini nasıl düşündün ve niçin onlara kaçmalarını söyledin?" deyince karınca ona "Senin debdebene dalıp da teşbihlerini unuturlar diye söyledim" cevabını verir. Süleyman Peygamberin M.Ö. X. yy.da yaşadığı sanılmaktadır. 40 yıl büyük bir ihtişam ile devlet sürmüştür. 52 veya 60 yaşında vefat etmiştir. Vefatından sonra ülkesi Yehuda ve İsrail adıyla ikiye ayrıldı. Yehuda devleti Kudüs'te kaldı ve uzun müddet yaşadı. Kur'ân-ı Kerîm'de Hız. Süleyman'la ilgili 53 ayet vardır Bu ayetler ona verilen ilim ve hikmetler ile yukanda anlattığımız kıssalardan bahseder (msl. Sebe /12-21; Nemi / 15-44; Sa'd/ 30-40). Tevrat ise onu, hâşâ, putperest olarak

gösterir ve 700 karısı ile 300 cariyesi olduğunu söyler. Edebiyatımızda Süleyman Peygamber, yukarıda anlatılan kıssalar çevresinde yoğunlaşan düşünceler içinde ele alınır. Özellikle yüzük, karınca Hüdhüd ve Belkıs ile birlikte çok anılır. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiği zaman Süleyman'dan bahsedilir. Şâir sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman onun ihtişamından bahsetmektedir. Karınca aczin, Süleyman ise iktidar ve gücün timsali olarak tezat içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar aciz gösterir.(Pala, 1995: 490- 491- 492)

Rahmetli Sami Efendi Hazretleri “ Tasavvuf yoluna girmek, kuş dilini bilmektir.” diyerek, bu kavrama varlıkları konuşurmak onlardan ibret almak (nazar) şeklinde bir tanım getirmiştir.(Cebecioğlu, 2004: 586)

Kısaca ifade edilirse; Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman, kuş dilini (mantık't tayr) bilmesi başta olmak üzere, rüzgar ve cinlere hakimiyetiyle tanınmış bir peygamberdir. Tasavvufun bir tanımında kuş dilini bilmesi özelliğiyle yer almıştır.

Sultan **Süleyman**'a kalmayan dünya

Bu dağlar yerinden yarılr bir gün

Nice bin senedir çürüyen canlılar

Hakk'ın emri ile dirilir bir gün

Karacaoğlan 344

Karacaoğlan bu dörtlükte kıyamet koptuktan sonra mahşerde bütün canlıların dirileceğine işaret ediyor. “Her canlı ölümü tadacaktır” hadis-i şerifinden hareketle Allah'ın sevgili kullarının (sultan Süleyman) bile öldüğü bu dünyada bir gün mutlaka kıyametin kopacağını belirtiyor.

Bir zaman şah iken vahş ü tuyura

Fermanı yürüdü mar ile murâ

Ezel camın içip girdi kubûra

Hükmederdi ins ü cine **Süleyman**

Aşık Ömer 16

Aşık Ömer bu dörtlükte Hz. Süleyman'ın kuş dilini bilerek bütün vahşi kuşların şahı olması karınca ve yılanı söz geçirmesi ve bütün insan ve cinlere hükmetmesi vesilesi ile Hz. Süleyman'dan bahsetmiştir.

Hezar aşkının gûş et nalemi
Gör çeşmimden akan dürr ü nalemi
Mihr-i lebin teshir etmiş alemi
Mihr-i **Süleyman**'ı sende görmüşler

Gevheri 444

Dür; tasavvufta Hz. Muhammed anlamındadır. (Uludağ, 2001:112) Bu bağlamda Gevheri; Süleyman mührünün Hz. Muhammed'e olduğunu söylemektedir.

Emrah diyer **Süleymanlar**
Biz burdayız kanı onlar
Aslan kimin kahramanlar
Kara toprağa yaslanıp

Ercişli Emrah 42

Ercişli Emrah dünyaya gelen her canlının sonun ölüm olduğunu bu sebeple dünyanın Hz. Süleyman'a bile kalmadığını hatırlatıyor.

2.4.8.YUSUF: (Yûsuf) İsrailoğulları peygamberlerinden Yakup peygamberin oğludur.Hayatı ve kıssası Kur'an-ı Kerîm'de anlatıldığı üzere (Yûsuf/1-104) kısaca şöyledir: Hz. Ya'kûb'un oniki oğlu var idi. İçlerinde Yûsuf u hepsinden daha çok severdi. Yûsuf bir rüya görüp babasına söyledi. "Gördüm ki, onbir yıldız, güneş ve ay, bana secde ettiler" dedi. Yakûb (a.s) anladı ki; "onbir yıldız", Yûsuf'un onbir kardeşine işarettir ve Cenâb-ı Hak, onu kardeşlerine üstün kılacaktır. "Oğulcuğum! Bu rüyayı kardeşlerine söyleme. Çünkü şeytan insana düşmandır. Kardeşlerine vesvese verip kalplerine kıskançlık düşürebilir. Sonra sana bir hîle yaparlar. Cenâb-ı Hak

sana peygamberlik ve büyük devlet verecek" dedi ve Yûsuf a sevgisi daha da arttı. Yûsuf'un büyük kardeşleri, onu kıskandılar ve hîle ile onu kıra götürüp bir kuyuya attılar. Babalarına ise "Onu bir kurt yedi" dediler. Sonra geri dönüp "Yûsuf'u bir kervana ucuz fiyata köle diye sattılar. Yûsuf o zaman onsekiz yaşında idi. Kardeşlerinden korkup sustu ve Allah'a dayanarak kervanla Mısır'a gitti. Burada Mısır'ın mâliye bakanı (azîz) tarafından satın alındı.

Yûsuf'un eşi emsali olmayan güzelliği, Azîz'in karısı Zelihâ'yı âdeta büyüledi. Zelihâ'nın tekliflerini reddetti. Yine bir gün Zelihâ onun odasına girdi. Yûsuf ondan kaçarken gömleği yırtıldı. Yûsuf dışarı çıkınca azîzi kapı önünde buldu. Zelihâ ise Yûsuf'un kendisine saldırdığını söyleyerek onu zindana attırdı. Zindanda iki kölenin gördüğü rüyalar, Yûsuf'un yorumladığı gibi çıktı.

Nihayet Mısır hükümdarının gördüğü bir rüyayı da doğru tâbir etmesi üzerine, zindandan çıkarılarak mâliye başkanlığına getirildi.

Zelihâ, bir hükümdarın kızı ve güzellerin güzeli idi. Kocasını öldürdü ve bütün servetini Yûsuf'tan haber verenlere bağışladı. Yıllarca yalnız kaldı, Yûsuf'u düşündü. Bu arada Hz. Yûsuf, Mısır'da tarımı geliştirdi ve yedi sene içinde pek çok zahire biriktirdi. Daha sonra hükümdarın gördüğü rüyadaki kıtlık ve pahalılık seneleri geldi, yedi yıl sürdü. Bu kıtlık seneleri içinde Hz. Yûsuf zahireyi adaletli bir şekilde mevcut nüfusa göre tevzi ederdi. Bu kıtlık yıllarında Yûsuf'un kardeşleri de Kenan ilinden kalkıp zahire almak için Mısır'a gelirler. Yûsuf bir oyunla, öteki kardeşleri Bünyamin' i de zahire almak için getirmelerini sağladı ve hükümdarın tasını onun yüküne saklayarak hırsızlık suçuyla onu alıkoydu.

Hz. Yakûb, Yûsuf'un yerine koyup muhabbetle bağrına bastığı Bünyamin'in de alıkondüğünü duyunca üzüntü ile ağlamaktan gözlerine ak düştü.

Yûsuf kaybolalı yirmibir yıl olmuştu. O vakitten beri ondan bir haber alınmadığı için kardeşleri onun sağlığından ümitlerini kesmişlerdi. Yakûb (A.S.) ise Yûsuf'un küçüklükle görüp de kendisine söylemiş olduğu rüyaya nazaran onun huzurunda kardeşleri secdeye varmadan vefat etmeyeceğini

biliyor, dönüşünü büyük bir sabırla bekliyordu. Buna binâen oğullarını, Yûsuf ve Bünyamin'i arayıp bulmaları için Mısır'a gönderdi.

Kıssanın bundan sonrası; Yûsuf'un kardeşlerine kendisini tanıtması, babasına onlar vasıtasıyla gönderdiği gömleği gözlerine sürmesiyle gözlerinin açılması ve bütün aile efradım yanma alarak Mısır'da yerleşmeleriyle sona erer. Bu arada Yûsuf da Zeliha'ya acımış ve onu nikâh ile almıştır. Allah Zeliha'ya eski güzelliğini vermiş ve Yûsuf'tan Efrâyim ve Menşâ adında iki oğlu ile Rahme adında bir kızı olmuştur.

Yûsuf kıssası Kur"ân-ı Kerîm'in en güzel kıssası olup, "Ahsenü'l-Kassas" olarak vasıflandırılır. (Pala,1995:572-573)

Dîde bu vechile mestûr eyleyûp mahbûbunu
Yedirûp kurtlara cism-i Hazret-i Eyyûb'unu
Derd ile beytül hazenden ağladup Ya'kub'unu
Didesinden **Yusuf**'un şâd eyleyen Mevlâ meded

Aşık Ömer 17

Yakup peygamber oğlu Yusuf kaybolduktan sonra ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Aşık Ömer bu olayın Allah'ın taktiri ile gerçekleştiğini söyleyerek Yusuf Peygambere değinmiştir.

Bunca dem sakladım dilde yaranı
Hiç mesrur etmedim ben âvâreni
Gel yeter ağlatma bu biçâreni
Aman hey **Yusuf**-ı sabib – zaman hey

Gevheri 614

Gevheri bu dörtlükte pirine seslenerek; "Bunca zamandır yaranı gönlümde sakladım, beni hiç mutlu etmedin; yeter artık gel bu çaresizi, deliyi ağlatma" diyor. Son mısırada ise Hz. Yakub'un oğlu Yusuf için ağlaması ile bağlantı kurarak; Hz. Yusuf'a telmihte bulunuyor.

2.5. KUR'ÂN-I KERİM: Allah(cc) tarafından Peygamber efendimiz (sav) 'e gönderilen son ilahi kitaptır. Bütün sıfatların kendinde kaybolduğu

ilahi zat, cem ve icmâl makamı, Hz. Peygamber(sav), insan-ı kamil anlamları tasavvufta kullanılır.(Cebecioğlu, 2004: 383) Dört semavi kitaptan en son indirilenidir. Vahiy yoluyla, Cebrail vasıtasıyla Peygamberimize gönderilmiştir. Diğer kutsal kitaplar bir kavme indirildiği halde Kur'an- ı Kerîm bütün insanlık için indirilmiştir. 114 sure ve 6666 ayettir. Vahiy katipleri tarafından yazılan bu ayetler tek kelime, hatta nokta eksik veya fazla olmadan Allah'tan Peygamberimize gönderildiği şeklini korumaktadır. Halife Hz. Ebubekir zamanında da çoğaltılarak çeşitli İslam merkezlerine gönderilmiştir. Söz ve anlamca tam bir mucize olan Kur'an daima “ Kerim” sıfatıyla birlikte anılır. O vahyin en yüksek şeklidir. Hiç bozulmadan kıyamete kadar kalacağını Allah yine onda söyler. Allah'ın varlığı ve birliği delilleriyle ortaya koyan, insanlığın iki dünya saadetini ve hayatını düzenleyen , onlara kurtuluş yolunu gösteren Kur'ân-ı Kerîm için Mushaf, Kitab, Furkan, Nur adları da kullanılmaktadır. (Pala, 1995:366)

Dört kitab-ı asümandan etti Cebril nüzul
İndi **Kur'an** Mustafa'ya okuyup kıldı kabul
Hüsn ile mağrur olup Hazret-i Yusuf oldu kul
Yakub'un hasret gözüne kan ile nem damladı

Gevheri 791

Kur'ân, bütün alemlerin Rabbi olması itibarıyla Allah'ın Kullarına gönderdiği eşsiz bir iltifat ve ihsandır. Gevheri bu dörtlükte Kur'ân-ı Kerîm'in Cebrail vasıtasıyla Peygamber efendimize vahiy yoluyla gelmesine işaret etmiştir.

Kul Mustafa bekler yolları
Daim **Kur'an** okur bülbül dilleri
Ah ettikçe .....bülbülleri
Bir kez göster yüzün ya Kerim

Kayıkçı Kul Mustafa 67

Kayıkçı Kul Mustafa; lutfu ve ihsanı bol olan, Allah (c.c)'ın bir kez yüzünü görebilmek ümidiyle her vakit Kur'an-ı Kerim okuduğunu söylüyor

Yenicami gibi yoktur cihanda
 Barekallah yapan yapan üstada
 Namazını anda kılan ziyade
 Daima okunur **Kur'an**ımız var

Aşık Ömer 41

Aşık Ömer; İstanbul'daki Yeni Cami'yi yapan üstada "Âllah hayırlı ve bereketli etsin" diyerek dua ediyor. Bu camide namaz kılarak kulların sevaplarının çoğalacağına zira bu memlekette her daim okunan Kur'an-ı Kerim olduğuna işaret ediyor.

Hey ağalar evel baştan
Kur'an m'indi hece m'indi
 İstersen aleme danış
 Gündüz m'indi gece m'indi

Ercişli Emrah 16

Ercişli Emrah bu dörtlükte, Peygamber efendimize önce ayetlerin mi yoksa Kur'ân-ı Kerîm'in mi indiğini öğrenmek istediğini ifade ediyor.

2.6.DİĞER KUTSAL KİŞİLER

2.6.1.LOKMAN: Halk geleneğinde değişik kişiliklerle karşımıza çıkan tarihî bir şahsiyettir. Kur'ân-ı Kerîm'de, adına bir sûre vardır (sûre, nr. 31) Hakkında "Doğrusu Lokmân'a, Allah'a şükret diye ilim ve anlayış verdik. Kim şükrederse, ancak kendi nefsi için şükreder. Kim de nimeti inkar ederse, şüphe yok ki Allah (onun şükrüne) muhtaç değildir" (Lokman / 12)" buyrulmaktadır. Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokman'nın bir peygamber veya nebî olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun "Salih bir kul" olduğunu kabul eder. Anlatılanlara göre o Hikmet ve Hekimliğin piri ve sembolü olarak bilinir. Kur'ân'da oğluna öğütler veriş, onu tevhid ve ahiret konusunda uyarması. İlahî emirlere vasıta olması

yönleriyle adından bahsedilir.Lokman hakkında Hıristiyan ve Museviler arasında yaygın inanışlar vardır.(Pala,1995:349)

Bir rivayete göre; Lokman her derdin devasını bilen bir doktordu; bütün odlar hangi derdin dermanı olduğunu kendinse söylerdi. (Onay, 1996:340)

Ben senin aşkından oldum alîl

Bendeni istersin daima zelil

Makta-i aşkında katoldu bu dil

Lokman olsa bana itmez çareler

Gevheri 634

Aşık sevgilinin derdiyle sürekli hasta olmaktadır. Zira aşğın gönlü sevgilinin aşığa olan sevgisini kestiği yerde katlolmuştur. Bu çekilmez derde, her derdin devasını bulan Lokman hekim bile gelse çare bulamayacaktır.

Dörtlükte Lokman, her derde deva bulan doktor anlamında kullanılmıştır.

Aciz kaldım delü gönül elinden

Gurbete düşenin hali böyle olur

Lokman Hekim derde derman bulamamış

Dalgalan aşkın seli böyle olur

Kayıkçı Kul Mustafa 20

Kayıkçı Kul Mustafa dörtlükte; ruhani alemden kopup gelen gönlünün bu diyarda çaresiz kaldığını anlatıyor.

Dörtlükte Lokman, her derde deva bulan doktor anlamındadır.

2.6.2. ON İKİ İMAM: Bazı tasavvuf yollarında Hz. Muhammed (sav) varis olduğu kabul edilen kişiler anlamına gelir. Bu zevat-ı kiramın hepsi Hz. Muhammed(sav) neslindedir; isimleri kronolojik olarak şöyledir: 1. Hz Ali (ra) 2. Hz Hasan (ra) 3. Hz. Hüseyin (ra) 4. Ali Zeynelabidin (ra) 5. Muhammed Bakır 6. Ca'fer-i Sâdık 7. Musa Kazım 8. Ali Rıza 9. Muhammed Takıyüddin 10. Ali Naki 11.Hasan-ı Askeri 12. Mehdi(Cebecioğlu, 2004: 495)

On'ki imam gülbangına erişem
 Anda keramet var Hakk'a erişem
 Bahar açılıp bülbülle ötüşem
 Güller beni sevdiğime ulaştır

Karacaoğlan 407

Karacaoğlan ilk mısrada; Şiilerde dini korumak ve hükümlerini yerine getirmek için Peygamberle halife ve varis olduğuna inanılan On iki imamın hep bir ağızdan yüksek sesle söyledikleri ilahi veya duayı dinlemek istediğini söylüyor. İkinci mısrada On iki imamın söyledikleri gülbanglar da harikulade bir hâlin olduğunu ve kendini Allah (c.c.)'a eriştirdiğini anlatıyor. Baharda bülbüllerin gülün aşkıyla ötüşmeleri gibi âşık da; sevgiliye ulaşmayı arzuluyor.

Karacaoğlan On iki imamın okuduğu ilahiyi dinlemek istediğini söylüyor.

Nice oldu evliyâlar kanı **on iki imam**
 Melekü'l mevt anların destine sundu dolu câm
 Cürm-isyânım olup ağlayub gezdim subh u şâm
 Gevheri der ol ecilden iki dîdem damladı

Gevheri 791

Gevherî insanın başına mutlaka gelecek olan ölüm gerçeğinden bahsetmektedir. Nerede o evliyalar, on iki imam, Azrail hepsinin eline dolu bir kadeh sundur. Bu kadeh ecel şerbetidir. Aslında Azrail insanın canını alırken insana başka bir can sunmaktadır. Gevherî'ye göre bu durum evliyalar ve on iki imam için de geçerlidir. "Nice oldu evliyalar kanı on iki imam derken onların da mutlaka bir gün öleceğini, "her nefis ölümü tadacaktır" veya Azrail'in onlar için bir hayat bağışlayacağını kastetmiş olabilir. Çünkü ölüm sadece cesedin kaybolmasıdır. Ama ruh ebedîdir. Mevlana ölüm gününü nasıl şeb-i arûz (düğün gecesi) olarak tanımlamışsa Azrail'in kadeh içinde sunduğu aşk meyi de olabilir. Onu içenler sonsuz güzelliğe kavuşacaklardır. Ayrıca Gevherî son iki mısrada ise, suçum günahım çok, sabah akşam bu

şekilde ağlayarak dolaştım, ecel kapıma gelince de gözümde iki damla yaş olacak, yaptıklarımın cezasını çekeceğim diyor

Mustafam der dostunuza.....

On iki imam çar yar dostunuz

Ol..... taşmasın postumuz

Meded meded .....dostum der Bağdat

Kayıkçı Kul Mustafa 47

Kayıkçı Kul Mustafa Oniki İmam'ın dört dostan biri (Allah (c.c), peygamberler, oniki imam ve şeyh) olduğuna işaret ediyor.

2.7. MUTASAVVIFLAR

2.7.1 HACI BEKTAŞ-I VELÎ: Hünkâr Hacı Bektaş Velî muhtemelen 1209-1210 tarihinde doğmuş ve 1270-1271 tarihinde vefat etmiştir. Horasan Erenleri'nin önemli isimlerinden biridir. İlk tahsilini Nişabur'da yapan Hacı Bektaş Velî, kitap yazacak kadar Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Zamanının ilimlerini ve manevî terbiye ve irşad yolunu tahsil etmiştir.

Hacı Bektaş Velî, yurt edinmek için Anadolu'ya gelmiş, başlarında bulunan babalar ve dedelerle Orta Asya inanışlarının tesirinden henüz kurtulamamış Türkmenlerin, Müslümanlığa samimiyetle bağlanmalarında büyük rol oynamıştır, iktisadî ve siyasî buhranlar karşısında bunalmış insanlara, elinde çapası ile İslâm'ı telkin etmiş bir Anadolu erenidir. Gayesi imanlı ve şuurulu bir toplum yaratmak suretiyle huzur, sükûn, adalet ve kardeşlik içinde mesut bir insanı şekillendirmektir.

Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Velî, Suluca Karahöyük'e çekilmiş sakin bir hayat yaşamıştır. Vilayetnâme'ye göre, hiç evlenmemiştir. Hacı Bektaş'ı ve fikriyatını benimseyenlerden bu evlenmeyi kabul edenlere Babagân adı verilir.

Bir diğ er grup ise, Hacı Bektaş'ın evlendiğini ve çocuklarının olduğunu kabul eder. Bunlara da Çelebiler adı verilir.

Eserleri:Kitâbu'l-Fevaid, Divân-ı Hikmet örnek alınarak kaleme alınmış,Farsça tasavvufî bir eserdir.Makâlât, Hacı Bektaş Velî'nin elimizde bulunan en önemli eseridir. Aslı Arapça olan bu eser dilimize çevrilmiştir. Tasavvufun usûl ve esasını öğreten didaktik bir eserdir. Eserde, şeriat, tarikat, marifet, hakikat kavramları ele alınarak açıklanmakta ve misaller ayet ve hadîslerle beslenmektedir. Şeriatın diğ er üçünün esası olduğu, şeriat olmaksızın sonrakilerin olamayacağı ifade edilmektedir.

Hacı Bektaş Velî, samimi ve sağlam bir Müslümandır. Kemâlin ancak, Kur'an-ı Kerim'e uymak ve peygamberin sünnetine sarılmakla mümkün olacağına inanmakta ve bunu ısrarla tavsiye etmektedir.

Hacı Bektaş Velî'ye göre, kul, yüce Allah'a ve olgunluğa yukarıda belirtilen dört mertebe ile erişebilir. Bu mertebeler ancak şeriat olduğu takdirde tamam olur. Şeriata bağlılığı mükemmel olmayan kimseye tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri de kapalı kalır. Bu dört mertebe kırk tane makam ihtiva eder. Bunlardan on tanesi şeriatta, onu tarikatta, onu marifette, onu da hakikattedir.

Eğer bu kırk makamdan biri eksik olsa gerçeğe (hakikate) ulaşamaz, çünkü şartlar eksik kalmış olur.

Hacı Bektaş Velî, hem iç temizliğ e hem de dış temizliğ e önem verir. Bu temizlik ancak hakiki bir imanla olur. iman ancak İslâm'ın şartlarını yerine getirmekle gerçekleşir ve mükemmelleşir.

Hacı Bektaş Velî'ye göre, sevgili peygamberimizin dediği gibi, Şeriat ağaç, Tarikat dalları, Marifet yaprakları, Hakikat de meyveleridir. Bunlardaki kırk makam ise şunlardır:

Şeriat: iman (Amentü), İslâm'ın şartları, ilim, ihsan, evlilik, helâf, ehl-i sünnetten olmak, merhamet, faiz yememek, iyiliği emretmek.

Tarikat: Sülük ve tövbe etmek, mürid olmak, traş olmak, korku ile *ümid* arası olmak, hizmet etmek, nefse hakimiyet, hicret (manevî anlamda), tarikat elbisesi giymek, kullara sevgi, aşk (şevk, kanaat).

Marifet: Edeb, *havf*, nefis terbiyesi, ikrar ve tasdik, haya, cömertlik, ilim, sükûnet, kalb-nefs bilgisi.

Hakikat: Tevazu, iyilik, Allah yolunda harcamak, ölmeden önce ölmek, başkalarına zarar vermemek, hakikati söylemek, ebrardan olmak, kerametleri gizlemek, sabır, ledünnî ilim ve teemmül.

Tasavvuf kâl ilmi olmaktan ziyade "hâl" ilmidir. İnsan davranışlarıyla, Allah'ın emrettiği yolda onun gerçek kulu olmalıdır. İslâm'ı hem ibadet hem de ahlâk olarak yaşamalır, işte Hacı Bektaş Velî'nin anladığı ve yaşanılmasını istediği budur. Hacı Bektaş Velî, İslâm'ı yaşamış ve onu telkin etmiştir. Ona göre, gönül eri, dinini hem içinde, hem de dışında yaşayan kişidir. Gönül Kâbesi çok kıymetlidir. Zira o, Nazargâh-ı İlahi'dir. Mü'minin gönlü Kabe'ye benzer. Ancak âşıklar o beyti göğüslerinde barındırırlar. Öyle ise Allah'ı sevip, emirlerine uyarak gönlü Beytullah (Kabe) yapmak lâzımdır. (Altıntaş,1996: 139-140)

Hacı Bektaş Veli benim pirim
Asümana çıkan benim zarımdır
Benim kimsem yoktur Mevla kerimdir
Nasibimse gelür Hin'den Yemen'den

Gevheri 297

Gevheri ilk mısradan pirinin Hacı Bektaş Veli olduğunu söylüyor.

Sensin gönül şu dünyadan farıdan
Ah çeküben yüreğimi eriden
Cansız duvarlara binip yörüden
Hünkâr **Hacı Bektaş** Pir'den gelirim

Karacaoğlan 220

Karacaoğlan ilk mısradaki gönlünün dünyaya yaslandığını söylüyor. Ah çekerek yüreğini eriten, keramet göstermek amacıyla cansız duvarlara binip yürüten Hacı Bektaş, pirinden geldiğini anlatıyor.

Mustafa eder.....

Salat kılayım.....

Canın duvarı yürüden

Hacı Bektaş pirim vardır

Kayıkçı Kul Mustafa 74

Hacı Bektaş-ı Veli'nin bir kerametine işaret etmektedir.

2.7.2 HALLAC-I MANSUR: Adı Ebû'l-Mugîsü'l Hüseyin b. Mansûru'l-Beyzavî olan Mansur (857-922) edebiyatta çokça anılan ünlü bir sûfidir. İran'ın Tûr kasabasında doğdu. Basra'ya yerleşti ve evlendi. Tasavvuf yoluna genç yaşta girdi. Zühd ve itikâf ile çabucak ilerlemeler kaydetti. Hind ve Türk memleketlerinde dolaşarak İslâm'ı yaymaya çalıştı. Hakkında birçok menkıbeler vücûda getirilen Mansur, aslında hallaç (atımcı, pamuk atan) değildir. Bir gün hallâc olan bir dostuna bir iş buyurdu. O da bu işi yapmak için dükkandan ayrılınca Mansur onun vaktini çaldığını düşündü ve parmağının işaretiyle dostunun işlerini devam ettirdi. Dostu geri dönüşünde bu kerametli gördü ve o günden sonra Mansûr'a "Hallâc" lakabı verildi. Onun tasavvufta üstadı Ebû Amr Osman-ı Mekkî'dir. Cüneyd-i Bağdadî ile sohbetleri olmuştur. Her gün bin rekat namaz kılarmış. Tasavvuf yolunda ilerleyince fenafillâha ulaştı ve "Enel Hakk (Ben Hakkım)" dedi. Bağdat'ın meşhur simaları arasında dostları olduğu gibi muhalifleri de vardı. Bu sözün batını mânâsını değil de zahirî manâsını ele alanlar onu münkir kabul ettiler. Bazıları da sırları, ehil olmayanlara faş ettiği için üstadının bedduasına uğradığını söylerler. Bunun üzerine Hallâc'ı hapse attılar. 8 yıl hapiste kaldı ve bu sırada "Tavâsî" adlı tasavvufî bir eser yazdı. O sırada Karmatîler Kabe'yi tahrip etmişlerdi. Mahkemede bu olaya Hallâc'ın sözü sebep gösterildi. Kadı Ebû Ömer-i Hammâdî katline hüküm verdi. Halîfenin de tasdikıyla Bağdat'ta sırayla kamçılı, vücûdu parça parça edildi,

darağacına çekilerek teşhir edildi sonra da kafası kesilerek cesedi yakıldı. Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarına büyük etkisi olan Hallâc'a ait birçok menkıbe vardır. Bir çok sûfiler (msl. Ahmed Yesevî, Yunus, Nesimî, Niyazi-i Mısrî vs.) onu hak yolda şehid edilmiş bir mücahid olarak ele alır ve eserlerinde sıkça bahsederler. Derler ki Hallaç idam edileceği gece 500 rekat namaz kılmıştır. İdama giderken minarede bir müezzinin ezan okuduğunu görür ve bağıırır. "Utanmaz yalancı!. İn oradan aşığıya!" Herkes tevbe etmesini söylerken o "Eğer bu müezzin ta yürekten bir kere Allâhuekber deseydi o minare ayağının altında erirdi" cevabını vererek hemen bir kayanın üzerine çıkar ve bir kez "Allâhuekber" der. Kaya ayağının altında su gibi erimiştir. Hallâc'ı darağacına çekmeden evvel ellerini kesmişler. Bileklerinden akan kanlar yerde Kelime-i Tevhid'i yazmış ve akmasının hiç ardı kesilmemiştir. Kanlar Dicle'ye karışınca nehir Kelime-i Tevhîd söyleyerek taşmış ve civardaki bitkilere ulaşmış, hatta bitkiler dahî Kelime-i Tevhîd'i söylemeye başlamış. Halk bir türlü bunu durduramamış. Nihayet Mansûr'un bir beytinde ancak küllerini Dicle'ye döktükleri zaman nehrin kabarmasının biteceğine dair bir işaret bulmuşlar. Nitekim cesedini yakıp küllerini nehre savurmuşlar. Ancak o zaman her şey normale dönmüş. Hallâc-ı Mansûr hakkındaki rivayetler oldukça çoktur. Luis Massignon'un onun hakkında yapmış olduğu çalışmalarda ve menâkıpnâmelerde bunlara sıkça rastlanır. Hallâc-ı Mansûr'un 6 mektubu, tasavvuf hakkında 350 vecizesi, 74 vaaz özeti, 80 manzumesi, 27 rivayeti ve Tavâsin adlı bir eseri bilinmektedir. Edebiyatta darağacı ve Ene'l-Hakk münasebetiyle sıkça anılan Mansûr, inancı uğruna herşeye göğüs germe ve ölmenin sembolü olarak bilinir. "Mansûr" kelimesi "yardım olunmuş, zafere ulaştırılmış" anlamları yanında musikî terimi olarak da bir tür ney'e ad olmuştur. Şiirlerde ber-dâr edilmiş olarak anılır. (Pala, 1995:225-226)

Gayet de mâilim leb-i kandime

Söyle ki **Mansur**'um ol efendime

Ağ-ı ankebuttan özge kendime

Gah berdâr olmağa dâr bulamadım

Leb-i kand, kalp tasfiyesi sayesinde velilere gönderilen söz anlamındadır.(Uludağ,2001:226).Gevheri ilk mısradaki veliler gibi bu sözü duymak istediğini söylüyor. Diğer mısradaki ise velisine “efendim” diye seslenerek Hallac-ı Mansur gibi bir dar ağacına asılmak istediğini ifade ediyor ama, bunu yapamıyor. “Mansurum ol efendime” derken samimiyetini ve bağlılığını dile getiriyor. Çünkü Mansur edebiyatımızda samimiyetin, sadakatin ve cezbenin sembolü olarak bilinir.

Gah olur halkın gözünden dâr ider aşk ademi
Lamekan iklimine **Mansur** ider aşk ademi

Aşık Ömer 53

İlk mısradaki Aşık Ömer, aşkın insanı halkın gözünden uzaklaştırdığını söylüyor. Zira aşık sevgiliyle hem dem olabilmek için halkın olmadığı yerlerde uzlete çekilir. İkinci mısra da ise aşkın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insanı, kamil insana benzeterek Mansur gibi ruhlara alemine götüreceğini söylemektedir

2.7.2.1 DÂR: Arapça ev, Farsça idam sehbası demektir Bektaşilikte muhibbin can feda etmek üzere, meydanda ikrar verdiği yerin adıdır. Meydanın tam orta yerine “ dâr” denir.Biat ve tarikat telkini töreni gibi merasimler, burada icad olunur. Tasavvuf edebiyatında “ Hallac-ı Mansur”un başına gelen olayı ifade etmek üzere, şiirde idam sehbası manasında kullanılır.(Cebecioğlu, 2004:150)

Tasavvufta Hallac-ı Mansur'un idam edilmesine telmihte bulunduğu da dar ağacı anlamında kullanılmaktadır.

Gelen gider imiş bu kara yere
Mansur cana kıydı çekildi **dâre**
Hakk'ın kelamını söyleyip bile
Diller beni sevdiğime ulaştır

Karacaoğlan 407

Karacaoğlan'ın "kara yer " dediği "mezar" olabilir. Zira her canlının sonu ölüm yani mezardır. Hallac-ı Mansur'un dar ağacına çekilerek " Enel-Hak" dediği yerde halde idam edilmiştir yani ölmüştür. Karacaoğlan son iki mısradaki Hakk'ın ismini zikrettiği için gönlünün kendisini sevgiliye ulaştırmasını istiyor.

Dörtlükte dar , idam sehvası anlamındadır.

2.7.2.2.ENE'L HAKK: " Ben Hakk'ım" anlamında bir ifade olup Hallâc-ı Mansur tarafından söylenmiştir. O'nun bu sözü Hakk'tan rivayeten söylendiği kaydedilmekle birlikte, fenâ halinde iken söylediği veya kendisinin bâtil olmadığını ifade etmek için serdettiği de nakledilir. Kasas Suresi'ndeki ağaç kökünün " Muhakkak, ben alemlerin Rabbi olan Allah'ım" sözünü anlayan, Hallâc'ın " Ene'l- Hakk!" sözünü anlar. (Cebecioğlu, 2004: 192)

Bu söz tanrılık iddasında bulunmak değildir. Çünkü Mansur kendini Tanrı'dan bir parça olarak görmüştür. Nitekim onun düşüncesinde Allah'tan başka gerçek hiçbir varlık yoktur. Bir vecd anında söylenmiş olan " En'el Hak" sözü bir varlık iddası değil, tam tersine bir hiçlik ifadesidir. Tasavvuf şairlerince benimsenip söylenen bu sözde batılın zıddı olma hali yani " Ben batıl değilim" anlamı daha yaygın olmuştur. Bu sözü söylemekle cezbe halini de anlatan şairler daha çok Hallac'ı söz konusu ederler.(Pala, 1995: 169)

Edep it hıfz eyle lisanın erken
Müşrik olma Hakk'ın nimetin yerken
Enel batıl dimez **enel Hak** derken
Hallac-ı Mansur'a dar'ın aslı ne

Gevheri 67

Gevheri öğüt verdiği bu dörtlükte Hallac-ı Mansur'a " Enel- Hak" demesi vesilesi ile değişiyor.

2.8 KADER: Allah'ın ezeli hükmü, takdir anlamındadır. Kader imanın şartlarından biridir. Levh-i Mahfuz'da yazılı olanların vücut bulmadan evvelki haline kader, ortaya çıkmasına da kaza denir. (Pala, 1995: 300)**Levh-i**

Mahfuz ise Arapça korunmuş levha demektir. Bir ayette Kur'ân-ı Kerîm'in Levh-i Mahfuz'da tesbit edilmiş olduğu bildirilir. (Bürûc/22) Allah ilk önce levh ü kalem(satıh ve kalem) yaratmıştır. Kalem bu levhaya kainatta vuku bulacak olan her şeyi yazmıştır. İnsanların kaderi Levh-i Mahfuz'da yazılıdır. Levh-i mahfuz'dan İsrafil sorumludur. Yazılı olan şeyler ne eksik ne fazla olmayıp zamanı gelince ortaya çıkarlar. Bu levha yedi kat gökte bulunur ve doğu batı uzunluğu kadar en ve boya sahiptir. Boyutları İlahi takdirin ifadesi olarak düşünmek gerekir. Tasavvufa göre Levh Tanrı bilgisi, kalem ise tanrı iradesidir.(Pala: a.g.e.,346) Tasavvufta ulvi alemde, olmuş ve olacak her şeyi içeren ilahi levhanın adıdır. Levh'in dört kısmında ikincisi olan Kitab-ı Mübin ve Külli Nefs'e de bu isim verilir, buna levh-i kader de denir. (Cebecioğlu,2004: 399)

Kısmatın var ise gelir Yemen'den
 Kısmatın yoğ ise ne gelir elden
 Hücetin kadıdan, beratim senden
 Hiç, **yazılan yazı** karalanır mı?

Karacaoğlan 67

Karacaoğlan bu dörtlükte insanın kaderini değiştiremeyeceğine işaret ediyor.

Gelir imiş başa **yazılan yazı**
 Gel gönül idelim Hakk'a niyazı
 Al Ayet-i Kürsi ile İhlası
 Okuyup gidersin yolun üstünde

Aşık Ömer 23

Aşık Ömer her insanın bu dünyada önceden Levh-i Mahfuz'da yazılı olan kaderini yaşadığına işaret ederek Allah(cc)'a dua edelim diyor. Son iki mısradan ise, Allah(cc)'ı anlatan ayetlerin özeti mahiyetinde olan İhlas süresini ve Ayet'el Kürsi'nin inanan bir kulun huzur ve mutluluğu adına ifade ettiği mesajlarını vurguluyor.

Gevheri ta'birdir Mustafa ismim
 Bir katre meniden halk oldu cismim
Levh-i mahfuz üzere yazılmış resmim
 Hikmeti- Huda'ya uğradım geldim
 Gevheri 192

“Bir katre meniden halk oldu cismim” mısrasında insanın yaratılışından bahsetmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan Alâk suresinin ikinci ayetinde “(Allah insanı kan pıhtısından yarattı” ayetine gönderme yapmıştır. Tasavvufî ıstılahta resmi ezelde nasıl cereyan etmişse ebede de öyle cereyan eden bir niteliktedir. Zira yaratıklar ve sıfatları tümüyle Allah'ın kaderiyledir. (Uludağ, 2001:290)”Levh-i mahfuz üzere yazılmış resmim “ mısrasında bu düşünce ve işaret etmektedir. Son mısradan ise Bektaşilikte görülen tenasuh inancının (bir bedenden ayrılan ruhun, derhal başka bir bedene girmesi) etkisiyle ruhunun Hz. Muhammed'in bedenine girip [zira Hz. Muhammed Miraç'ta Allah (c.c) ile vasitasız görüşen tek peygamberdir]. Allah (c.c)'ın yanına gittiğini mübalağa yaparak anlatmıştır

Dörtlükte levh-i mahfuz kader anlamında kullanılmıştır.

2.9. AHİRET VE AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

2.9.1. AHİRET: Son ikamet mahalli, öbür dünya. Allah bütün varlıkları geçici olarak yaratmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok ayetlerinde ahiretten bahsedilir.(Bakara/ 4,86, 94, 102, 114, 130, 200, 201, 217, 220; Al-i İmran/ 22, 45, 56, 77, 85, 145, 148, 152, 176...vs) Kıyamet koptuğu zaman her varlık dünya hayatını terk edecek ve ahiretteki hayatı başlayacaktır. Bu hayat dünyadaki iyi ya da kötü amellere göre cennet veya cehennemde sürecek olup bundan kaçış yoktur. (Pala, 1995:25)

Karac'oğlan der ki nice olur halim
 Gün geçtikçe artmaktadır vebalim
 Az yaşa uz yaşa âhırı ölüm

Âhirete karşı götür îmanı

Karacaoğlan 25

Karacaoğlan insanoğlunun öldükten sonra öbür dünyaya götüreceği tek şeyin imanı ve inancı olduğunu söylemektedir.

Uyup cürm ile şeytana isyanda

Nefis nefse bir acaip şeytanda

Kurdular meclis-i demi devranda

Dünya nedir **ahret** nedir bilmezler

Aşık Ömer 13

Aşık Ömer nefesine uyup, şeytanın Allah(cc)'a isyan ettiği gibi günah işleyenlere seslenerek , bu insanların ölümden sonrasını da düşünmediklerini ifade etmiştir.

Hiç rahat olmadım uyup sünnete

Yarın ne yüz ile varam **ahirete**

Meğer fazlı ile girem cennete

Hakk'a yarar hangi ibadetimdir.

Gevheri 501

Sünnet, Hz. Muhammed'in söz ve hareketleriyle Müslümanlara örnek olduğu ve onların yapmasını emir buyurduğu hususlardır. Onun ahlâkıyla ahlâklanmak tasavvuf ehlinin amacıdır. Gevheri ise bu dörtlükte peygamber efendimizin sünnetlerine uymadığı ve farz olan ibadetlerini da yapmadığı için kıyamet koptuğunda Allah(cc) karşısına çıkacak yüzü olmadığından yakınıyor.

Dörtlükte ahiret, kıyametin koptuğu zaman anlamındadır

2.9.2 KIYAMET: Bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gün, alemin sona ermesi ve yeniden dirilmek , ölümden sonra hayat bulmak anlamındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet, haşr, mahşer hakkında birçok ayetler mevcuttur. Bunların hemen hemen hepsinde azamet ve dehşetli sahneler tasvir edilmektedir. Kıyametin on büyük alameti vardır. Küçük alametler ve büyük alametler tamamlandığı zaman İsrail'in Sur'a üflemesiyle

dünyadaki bütün canlılar ölecek ve dünya düzeni bozulacaktır. Sonra İsrail ikinci defa Sur'a üfleyecek ve haşr başlayacaktır Mahşer yerinde bütün insanlar toplanıp dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekilecektir. Amelleri iyi olanlar cennete, kötü olanlar cehenneme gidecektir. Böylece dünyada yaptıklarının karşılığını görecektir. Hesap gününde herkes en yakınından bile kaçacak, kendi başının çaresine bakacaktır.

Şiirde kıyamet daha çok fitne ile yada “ kıyam, kad, kamet” kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak kullanılır. Terim özellikle tasavvufi edebiyatta birçok münasebetle kıyametten bahsedilebilir.(Pala ,1995:332)

Kaşani ölümden sonra ebedi hayata kavuşmak üzere, yeniden dirilmeyi kıyamet olarak tanımlar.(Cebecioğlu, 2004: 375)

Küçük kıyamet (kıyamet-i suğra) ya “ Kim ölürse kıyameti kopmuştur.” hadisiyle işaret edilmiştir. İradi ölümden sonra kutsi alemde kalbin ebedi olarak diri kalması tarzında yeni bir yaşam tarzına kavuşmaya orta kıyamet (kıyamet-i vusta) denir. En'am Suresi'nin 122. ayetinde buna işaret edilmiştir. Ölmeden önce ölmekle kavuşulan hayat budur. Fenafillah mertebesine erdikten sonra bekabillah makamında hakiki bir hayata kavuşmaya “büyük kıyamet” denir.(kıyamet-i kübra) Nazirat suresinin 34.ayetinde buna işaret edilir. (Uludağ, 2001: 214)

Yüküm gamdır gam alırım gam satarım

Pervaneler gibi yanar tüterim

Kıyamette yakasını tutarım

Vermesin hoyrata güllerimizi

Karacaoğlan 93

Karacaoğlan ilk iki mısradaki hâlini ara ediyor. Bu dünyada aşığın tek varlığı gamdır; çünkü o sevgilinin aşkıyla pervanenin mumda yanıışı gibi yanmaktadır. Eğer bunu engelleyecek bir durum söz konusu olursa; âşık kıyamette bunun hesabını soracaktır.

Kıyamet; bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gün anlamındadır.

2.9.3 HAŞR: Arapça bir araya toplamak manasındadır. Tasavvufta ifade ettiği anlam, icad ba'de'l-ifna, cem'ba'de'l tefrik'tir. Yani yok olduktan sonra icad etmek ve dağılmadan sonraki toplanmaya haşr denir. (Cebecioğlu, 2004: 255)

Gevheri duacı **haşre**-dek sana
Yek nazarın senin yetişür ana
Kendi garibinim şefkat et bana
Ey murad üzre ber murad beni

Gevheri 134

Nazar tasavvufta; şeyhlerin ve ermişlerin müritlere ve süluk ehline bakışı anlamındadır. (Uludağ, 2001:268) Gevheri, ilk iki mısradaki şeyhinin bu bakışına ölene kadar duacı olduğunu söylüyor. Sonraki mısralarda şeyhine seslenerek; kendisine şefkat etmesini, iradesinden arınması için (murad) ruhunu olgunlaştırmasında yardımını istiyor.

Dörtlükte hasr; kıyamet gününde ölüleri diriltip mahşere çıkarılan zaman anlamındadır.

2.9.4 SIRAT (SIRÂT): Cehennem üzerinde kurulu olan kıldan ince, kılıçtan keskin bilinen köprüdür. Bir hadîs-i şerifte "Kıyamette mü'minler cehennem (üzerine vurulmuş Sırat) den kurtulduktan sonra Cennetle cehennem arasındaki (ikinci bir) köprüde tevkif olunurlar. Burada, dünyada aralarında bulunan (ufak tefek) mezâlimden birbirine hakkını vererek hesaplaşırlar (Küçük günahlarından da) paklanıp arındıkları zaman bunların cennete girmelerine izin verilir." buyurulmuştur. Mü'minler Sırat üzerinden yıldırım hızıyla ve ayakları yere değmeden geçeceklerdir. Sıratın bin yılı yokuş, bin yılı iniş, bin yılı düz bir yol olduğuna inanılır. Sırat kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "mûstakîm" sıfatıyla birlikte "Sırat-ı-mustakîm (Dosdoğru yol)" şeklinde 32 yerde geçer (msl. Fatıha/6, Bakara/ 142, Âl-i İmrân/51, 101; Nisâ/68, 175).

Sırât; Arapça yol demektir. Hakk tecellilerinin çeşitlenmesinden keşfe açılan yol, nefsiyle, yine kendi nefsi için çalışır. Fusûs'da “ Hiçbir kımıldamayan canlı yoktur ki Allah onun alnından yakalamış olmasın. Rabbim doğru yol üzerindedir.” (Hûd/56) âyeti şöyle yorumlanmıştır: “Yürüyen her şey, Rabbin doğru yolu üzerindedir. Bu bakımdan, Allah onlara gazaplanmaz, sapıtlanmaz, sapıtmak da nereden ârız olsun ki, Hakk'ın gazabı ortaya çıksın” (Cebecioğlu,2004: 570)

Kadir Mevlam senden bir dileğim vardır

Muhannat kuluna muhtaç eyleme

Cennet-i Ali'yi nasib et bana

Sırat Köprüsü'nden yolum bağlama

Karacaoğlan 12

Karacaoğlan'ın Allah(cc)' dan istediklerinden birisi de Sırat köprüsünden geçebilmektir.

Gevheri der aşık olan itmez ar

Tut yüzünü Hakk'tan Hûda'ya yalvar

Mahşer günü üç nesneden kork

Biri **sırat** biri mizan biri sual

Gevheri 146

Gevheri; ruhların tekrar dirileceği ve Allah (c.c) ya dünyada istedikleri amellerden hesap verecekleri mahşer gününde nefesine Sırat köprüsünden geçtiği anda korkmasını öğütlüyor. Dörtlükte Gevheri kulun; Sırat köprüsünden geçmeye, mahşer gününde kurulacak terazide iyi ve kötü amellerinin tartılacağı mizana ve dolayısıyla dünyada işlediği sevap günahların sorgulanmasından korkarak Allah (c.c)'ya yalvarması gerektiğine işaret ediyor.

Ömür tamam olur defter dürülür
Sırat köprüsüyle mizan kurulur
 Hakk'ın dergahına kullar derilir
 Buyruğu tutulur ferman eğlenmez

Aşık Ömer 19

Aşık Ömer, kıyametin kopuşuyla insanların sevap ve günahlarının yazılı olduğu amel defterinin, yine iyi ve kötü amellerinin tartılacağı mizanın kuruluşuna işaret ediyor. Aşık Ömer kıyametin kopuşuyla yaşanacakların anlattığı bu dörtlükte, kulların Sırat köprüsünden geçişine de değinmiştir.

2.9.5.CENNET:Gölgelik bahçe anlamında olup ahirette müminlerin gidecekleri yerdir. Allah cennet hakkında “ Takva sahipleri Rablerinin önünde nimet cennetleri vardır.” (Kalem/ 34) buyurmaktadır. İnanışa göre cennet Arş'ın sağ yanındadır. Sekiz kapısı bulunmaktadır. “ Cennet, Huld, Me'va, Naim, Aliye, Adn, Firdevs; Darus- selam ve Hayevan “ şeklinde 8 adet cennet sıralanmıştır. Bazılarına göre 8 cennet birbirini kuşatmış vaziyettedir. Her cennet birbirinden farklıdır. Oraya girecek olanlar da derece bakımından kendilerine uygun olan yere girerler. Peygamberler için orada bir Kevser havuzu vardır. Oraya girenler sonsuz nimetlere kavuşurlar.

Tasavvufa göre adalet, hikmet, iffet ve yiğitlik dört sırrıyla beraber sekiz cenneti oluşturur. (Pala, 1995: 110)

Dünyanın en faziletli insanları Allah Resulünden cenneti istemişlerdi. Bilselerdi ki cennetten daha üstün bir şey var onu isterlerdi. Fakat onlar biliyordu ki , istedikleri ve sevdikleri her şey cennette mevcuttur. Cennete hatır ve hayallerinden bile geçmeyen nice nimetler vardır. Cenneti istemek ve cehennemden kaçmak peygamberlerin, sahabenin ve velilerin yoludur. Nitekim Sünen'de şöyle bir hadis vardır: “ Peygamber(sav) sahabeden bir zata , nasıl dua ediyorsun diye sorar? Adam: “Allahım senden cenneti istiyorum, cehennemden de sana sığınıyorum diye dua ediyorum, senin gibi veya Muaz gibi istenecekleri güzel bir şekilde sayamıyorum “ dedi . Peygamberimizde “ Zaten biz de cennet ve cehennem arasında dolaşıp duruyoruz “ buyurdu. (Kuşeyri 2003: 38-39)

İşte Peygamberimiz ve Muaz'ın bile istedikleri şeylerin hepsi cennet ve cehennemle ilgiliyse diğerleri nasıl bu isteklerden başkasını dileyebilir ki? Aşıklar şiirlerinde çeşitli vesilelerle cennet terimini kullanmışlardır. Güzel yerler cennete teşbih edilir, cennetin bağlık bahçelik ve yeşillik özelliği şiirlerde görülür.

Kadir Mevla'm senden bir dileğim vardır
Muhannat kuluna muhtaç eyleme
Cennet-i Ala'yı nasip et bana
Sırat köprüsünden yolum bağlama

Karacaoğlan 12

Bu dörtlükte Karacaoğlan dileklerini sıralıyor. Buna göre aşık Allah(cc)'dan; alçak kuluna muhtaç etmemesini, ölünce cennete gitmeyi ve Sırat Köprüsü'nden geçebilmeyi istemektedir.

Gül çehrelerdir seyrânım
Anınçün böyle hayrânım
Hûriler aldı dört yanım
Cennettir şehrimiz bizim

Gevheri 692

Güzel gören insanın çevresi cennettir. Her celâlin altında bir cemâl olduğunu bilir. Gevherî bu dörtlükte güzellerin yüzünü seyrettiği zaman , Allah'ın yarattığı güzellikleri gördüğü için ilahî güzelliğe bir kez daha hayrân olmuştur.

Der ki Aşık Ömer açıldı güller
Cennet misali oldu sahralar çöller
Seyr ü sulûk etti hep ehl-i diller
Sen niçin çıkmazsın seyrana dostum

Aşık Ömer 67

Dost tasavvufta aynı yolda olan veliye denir. Aşık Ömer dörtlükte, kendisiyle aynı yolda olan velisine sesleniyor. Gül, Allah(cc)'ın tecelli ettiği en

güzel yerlerdendir. İlk mısradaki aşık İlahi tecellinin gerçekleştiğini söylüyor. Bu sebepten sahralar ve çöllerin cennet gibi güzelleştiğine değiniyor. Son iki mısradaki bütün ariflerin (ehl-i dil) Hakk'a ermek için bir rehberin önderliğinde ve denetiminde manevi ve ruhî bir yolculuğa çıktığını ancak kendisiyle yoldaş olan dostunun neden bu yolculuğa katılmadığını soruyor.

2.9.6 CEHENNEM: Ahiretteki azap yurdu. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde Cennet ve Cehennem hakkındaki canlı tasvirler yer alır. Cehennem, imansız ölenler ile suçları bağışlanmayan günahkârların uğrağıdır. Kur'ân'da bazan nâr, lâzâ, sa'îr, sakar, hutâme, hâviye kelimeleriyle de karşılanan cehennemin birçok sıfatı ateşe ait sıfatlardır. Bazı müfessirler en üstte cehennem, en altta da hâviye olmak üzere birbiri üstüne kurulan yedi tabakadan müteşekkil yedi cehennem olduğunu söyler. Tasavvufa göre bu yedi tabaka adalet, hikmet, iffet ve yiğitliğin zıtları olarak görünür. Adaletin zıddı zulümdür. Diğer üçünün bir ileri bir de gerisi yani her birinin iki zıddı vardır. Hikmetin ilerisi saçma sapan sözler, gerisi de hiç söylememek, aldırış etmemektir. İffetin ilerisi şehvetten kesilmek, gerisi ise şehvete düşkünlüktür. Yiğitliğin ilerisi pek gözlülük, gerisi korkaklıktır. Böylece yedi cehennem ortaya çıkmış olur. Cehennemin üzerinde Sırat bulunur. İnsanlar Sırât'tan geçerken derecelerine göre bu yedi cehennemden birine düşecektir. Efsâneye göre Allah cehennemi yaratınca bin yıl kırmızı yakut, sonra bin yıl beyaz yakut, sonra da kara yakut oldu. Şimdi karadır. Işığında alev yoktur. Ateşi hiç sönmez. Cehennemden bir iğne deliği kadar yer açılrsa bütün dünya, içindekilerle birlikte yanardı. Cehennemin bir zinciri bir yüce dağa konulsa dağ yedi kat yere kadar erimiş. Cehennemin yedi kapısı vardır. Her kapıdan yetmişbin şehre girilir. Her şehirde yetmişbin mahalle, her mahallede alevden yetmişbin bahçe ve her bahçede yetmiş bin kuyu... vs. varmış.

Edebiyatta tamu, cahîm ve dûzah şekilleri de kullanılan cehennem, aşığın çektiği ayrılık acısıdır. Ateş olması ve yakma özelliğiyle çok kullanılır. Sevgilinin öfkesi cehennemden nişan verir(Pala,1995: 107)

“ Ardından da kendisine irin gibi bir suyun içireleceği cehennem onu gözetmektedir.” (İbrahim/13) ve “ Allah kafirlere, münafık erkek ve kadınlara cehennem ateşini vaad etmiştir. Orada edebidirler ve onlara yeter.”(İbrahim/14) ayetlerinde de işaret edildiği gibi Allah kullarının bazı davranışlarından razı olmamakta, tersine bu hareketlere gadaplanmaktadır.

Kapımıza kara deve çökünce

Fırtınası şol alemi yıkınca

Cehenneme kul seçilip çıkınca

Kadir Mevla'm o kullardan eyleme

Karacaoğlan 12

Karacaoğlan kara deve ile “ Azrail'in” kulun canını almak için yeryüzüne gelişini anlamaktadır. Azrail'in kulun canını alması ile, kul için küçük kıyamet kopacaktır. Karacaoğlan, işte böyle bir zamanda Allah (cc) ‘a bizi Cehenneme gidecek kullarından eyleme diyerek dua etmektedir.

Bu dörtlükte cehennem, ahiretteki azap yurdu anlamındadır.

Aşık Ömer der ki sözün erbabı

Anın için Hakk'a eyler serayı

Sekizdir cennettir **yedidir tamu**

Tamu'su var tamu'sundan içeri

Aşık Ömer 37

Kıyamet koştuktan sonra inanmayanlar ve inandıkları halde günah işleyen Müslümanlar cehennemde türlü eziyetler çekecektir. Aşık Ömer bu dörtlükte yedi ayrı cehennemin bulunduğunu, iç içe tabakalar halinde olan bu cehennemlerde günahkârların cezalandırılacağına işaret eder.

Bu dörtlükte yedi ayrı cehennemden bahsedilmektedir.

Yedi **cehennemden** ileri dışa

Seni çalarlarda hem taştan taşta

Yılan çiyen akrep hep başına üşe

Sokarlar a'zamı canda ağlayı

Kul Mustafa 33

Aşık bu dörtlükte cehenneme giden kulların çekeceği eziyetleri anlatmaktadır. Günah işleyerek cehenneme giden kul, taştan taşta çalınacak; yılan, çiyen, akrep gibi zehiriyle öldüren hayvanlar tarafından sokulacaktır.

Bu dörtlükte de yedi ayrı cehenneme işaret edilmiştir.

Küffar ol **cehennem**de kal'up mü'mine cennet

Ümmet-i Muhammed

Her kulun lûtf ile ihsan olacaktır

Gülşen olacaktır

Gevheri 885

Gevheri şiirin bu bölümünde müminlerin, Peygamber Efendimizin şefaati ile cennete gideceğini, kafirlerin ise cehenneme gideceğini ifade etmiştir

2.10. İBADET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

2.10.1.HAMD: Arapça, övmek manasınadır. Ululama, yüceltmeyi, ifade etmek üzere methetmek, sena etmek demektir. Hamd üç çeşittir: İlki, maddî dil ile yapılanıdır ki, genel olarak halkın yaptığı budur. Bu durumda olan kişi, kalbi tasdik ederek, Allah'ın, üzerindeki nimet ve ikramlarını dil ile anar. İkincisi rûhânî hamddir. Bu da, havass grubundakilerin hamdidir. Bu durumda olanların kalbi, Allah'ın, fillerin arındırılması (İslâmîleşürilmesi) ve hallerin terbiye edilmesi konusundaki lütuflarını anmasıdır. Üçüncü hamd ise, Rabbani lisan ile yapılır. Bu ariflerin hamdidir. Bu, müşâhade, yakınlıkta kaybolma, Allah'la yakınlık meyvesini devşirme, ruhun kudsiyyet yönüne dalması, nurların gelmesiyle, sır zevklerinin tadılması gibi özellikler sonucu, keşfedilenlerdeki gariblikler ve maarif lütuflarını idrâk ettiğinde, Hakk'a doğru şükürle yönelerek sırrın harekete geçmesidir. Bazı mutasavvıflar, hamdin beş çeşit olduğunu söylerler:

1. Hamd-i kavî ve lisanî: Peygamber lisanıyla, "Allah'ın, kendi zâtını övmesidir."

2. Hamd-i hâlî: Rûh ve kalble yapılır. İlmî ve amelî olgunlukla muttasıf olmak, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak manasınadır.

3. Hamd-i lügavî: Hürmet niyetiyle, yalnız lisanla yapılan, güzellikle öğmek ve vasfetmekten ibaret olan hamd.

4. Hamd-i fiilî: Bedenî işleri, sadece Allah rızası için yapmak (Cebecioğlu, 2004: 251)

Ezeli ve ebedi sevgilinin kemallerini, ona hürmet ve tazim maksadıyla cemal ve celal sıfatları halinde dile getirme anlamında da kullanılır.(Uludağ, 2001: 157)

Ömrüm uzun eyle Bârî Huda

Hamd ü sena şükür etmek isterim

Çalışıp kazanıp nefis taamlar

Dişlerim var iken yemek isterim

Karacaoğlan 218

Karacaoğlan ilk mısradaki Barî Hûda (Doğru yolu gösteren Allah) dan ömrünün uzun olmasını zira bu vesile ile Allah (c.c) çok daha fazla şükür ve methedeceğini söylüyor. Son iki mısradaki bu dünyada çalışıp kazanarak nefis yemekleri, dişleri var iken yemek istediğini ifade ediyor.

Karacaoğlan dördlükte maddi dil ile yapılan “hamd” a işaret etmektedir.

2.10.2.HAYIR: Daha iyi, çok ve iyi servet, güzellik fayda, hayrı çok olan ..vs gibi manalar ihtiva eden Arapça bir kelimedir. Varlık sırf hayırdır, öz bakımından Allah'a istinad ettiği için sırf hayırdır. Yokluk ise, sırf şerdir. Zati itibariyle, Allah'a dayanması yoktur. Zararlı olanı, yararlı olana karşılırsan daha çok yararlı şey bulursun. Şerliyi hayırla karşılırsan, daha çok hayra nail olursun. (Cebecioğlu, 2004: 259)

Diğer bir tarife göre hayır, tasavvufta var olan her şey, bütün mevcudat anlamındadır.Mutasavvıflara göre var olan her şey hayırdır. Onun için “Olanda hayır vardır.” El- hayr- fi ma vaka derler. Tüm hayırların esası

bütün yapıp etmelerde, tutum ve davranışlarda edep gözetmektir.(Uludağ, 2001:162)

On beş yaşadım yirmiye yol oldu
Otuzunda çevre yanım göl oldu
Kırk yaşadım **hayrım** şerrim belli oldu
Hayrımı şerrimi bildirdin ben

Karacaoğlan 135

Karacaoğlan dörtlükte; otuz yaşına gelen bir insanın, davranış ve tutumlarında edep göstermesinin başka bir deyişle iyi amellerinin ortada olacağından söz ediyor.

Dörtlükte hayır; davranış ve tutumlarda edep gösterme anlamındadır.

2.10.3.İBADET: Boyun eğmek, kulluk etmek ve itaat etmek anlamında Arapça bir kelimedir. Kaşaniye'ye göre âmme için Allah'a tezellülün son noktasıdır. (Cebecioğlu, 2004: 293) İbadet üç maksad için yapılır: Cehennem korkusu, ve cennete girme ümidi için; Allah emrettiği için ki; bunlar ibadeti bir şeref sayarlar. (Uludağ, 2001:)

Var **ibadet** eyle Mevla yoluna
Bunda neylersin anda buluna
Bir gün sefer düşer Berzah iline
Otağı kalacak sultan eğlemez

Aşık Ömer 43

Âşık Ömer bu dörtlükte; kulun Allah emrettiği için ibadet etmesini vurguluyor. Çünkü yaratılmış olan her şey bir gün mevt (ölüm) ile haşr (tekrar dirilme)arasında geçen zamanı anlatan “Berzah” iline yolculuk edecektir.

Dörtlükte ibadet, Allah'ın emriyle yapılan ibadet anlamındadır.

2.10.4.HAC İLE İLGİLİ MEFHURLAR

2.10.4.1 KÂBE (BEYTULLAH): Allah'ın evi anlamındadır.Mekke'de Harem-i Şerif'in içinde bulunan kutsal bina. Beytül-Harem, Kabetullâh adlarıyla da bilinir. Kabe, Mekke civarındaki dağlardan alınan siyah taşlarla bina edilmiştir. İbrahim peygamber ile oğlu İsmail peygamber tarafından bugünkü yerine inşa edilmiş olup cahiliye devrinde tamir görmüştür. Cahiliye devrinde burası putlarla dolu kutsal bir yer olarak kullanılmaktaydı. Her yıl bedevi araplar burada panayır kurar ve kendi putlarına tapınırlardı. Bu panayırlarda şiir yarışması yapılır, yarışmayı kazanan şairin eseri altın ile yazılıp Kabe duvarına asılırdı. Bunlara Muallaka-i Seb'r denirdi. Kabe'nin tamiri esnasında henüz Peygamberimize vahy gelmemiştir. Muhammedül-Emîn olarak tanınıyordu. Hacer-i Esved'i Kabe duvarına yerleştirme işi Evs ile Hazrec kabileleri arasında anlaşmazlıkla sonuçlanınca, O'nun hakemliğine müracaat edilmiştir. Hacer-i Esved'i duvara yerleştirme işinde Peygamberimizin de katkısı olmuş, mübarek elleriyle taşı bugünkü yerine koymuştur. Halen Kabe'nin kapısının bulunduğu duvar ile onun karşısına düşen duvar onikişer metre uzunluğundadır. Diğer iki duvar ise onar metredir. Yüksekliği onbeş metre olup doğu köşesinde yerden birbuçuk metre yükseklikte Hacerül-Esved bulunur.

Rivayete göre Kabe, Nûh Tufanı'ndan önce de şimdiki yerinde mevcuttu ve Âdem peygamber zamanından itibaren dünyadaydı. Nûh Tufânı'nda her yer su ile kaplanmadan önce Allah o binayı bugün tam Kabe'nin üzerinde göğe çekmiştir. Buna Beyt-i Ma'mur denir. Tufandan sonra Nûh Peygamber tarafından eski yerine inşa edilmiştir. Mekke fethinden sonra Kabe, putlardan temizlenmiş ve hicretin ikinci yılında müslümanların kıblesi olarak belirlenmiştir. Kabe'yi belli zamanda ziyarete hac denir. Kabe'nin Mîzab (Altın oluk) denen saçağı, Astarı Ka'be denen kara örtüsü, Zemzem suyu, hac vs., şiirimizde geniş çağrışımlara yol açan konulardan olmuştur. Edebiyatta aşk, sevgi, güzellik, kavuşma vs. imajlar için Kabe adı çokça anılır. Özellikle tenasüp yoluyla çok kullanılır. Sevgilinin yüzü ve mahallesi

Kâ'be'ye benzetilir.Aşık orada dolaşmakla Kâ'be'yi tavaf etmiş olur. (Pala, 1995:88, 289)

Tasavvufa göre Kabe bir semboldür. Asıl Kabe, gönüldür. İlahî aşık gönülle tecellî ettiği için gönülde bir Kabe sayılır. Allah'ın evi olduğu için de gönül ile benzerlik kurulur. Arifin, kamil insanın kalbi veya Kabe'dir. Kamil insanın bütün isimlerini toplayan "Allah" isminin mahzarı (ortaya çıkış yeri) olduğundan, bu hey'et-i mecmûa ancak ona sığabilir. Bunun için gönüle "Mir'ât'ı Hüdâ" derler. Sûfilere göre, gönül o kadar geniştir ki bütün kainatı içine alabilir.(Uludağ, 2001: 198)

Annacına almış koca ardıcı
Başına kar yağar boranla gıcı
Gittin **Kabe**'ye oldun mu hacı
Ol Beyt-Şerife yüz sürdün mü meşe

Karacaoğlan 361

Karacaoğlan bu dörtlükte, ağaç kültü ile tasavvuftaki bir ıstılahı birlikte kullanmıştır. İslâm dini ağaca tapınmayı yasaklayıp, ağaçların da Tanrı tarafından yaratıldığı görüşünü ortaya koymuştur. İslâmiyet'in bu kesin hükmüne rağmen ağaca verilen kutsiyet, gerek olduğu biçimiyle, gerek şekil değiştirerek, gerekse İslami kılıfa bürünerek varlığını sürdürmüştür. (Er, 1996:62)

Ağaç, Allah ile kul arasında bir aracı konumundadır. Ağaçlar gökyüzüne kadar uzanan dalları ile inanca göre gökyüzünde olduğu düşünülen cennete kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda Karacaoğlan; meşe ağacına seslenerek; ardına şeyhinin (koca ardıcın) desteğini alıp, bu yolda ne kadar eza, cefa çekse de (boran, gıcı) Kabe'ye gidip, Beytül Şerife yüzünü sürüp sürmediğini soruyor.

Dörtlükte Kabe, Allah'ın evi anlamındadır.

Beytullah'ı yapan İbrahim Halil
Kadir Mevla'm beni eyleme melil

Hakk'ın birliğine o da bir delil
Sen de bilir misin vakt ü zamanı

Karacaoğlan 81

Karacaoğlan ilk mısradaki, Kabe'nin Hz. İbrahim tarafından yapılmasına telmih ediyor. Kabe'nin Allah (c.c) birliğine bir delil olduğuna işaret ederek; Allah (c.c)'ya; içinde bulunduğu hâli (vakt) bildirmesi ve kendisini üzmemesi için niyaz ediyor.

Bu dörtlükte “Beytullah”; “Allah'ın evi” anlamındadır.

Zikredeyim dün gün ism-i Allah
Herkesin gıdasın verir vallahi
Cümlenin kıblesi **Kabetullah**
Varuben ziyaret etsem gerekir

Kayıkçı Kul Mustafa 59

Kayıkçı Kul Mustafa kulun, her gün Allah'ın ismini zikretmesi gerektiğine işaret ettikten sonra , dünyadaki bütün canlıların rızasını Allah(cc)'ın verdiğini söylüyor. Zira O “El- Razzak”tır. Müminlerin namaz kılarken Kabe'ye yönelmelerine değinerek, Allah'ın evini ziyaret etmek istediğini söylüyor. Müminler namaz sırasında yönlerini Kibleye çevirerek Kabe'yi ziyaret etmiş gibi olurlar.

Dörtlükte Kabe, Allah'ın evi anlamındadır.

Tufan'dan ol Huda eyleyüp eltaf
Nuh ile keştide gezdim bîhîlaf
Kabe'yi Şerifi eyledim tavaf
İbrahim Halil'e uğradım geldim

Aşık Ömer 53

Aşık Ömer; Nuh Tufanı'nda her yer su ile kaplanmadan önce Allah'ın bu binayı bugün tam Kabe'nin üzerinde göğe çekmesine telmih ederek; Hz. Nuh (ra) ile Nuh'un gemisinde bulunduğunu söyleyip

mübalağa ediyor. Kabe'yi bugünkü yerine inşa eden İbrahim Peygamber'e de uğradığına işaret edip Kabe'yi tavaf ettiğini anlatıyor.

Dörtlükte Kabe; Allah'ın evi anlamındadır.

Her kimsede vardır sadeften eser
Aşk yoluna elbet felaket çeker
Tavaf-ı **kabe**'den hulustur hüner
Hacılık yüzünden kâra ne minnet

Gevheri 417

Sadef inci kabuğu demektir. İnci ise tasavufta Hz. Muhammed(sav)'e isnad olunur. Bu bağlamda Gevheri Hz. Muhammed'in şefaatt ettiği kulların, bu yola girmeyi arzuladıkları için başlarına gelmedik felaket kalmayacağını söylüyor. Kabe'yi tavaf etmekte hüner, kulun samimiyetidir. Bu sebepten; Kabe'yi tavaf eden kulun, kendisine "Hacı" denilmesi kârına minneti yoktur.

Dörtlükte, Kabe; Kabe'nin etrafını yedi defa dönme vesilesi ile kullanılmıştır.

Sefil Emrah der ki vardır
Dünyada dört kitap vardır
Beytullahın üstü nurdur
Şam'a m'indi Hacc'a m'indi

Ercişli Emrah 16

Ercişli Emrah bu dörtlükte; dünyada din alimlerinca kabul edilen Kur'ân-ı Kerîme (Hz. Muhammed'e gönderildi, Müslümanların kutsal kitabıdır), İncil'e (Hz. İsa'ya gönderildi, Hristiyanların, kutsal kitabıdır), Tevrat (Hz. Musa'ya gönderildi, Yahudilerin kutsal kitabıdır) ve Zebur'a (Hz. Davud'a indirilen kutsal kitaptır) işaret ediyor. Beytullah'ın Allah'ın evi olması sebebiyle üstünün nurla kaplı olduğunu söylüyor.

Bu dörtlükte; "Beytullah"; "Allah'ın evi" anlamındadır.

2.10.4.2 KIBLE: Namazda yönelinilen Kabe tarafıdır. Türkiye için kible, güney istikametinde kalır. Müslümanlar Hicretten önce Kudüs'e yönelerek namaz kılarlardı. Hicretten 16-17 ay sonra ayet ile, namazda Kabe'ye yönelme emri gelmiştir. O günden sonra Müslümanlar kible olarak Kabe'yi bilirler.(Pala, 1995: 325). Tasavvufta mürşid, sevgili, Hakk gibi manaları ifade eder. Avamın kiblesi Ka'be , havassın arş, havassu'l havasınki ise kamil, arif kişilerin kalbidir. (Cebecioğlu, 2004: 370)

Kabe-i Beytul mukaddes **kible**miz oldu nişan
 Hem Muhammed Hazret-i peygamberi ahır zaman
 Dinim İslam mezhebim İmam-ı Azamdır
 Dilde ikrar eyleyüb imanı ben bilmez miyim
 Aşık Ömer 11

Aşık Ömer ilk mısradan; namazda yönelinen kiblenin Kabe olduğunu söylüyor. Hz. Muhammed'in son peygamber oluşuna; dininin İslâmiyet, mezhebinin ise Hanefi mezhebi olduğuna işaret etmektedir.

Dörtlükte kible; avamın kiblesi Kâbe anlamındadır.

2.11. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR

2.11.1.İBLİS: Şeytandır. Allah'ın huzurundan kovulan ve rahmetinden uzaklaştırılan varlıktır. Kovulma sebebi Adem'e secde etmemesiydi.Şeytan asi ve asiliğinde ısrarlı bir yaratıktır. Adem ise asi ama suçunu kabul edip özür dileyen yaratık tipidir. Biri bencilliği ve kibri, diğeri tevazu ve mahviyeti temsil eder. Bunun dışında dıştan gelen vesvesenin kaynağı ve sebebi İblis, içten gelen vesvesenin kaynağı ve sebebi nefis şeytanıdır. (Uludağ, 2001:178) Şeytanın diğeri adı, çoğulu "ebâlis" veya " ebâlise" dir. Cinlerdendir. (Cebecioğlu, 2004: 293)

Melekler ol Hakk'ın aslı

İblis olmuş ana asi
Dört kitap nerde yazıldı
Yoksa gökten hoca m'indi

Ercişli Emrah 16

Ercişli Emrah öteki alemle ilgili terimleri kullandığı bu dörtlükte; meleklerin Allah (c.c) ibadet etmek için saf saf dizildiğinde Allah'ın huzurundan kovulan şeytanın üzülmeye işaret ediyor. Sonraki mısralarda Kur'an-ı Kerim, Tevrat, İncil ve Zebur'un gökten vahiy yoluyla inip inmediğini hocaya danışıyor.

Melekler Mevla'nın hası
İblis O'na oldu âsı
Gökten ol kudret lokması
Tokat m'indi, aca m'indi

Karacaoğlan 367

Karacaoğlan bu dörtlükte Şeytan'ın Adem peygambere secde etmemesi nedeniyle Allah(cc) 'ın huzurundan kovuluşuna işaret ediyor.

İbtidaki bu cihanı var eden Perverdigâr
İns ü cini kudretinden var eden Perverdigâr
Halikâ asi olup Adem'e secde etmedi
İblis'i ol dem katından dûr eden Perverdigâr

Aşık Ömer 7

“Perverdigâr”; Allah (cc) demektir. (Develioğlu, 1997: 862) Aşık Ömer dörtlüğün son mısrasında Allah (cc)'a seslenerek; Şeytan'ın Allah (cc) 'ın huzurundan kovuluşunu anlatıyor.

Gök der ki sen kabhatim bilsene
Yağan yağmurlardan ibret alsana
Şu **İblis**-i lâine haber salsana
Varup küfür söyletmesin insana

Gevheri 78

Gevheri; insanları doğru yoldan çıkarmayı amaçlayan şeytanın, bu görevini insanları küfür etmeye sevk ederek gerçekleştirdiğine işaret ediyor.

2.11.2.İMAN: İnanmak, inanç demektir. Tasavvufta farklı anlamlarda kullanılır. Bunlar: a. Marifetullah, yakın, Hakk'a dair olan bilgi b. İslam zahir, iman batın, ihsan hakikattir c. Kulun Hakk'ın hidayetiyle harekete geçmesi . Sufiler, çoğu zaman evliyanın imanını “ uluhiyeti temaşa etmek” ,“ vuslat derecesine erişmek” , “Bir'den başkasını görememek” şeklinde tarif ederler. Aşıklar ise din, mezhep ve iman mertebesinin üstünde bulunan hakikat ve aşk mertebesinden bahsederler. (Uludağ, 2001:184)

Karac'Oğlan nic'olur halım

Gün geçtikçe artmaktadır vebalım

Az yaşa uz yaşa âhırı ölüm

Ahirete karşı götür **imanı**

Karacaoğlan 81

Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet-î kerime iman ve itaatin insanı dünyada ve ahirette sayısız mükafata sahip olacağını bildirir. İyi iş yapabilmek, sabırlı ve adil olmak için Yüce Allah'a yöneltmek gerekir, kula gerekli olan onun sevgisidir. Karacaoğlan; işlediği günahlar nedeniyle pişmanlık hâli içindedir ve hâlinin sonunun ne olacağını merak etmektedir. Dünyaya gelen her canlının az ya da çok yaşasın sonunda öleceğine işaret ederek; ahirette götüreceği tek şeyin kulun Hakk'ın hidayetiyle harekete geçmesi durumu olacağına işaret eder.

İman, kulun Hakk'ın hidayetiyle harekete geçmesi anlamındadır

2.12. TASAVVUF İLE İLGİLİ MEFHURLAR

2.12.1. TASAVVUF YOLUNDA OLANLARA VERİLEN İSİMLER

2.12.1.1.ABDAL (Abdâl): "Birinin yerine geçmek, değiştirmek, karşılık" anlamlarına gelen "bedel" kelimesinin çoğuludur. Şerefli, cömert, ivaz gibi lügat manaları bulunmaktadır

XIII. asırda yalın ayak, başı açık gezgincilik yapan dervişlere de abdal denilirmiş. Bunlar ellerindeki keşküllerle dilencilik yapan, dilendikleri maddeleri yolları üzerinde uğradıkları tekkelere hediye olarak sunan, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla traş eden ve göğüslerinde "Ali" yazısı yahut "Zülfikar" resminin döğmesi bulunan dervişlerdir. Şîf Bâtînî inançları taşıyan ve nefislerini terbiye için dilenciliği caiz gören bu dervişler abdâlân, Abdâlân-ı Rûm gibi adlarla da bilinirler.

Nefislerini ruhlarına bedel ettikleri, diledikleri zaman diledikleri yerde kendilerine bedel birer cesetle görünebildikleri, yahut erenlerden biri ölünce Allah tarafından bir başkasının onun yerine geçirilmesi dolayısıyla Hakk âşıklarının bir kısmına abdal denilmiştir. (Pala,1995:14-15)

Tasavvufta ise velîler arasında, insanların işlerinde tasarruf için manevî olarak müsaade verilmiş kişilerdir. Türkçe'de kullandığımız abdal (hatta aptal) kelimesi, Arapça "Ebdal"den bozmadır. Kâmûs-ı Türkî'de safderun, ahmak, bir şeye akıl yormaz, kalender meşrep ve derviş adam şeklinde tarif edilir.

Tasavvufta, abdal, ricâl-i gayb'dendir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Tasavvufî bir terim olarak şöyle açıklanır: Allah, dünyanın cismânî düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevler almasını dilediği gibi, kâinattaki manevî nizamın korunması, birtakım felâketlerin önüne geçilmesi veya iyiliklerin ifâsı için, dostu (velîsi) olan kişilerden bazılarını görevlendirmiştir. Bunlara gayb erleri denmesinin sebebi, herkesçe tanınıp bilinmemelerinden dolayıdır. Gayb erenleri arasında bir hiyerarşi bulunur. Bu hiyerarşide sıralama şu şekildedir: Kutub, iki imam, dört evtâd,

yedi ebdâl, kırklar, yetmişler ki bunlara nücebâ denir. Bu hiyerarşide abdal, yediler olarak geçmektedir. İfade ettiği mana ise şudur. Abdal ismi, kötü huylarını iyi huya tebdil ettiklerinden; yahut diledikleri vakit, diledikleri yerlerde kendilerine bedel gösterebildiklerinden yani bir anda birçok yerlerde görünebildiklerinden, yahut kutbun ölümü üzerine sol yandaki kutub erenden biri, onun yerine evtâddan biri, evtâdın yerine de abdalıdan biri geçtiğinden dolayı verilmiştir. Abdalın dokuz kişi olduğu veya kırkların da abdalıdan sayıldığı ileri sürülür. (Cebecioğlu, 2004:11-12)

Bütün bunlardan hareketle; bedel, (bedil, abdalı) kelimesinin çoğulu olan abdal kelimesi, tekil kabul edilerek Türkçede abdallar (evlatlar gibi) şeklinde çoğul yapılır, bir bakıma çoğulun çoğulu olmaktadır. Sayıları yedi, yetmiş ya da kırk olarak gösterilen bir evliya zümresidir. Abdal-ı Hak, Abdullah, evliya, hak erenler olarak anılır. Dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahirete, gönlünü Hakk'a veren saf, derun insanlar, ermiş kimselerdir. Ancak kelime zaman içinde tasavvuftaki bu anlamından tamamen uzaklaşak serser, dilenci gibi olumsuz manalarda kullanılmaktadır. Bugün abdallar adına birçok yerde yatırlar ve türbeler vardır. Birçok tekke şairi de abdal lakabını kullanmıştır.

Eğlen hocam eğlen bir sualim var
Edep nedir, erkan nedir, yol nedir
Benim Karac'Oğlan olduğum belli
Dede nedir, **abdal** nedir, kul nedir

Karacaoğlan 411

Karacaoğlan bu dörtlükte hocaya bir takım sorular soruyor. Buna göre: "Manevi eğitim gören salikin her zaman ve her yerde Allah'ı düşünerek hareket etmesinin(edep) ve tasavvuf okulunun usûlünün (erkan) ne olduğunu, tasavvufun temel kavramlarından olan dede, abdal ve kul terimlerinin anlamlarının ne ifade ettiğini " soruyor.

Dörtlükte abdal; dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahirete, gönlünü Hakk'a veren saf, derun insanlar, ermiş kimse anlamında kullanılmıştır.

Gördükçe bir hûb-ı cemal
 Tarh olur gönlünden melâl
 Hûblar etti bizi **abdâl**
 Hebâdır varımız bizim

Gevheri 692

Gevherî de bu şiirde “abdâl” oldum ifadesinde varlığının bir önemi olmadığını belirtmiştir. Hûb tasavvufi ıstılahta Allah sevgisi ile açıklanır. Gevheri gönlünün Allah sevgisi ile tarumar olduğunu ve bundan dolayı abdala döndüğünü söylemiştir. Mürit -mürşit ilişkisinde önemli olan bir yön de, dervişin irade ve arzularını şeyhinin arzu ve iradesinde yok etmesi, kendi arzu ve iradesinin yerine şeyhinin arzu ve iradesini koymasıdır. O zaman fenafi’ş-şeyh makamında olan derviş için varlığın bir anlamı yoktur, varlığı mürşidi için hebâ olmuştur. Gevherî de bu düşünceye “Hebâdır varımız bizim” mısrasında vücudundan sıyrıldığını söyleyerek değinmiştir..

Dörtlükte abdâl; gönlünü Hakk’a veren saf, derunî insan, ermiş kimse anlamındadır.

Yıldız nişan durup ayın önünde
 Mecnun olur gezer **abdâl** donunda
 Nevruz gecesinde bahar gününde
 Benim özgelerden seyranım var.

Ercişli Emrah 128

Ercişli Emrah; yıldız(aşık), ayın(pir) önünde bir iz olarak belirttiği zaman; aşığın mecnun olup abdâl kıyafetinde gezdiğini söylüyor. Mecnun; Allah (c.c)’a duyduğu şiddetli sevgiden dolayı, akıl nuru yanan ve toplumsal davranışlarında bir takım farklılaşmalar olan Hak aşığıdır. Don; bir ererin başka bir şekle girmesidir.(Cebecioğlu,204: 171) Ercişli Emrah bu dörtlükte; Mecnun gibi Allah aşkıyla yanarak; abdâl kılığına girdiğini söylüyor. Nevruz, tasavvufi ıstılakta tefrika (ayrılık; dünyaya ve masivaya dalmak) ve kesret (çokluk, varlıkların varoluşlarını kendilerinden bilmesi)

alemini ifade eder. (Cebecioğlu: a.g.e.,80) Bahar ise; mûridin murakabe ile ruhani alemlere dalarak, manaları idrak etmesi anlamındadır.(Cebecioğlu: a.g.e.,78) Buna göre; Ercişli Emrah; mecnun olup abdal şekline girerek; tefrika ve kasvet alemine (nevruz) ve ruhani alemlere (bahar) daldığını söylüyor. “Gezmek” anlamına gelen “seyran”; tasavvufta aynı anlama gelen “seyr” kelimesi ile örtüşmektedir. Bu bağlamda âşık; kendisinin başkalarından ayrı bir seyri, yani Allah’a ulaşmak üzere yaptığı manevi bir yolculuğu olduğunu söylüyor.

Ercişli Emrah bu dörtlükte “Abdal” kelimesini “don” ile birlikte kullanarak bir tamlama oluşturmuş, kendisini Allah’a ulaştıran manevi yolculukta abdal şekline girdiğini söyleyerek kavramın alanını genişletmiştir.

2.12.2.ALİM: Bilgin, ilim ehli anlamındadır. Tasavvufta iki farklı anlamda kullanılır. İlki Yüce Allah’ın, kendi zatını, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini, yani bunların tecellilerini yakın yolu (ilme’l yakın) ile temaşa etme mertebesine çıkardığı kimseler anlamındadır. Söz konusu hususları müşahade yoluyla temaşa edenlere arif denir. İkinci anlamı zahiri hükümleri ve şer’i hususları bilip de tasavvufa yabancı kalan bilginlere de alim denir. Sufiler avam mertebesinde gördükleri bu çeşit alimlere ulema-i rusum, ulema-i zahir ve ulema-i selatin (merasimci, şekilci, zahirci ve devlet alimleri) adını verirler. Bunlara ehl-i kısr (kabukçu) molla ve danışment de denir. Mutasavvıflara göre abit alimden, arif abitten önde gelir. Ne kadar engin ve derin bilgilere sahip olursa olsunlar, amil olamayan alimlere itibar edilmez. Bunlar “sırtında kitap yüklü eşeklere benzerler.”(Cumua Suresi /5)(Uludağ, 2001: 38)

Alim olan kulak verir v’azlara

Cahil olan sohbet katar sazlara

Benden selam söylen kuğu kazlara

Kuru güller sunulacak zamandır

Karacaoğlan 400

Gül, tasavvufta vuslatın simgesidir. Karacaoğlan kuru güller tamlamasıyla; gönlün vuslata erişemediğini anlatmak istemiştir. Bu sebepten; Allah'ın (cc), kendi zatını, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini, yani bunların tecellilerini yakın yolu (ilme'l yakın) ile temaşa etme mertebesine çıkardığı kimselerin nasihatlarına kulak verilmesi gerektiğini söylemiştir.

Alim dörtlükte , Allah'ın tecellilerini temaşa eden kimse anlamındadır.

2.12.3. ARİF: Bilen, vâkîf, aşına, tanıyan, anlayışlı, kavrayışlı mükemmel, irfan ve marifet sahibidir Tasavvufta Allah Teala'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimse. anlamında kullanılır. Müşahede ve temaşadan hasıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da arif denir. Âlim aynı hususları yakın yoluyla bilir. Keşf ve müşahede yoluyla, yani manevi ve ruhi tecrübelerle Allah hakkında zevkî ve vecdî bilgilere sahip olana arif-i billah veya yalnızca arif arifin bu yolla tanıdığı Allah'a Maruf denir. Arif kendi varlığından fani, Hak ile bakidir." "Arif Allah'a cehennemden kurtulmak veya cennete girmek için değil, Cenab-ı Allah'ın hakkı olduğu için O'na ibadet eder. İbadeti ve ubudiyeti en doğal görev bilir; hiçbir karşılık beklemeden ibadet eder" Ibn Arabi arifin dış âlemde 'şeyler' (eşya) yaratma gücüne sahip olduğunu ve bu gücün onun himmeti olduğunu söyler. Onun yarattığı şeye mahluk-u arif denir. Arif sūfilikte kâmil insandır. "Nefsini bilen Rabb'ini de bilir." (Uludağ, 2001: 45)

Başka bir tarife göre de **ârif**; Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi anlamındadır. Âlim gibi bilen manasına gelirse de ondan farklıdır. Âlim, ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise, irfana, ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşahade yoluyla bilen kişidir. Bu bakımdan ümmi bir insana da ârif denilir. Ârifler için ehl-i yakîn, ehl-i din, velî, kutb ve genel olarak "ârif-i billâh" tabiri kullanılır. (Cebecioğlu, 2004:61)

Mecliste **arif** ol kelâmı anla

El iki söylerse sen birin söyle

Elinden geldikçe sen iyilik eyle

Hatıra dokunup yıkıcı olma

Karacaoğlan bu dörtlükte nasihat vermektedir.Karacaoğlan ilk mısırada; “marifet ilmine (müşahede ve temaşadan hasıl olan bilgi) sahip olan arif gibi ol ve Allah’ın birliğinden bahseden ilmi (kelam) anla” diyerek nefsine sesleniyor. Diğer mısırada; başkaları iki kelime konuşursa sen bir kelime konuş yani çok konuşma (arif olan insanlar gibi) manasında “El ikin söylerse sen birin söyle” diye oğt veriyor ve elinden geldiğince etrafındaki insanlara iyilik yap, onların gönüllerini, hatırlarını kıracak davranışlardan sakın diyerek oğtlerine devam ediyor.

Bu dörtlükte “arif” irfan ve marifet sahibi kişi anlamında kullanılmıştır.

Ben bilirim göreceğiz **arifi**

Hak bilir ulm u harfi

İnip seyreyleyip Kudus-i şerifi

Anda gözyaşlarım dksem gerekir.

Kayıkçı Kul Mustafa 59

Kayıkçı Kul Mustafa ilk mısırada marifet ilmine sahip, Allah(cc) ‘ın kendi zatını , sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği suffilikte kamil olan insanı göreceğini söylüyor. İkinci mısırada ise, ilim ve işaretleri okursa, bunların anlamının kendisine Allah(cc) tarafından bildirilebileceğini yani bir anlamda kendisinin de arif olabileceğini anlatıyor. Kdus dört büyük din tarafından kutsal kabul edilen bir mekandır. Kayıkçı Kul Mustafa tenasuh düşüncesinin etkisiyle bu şehre gidip seyretmenin bile kendisini çok uygulandıracadığını ifade ediyor.

Dörtlükte arif, marifet ilmine sahip kimse anlamındadır.

2.12.4.CAN: Farsça gönül, rh gibi manalara gelir. Dervişler için kullanılan bir Mevlevi istilahıdır. Mevleviler, kabul olunmak üzere gelen yeni dervişlere, can derler. Can, Mevlevi ana tekkesinde, üç gün saka postunda oturur, orada kalıp kalamayadığını kendi kendine düşünür, muhasebesini yapar, eğer olumlu sonuca ulaşırsa, hemen kalkar hizmete başlardı. Can

saka postunda, iki dizi üzere oturur murakabe vaziyeti alırdı. Orada diğer dervişlerin yaptığı hizmetleri seyrederdi. Saka postunda oturan kişi , tefekkürle meşgul olduğu için ancak gerektiği zamanda gerektiği kadar konuşurdu. Bu durumda can herhangi bir vird okumazdı. Can hizmete başladığında yapacağı ilk iş ayakçılıktı. Diğer hizmetlere geçmesi kabiliyetine göre değerlendirilirdi. (Cebecioğlu ,2004: 117)

Dünyada her şeyden aziz olan “ Can cümleden aziz” atasözüyle ifade edilen bu söz, ihvan tarafından birbirine söylenir, herkesin adının sonuna bu “ Can “ sözü katılır. “ Veli can, Ali can” gibi. İhvandan yani kardeşlerden bahsedilirken de “ Canlar” denir.(Gölpınarlı, 2004:64)

Hasretinle vurdum sineme taşı
Yoluna terk ettim **can** ile başı
Varıp yaslanayım Hacı Bektaş'ı
Abdalın olayım çullar içinde

Gevheri 33

Gevheri bu dörtlükte Hacı Bektaşî Veli'nin kapısına kul olmayı istemektedir.”Varıp yaslanayım Hacı Bektaş'ı” mısrasında, varıp yaslanmak tarikata girme isteğini belirtir. Allah'a kulluk yapmaya yönelmek anlamındadır. Şeyh sultan, mürit ise kuldur. Gevheri bu dizede kendine sultan olarak Hacı Bektaş'ı seçtiğini söylüyor. Kendi halini ise”Abdalın olayım çullar içinde” mısrasında anlatmıştır. İşte bu amaçla Gevherî, ruhunu ve bedenini bu yolda terk ettiğini yani derviş olduğunu söylüyor.

Bu dörtlükte can; derviş anlamındadır.

2.12.5. DERVİŞ:İlk anlamı fakir, yoksul dilencidir. Baştan beri dervişler çeşitli maksatlarla dilenmişlerdir. Hatta derviş kelimesi, dilenmek anlamına gelen derviz kelimesinden bozmadır. Kelimenin sonundaki “z” harfi “ ş” ye çevrilince derviş olmuştur. Saçı sakalı uzun, üstü başı perişan, derbeder dervişler ve ilahiler okuyarak kapı kapı dolaşır ve dilenirdi. Bunun dışında

sufi, mutasavvıf anlamında ya da fakir ve mürit, müntesip anlamlarında kullanılır.(Uludağ, 2001: 103)

Tarikat mensublarının çoğu fakir olduğu için, bu isimle anıldığı ileri sürülür. Ancak hakiki derviş, kimseden bir şey istemez ve istememesi tarikat kuralıdır. Mevleviyye ve Rıfaiyye tarikatlarından öğrendiğimiz kadarıyla, bir derviş üst üste üç gün açlık çekmekten, bir başka kimseden yiyecek isteyemez. Derviş kelimesi kapı eşiği manası da denir. Dervişin kapı eşiği gibi başkalarından gelen ezalara tahammüllü olması gerekir. Bu espriden dolayıdır ki dervişler, herkesin ayak basıp ezdiği kapı eşiğine basmazlar; hatta tekkeye veya türbeye girerken eşiğe saygı göstermek üzere onu öper, sonradan üzerine basmadan atlayıp içeri girerler. Bu kelime İran'da ortaya çıkmasına rağmen Arapça'ya geçmiş; "derâviş" şeklinde çoğulu yapılmış; hattâ Arapça karşılığı "fakir" ve çoğulu "fukara" kullanılmıştır. Tasavvuftaki manasıyla, bir şeyhin bey'ati ve terbiyesi altında bulunan kişi demektir. Hz. Peygamber (s.a.v) için de kullanılan şu tâbir "dervîş-i sultân-ı dil", padişah gönüllü fakir anlamına gelir. Alçakgönüllü, arif, kanaatkar kimselere de derviş meşreb denir.(Cebecioğlu, 2004: 160)

Diğer bir tarife göre ise **derviş**, bir tarikata bağlı kimsedir. Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçak gönüllüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir. Dervişlerin manevi yücelikleri daima imrenilecek bir durumdur. O, feragat köşesinde kanaat hazinesini bulan kişi olarak ele alınır. Bu bakımdan aşığa çok benzerler. Özellikle kerametleri (su üzerinde yürümek gibi) fakirliği, kanaatkarlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması, maneviyat padişahı oluşu, evinde daima misafir bulunması, hırka giymesi, ızdıraba alışkın oluşu ...vb yönleriyle edebiyatta dervişten söz edilir.(Pala, 1995: 138)

Tasavvufta sufi, mutasavvıf anlamında kullanılan bir kelime olsa da zamanla anlamında farklılaşma olmuş; dilenci fakir mefhumunu ihtiva etmiştir.Dervişlerin gezgin olmasına,dervişliğe girmek gibi durumlara atıf yapılarak aşık edebiyatında kullanılmaktadır.

Koyverin kuşu turnaya
 Yarın durağın bulmaya
 Soyundum **derviş** olmaya
 Hırka ile şalım da yok

Karacaoğlan 166

Bu dörtlükte kuş, aşığı; turna ise şeyhi temsil etmektedir. “Yârin durağı” ise tasavvuftaki menzil ıstılahı ile örtüşmektedir. Menzil; seyr ve sülûk esnasında sâlikin uğradığı makamlardır. (Cebecioğlu 2004:426) Tasavvuf düşüncesinde en çok kullanılan terimlerden bir tanesi makam ıstılahıdır. Tasavvuf eğitim bir kademeleşmeyi ihtiva eder, basitten mürekkebe doğru belli noktalara ulaşmayı hedef alır. İşte bu yolculuktaki konaklama yerlerine makam veya menzil denir. Makam müminin yaptığı ibadet, riyazet ve mücahade ile elde edilir. Yaygın olan bir tasnife göre tasavvufi makamlar on tanedir. “Usûl-i asera” adını alan bu esaslar şunlardır 1. Tevbe 2. Zühd 3. Tevekkül 4. Kanaat 5. Uzlat 6. Devamlı zikir 7. Allah’a teveccüh 8. Sabır 9. Murdabe 10. Rıza (Kara, 1998:127-128)

En yüksek makam “makam-ı mahmûd” olarak gösterilmiş bir, her kâmil insanın bu makâma vusûlü mümkün görülmemiştir. Makamat, insanın ibadet, zikir anında Allah Teala'nın kendisine nazar ettiğini ve onun huzurunda bulunduğunu hissetmesidir (Eraydın 2001:154).

Karacaoğlan'da “Yârin durağını bulmaya” mısrasında seyrû sülûk yoluna yeni girdiğini ve bu makamlara ulaşmayı arzuladığını ifade etmektedir. “Soyundum derviş olmaya” mısrasında ise Karacaoğlan; bir tarikata girip onun törelerine bağlandığını söylemektedir. Son mısrada ise “Hırka ile şalım da yok” derken dervişliğin simgesi olan hırkasının olmayışından yakınıyor. Bu dörtlükte derviş; “bir tarikata bağlanıp girme” anlamındadır.

Dörtlükte derviş, Allah yolunda alçak gönüllüğü ve fakirliği kabul eden kimse anlamındadır

Dervişler açar hep yeşil bayrak
 Yere düşmeyince olur mu yaprak
 Ela göz üstüne bu toprak
 Dolunca sevmişim bilmiş olasın

Kayıkçı Kul Mustafa 16

Bektaşilikte Hz. Ali sevgisi önemli bir yer tutar. Hz. Adem'den miras yoluyla gelen nur, Hz. Peygamberin nübüvvetiyle Hz. Ali'ye intikal eder. Kayıkçı Kul Mustafa da "Dervişler açar yeşil bayrak" mısrasında Bektaşi tarikatındaki dervişlerin yeşil bayrak altında birleşmelerine işaret eder. "Yere düşeyince olur mu yaprak." mısrasında salığın seyrû sülük yolunda benliklerini sürekli aşağılayarak derviş olması düşüncesine işaret ediyor. Derviş bu yolla yaprak gibi yeşerecek yani sevgiliyle kavuşacaktır. "Ela göz üstüne bu toprak/ Dolunca sevmişim bilmiş olasın" mısralarında ise, âşık ölümden bahsetmektedir. Zira ölüm dervişler için sevgiliye kavuşmanın simgesidir. Kayıkçı Kul Mustafa'da; öldüğünde sevgiliyi seveceğini, vuslata ereceğini ifade etmektedir.

Dörtlükte derviş, Allah yolunda alçak gönüllüğü ve fakirliği kabul eden kimse anlamındadır

Gönül gel soyunup **derviş** olalım
 Bizi gören bağı yanık desinler
 Ehl-i diller ile hem alış idelim
 Esrar bilmeyenler ayık desinler

Gevheri 439

Gerçek sevgiliye kavuşmak için bazı hâlleri yaşamak gerekir. Çünkü bu yol kâl ilmi değil, hâl ilmidir. İlk önce masivadan sıyrılmak gerekir. Allah'a giden binlerce yol, binlerce hâl vardır ama bunların hepsi terk-i dünya ile başlar. Hakiki derviş ilk önce benliğinden sıyrılmalı (soyunmalı) ve bu yola öylece girmelidir. Gevherî de bunun farkındadır ve bu yüzden: "Gönül gel soyunup derviş olalım /Bizi gören bağı yanık desinler" demektedir. Derviş Allah'a ulaştıran yollar iki esas temele dayanmaktadır: "sohbet", "hizmet".

Bektâşîlik düşüncesinde hizmetin önemli bir yeri vardır. “Ayağa kalkacaksan hizmet için kalk”. Aynı şekilde Allah dostları yani (ehl-i diller) ile sohbet etmek de gönlü huzura kavuşturur. Bu sohbetlerden herkes kendi kabı ölçüsünde feyz alır. “Bektâşî'nin sırrı meydandadır” sözü de bunu destekler. Bu sırra vakıf olamayanlar, aşıklar için sarhoşluktan ayılmış diyecektir.

Dörtlükte derviş, Allah yolunda alçak gönüllüğü ve fakirliği kabul eden kimse anlamındadır

2.12.6. GEDÂ: Farsça dilenci manasında bir kelimedir. Tasavvufta ilâhi tecellilere muhtaç olan sâlik anlamında kullanılır.(Cebecioğlu, 2004: 229)

İyi ile konuş olasin iyi
Öter defter gibi sinemin neyi
Bu çarhın elinden el- aman deyi
Geda ağlar sultan ağlar kul ağlar

Gevheri 412

Bektâşî anlayışında kelam haktır. Ama doğru ve iyi söz olmalıdır. Gevherî, bu yüzden “iyi ile konuş, olasin iyi” öğüdünü vermektedir. Aynı anda hem sultanın hem de kulun ağlama durumu ise farklı bir yaklaşımdır. Hakikat kapısının birinci makamı toprak gibi olmak (tevazu) ikinci makamı yetmiş iki milleti ayıplamamaktır. Yaradanın nazarında yetmiş iki millet de aynıdır. Yaratılanların hepsi kuldur. Dolayısıyla sultan da ilâhi tecellilere muhtaç olan sâlik de ağlar. Çünkü çektikleri manevî acı aynıdır.

Dörtlükte geda; ilâhi tecellilere muhtaç olan sâlik anlamında kullanılmıştır.

Açıldı dehanım söyler zebanlar
Sana muhtaç bunca şahlar **gedalar**
Al yeşil hırkalar türlü libaslar
Böylece münasib giymek isterim

Karacaoğlan 218

Karacaoğlan; ilk mısırada dil (zeban) söyleyince ilahi işaretler (dehan) ortaya çıktı diyor. Dünyada bunca veliler (şah), kullar Allah (c.c)'ın bu işaretlerine muhtaçtır. Karacaoğlan'da, al, yeşil hırkalar ve türkü libaslardan kendine uygun olanını giymek istediğini söyleyerek, dervişlik yoluna girmeyi istediğine işaret ediyor.

Geda ilahi tecellilere muhtaç kimse anlamındadır.

2.12.7. KILAVUZ: Yol gösteren, mürşid anlamındadır. Tefsir hocasının önünde oturmadan tefsir, fıkıh hocasının önünde oturmadan fıkıh, nahiv hocasının önüne oturmadan nahiv, tıp hocasının önüne oturmadan tıp öğrenilmeyeceği gibi “ Sürekli Allah huzurunda olma”(ihsan) şuurunun eğitimini verecek bir tasavvuf hocasının önüne oturmadan da, tasavvuf öğrenilmez. Özellikle tasavvuf, kitap ve laf ile değil “ hal arzı” ile öğrenilmesi gerektiği için, roman okur gibi okuyarak elde etmeye çalışmak, taklid boyutundan öte bir fayda sağlamaz. Tahkik gerektir. Klavuzu karga olanın burnu pislikten kurtulmaz. Yol, iz, usul, metot bilmeyene uymamak gerek, zira hedefe ulaştırmaz. (Cebecioğlu, 2004: 370-371)

İlkbaharın eyyamı böğün mü geldi

Çığırışı durnalar yol deyip gider

Katara uymamış kalmış geride

Klavuz önünde el deyip gider

Karacaoğlan 383

Karacaoğlan ilk iki mısırada ilkbahar aylarında turnaların göç etmesini hatırlatıyor. Şeylerin don değiştirerek kuş şekline girdiği düşüncesinden hareketle;Karacaoğlan “Klavuz önünde el deyip gider” mısrasında, şeyhinin rehberliğine uymayan müride sesleniyor ve şeyhine boyun eğmediği için sürüye (bu yola gönül verenlere) uymayıp geride kalmasına işaret ediyor.

2.12.1.8.KUL: Abd, bende, köle anlamında kullanılır. Edebiyatımızda kul, çâker, gulâm, esir gibi kelimelerle ifâde edilen bende, çok zaman pâdişâh ile birlikte kullanılır. Çünkü sevgili sultân, aşık bir kuldur. Pâdişâhın tam zıddı özelliklere sahiptir. Bendenin her şeyi padişah ile vardır. Onun esirgemesine, cömertliğine, affına muhtaçtır. Aşık, bende olarak sadakatin yegâne temsilcisidir. Bu uğurda birçok ezâ ve cefalar görür. Kapı eşiğinde yatmaya razıdır.

Bazan bir esîr anlamında da bende ve kul kullanılır. O zaman bu kulun alınıp satılması tabîdir. Bu durumda zincirle bağlanıp zindana atılabilir veya âzâd edilebilir. "Bende-i halka be-gûş" tabiri, eskiden esirlerin kulağına halka geçirmek âdetine dayanır.(Pala, 1995:382)

Tasavvufta; mürit, derviş anlamındadır. Şeyh sultan, mürit onun kuludur. Kul olmayan sultan olamaz. Ne bulursa kullukta bulur. Dervişler ve müritler şeyhlerine kul olmayı büyük bir şeref sayarlar. Fakat asıl maksat ve en büyük şeref, yüce Allah'a tam anlamıyla kul olmaktır. " Cinleri insanları ancak bana kulluk etsin diye yarattım" (Zâriyat/56) ayetinde kulağa işaret edilir.Kul olan hür olur. (Cebecioğlu, 2004: 382 İnsan kullukta ilerledikçe, özgürlükte de ilerler. Zira, insan ya nefsinin isteklerine ya da Allah'ın isteklerine kulluk yapar İnsanın nefsi, özü, mahiyeti veya aslı değildir. İnsanın aslı Allah'tır. Aslına dönen özgür olur, huzur bulur. Aslından uzaklaşan yabancılaşma, huzursuzluk ve esaret gibi çıkmazlarla yüz yüzedir. İslâmîn tevhîd dini oluşu, her şeyde Allah'ı görme, bulma itaat etme, onun dışındakilerden uzaklaşmadır (Uludağ, 2001: 218)

Dinle imdi bir nasihat edeyim

Kullar muhannata muhtaç olmasın

Doğru yolu koyup sarpa gideyim

Sevdiğim gönlüne gamlar gelmesin

Karacaoğlan 325

Karacaoğlan bu dörtlükte nasihat ediyor. Yüce Allah'a tam olarak kul olan; korkak olanlara hiçbir zaman muhtaç olmaz. Çünkü kul; Allah'tan

başka kimseye itaat etmeye gerek görmez. Zira insan nefsinin ya da Allah'ın istediklerine kulluk yapar. Allah'a kulluk yapan; onun dışındaki her şeyden uzaklaşır.

Dörtlükte kul, Allah'a kul olmak anlamındadır.

Kolu bağlı **kulluğuna** durmuşam
Gel kıyma canıma el aman Şahım
Men seni özüme umut bilmişem
Bağışla derdime bir derman şahım

Ercişli Emrah100

Ercişli Emrah, şeyhine seslenerek, iradesinden tamamıyla sıyrılıp, şeyhinin önüne çıktığını söylüyor. Şeyhinin kendisine bir umut kapısı olduğunu ve bu yolda derdine bir çare bulamak istediğini ifade ediyor.

Dörtlükte kul, şeyhin kulu olmak anlamındadır

2.12.9 MECNUN: Arapça cinlere tutulmuş, cinlenmiş, karanlıkta kalmış, deli, behlül, divane gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Allah(cc)'a duyduğu şiddetli sevgisinden dolayı , akıl nuru yanan ve toplumsal davranışlarında bir takım farklılaşmalar olan Hakk aşığı tasavvuftaki anlamıdır. Kays ile Leyla'nın aşk öyküsündeki olayın erkek kahramından sevda ile benzeşirler. Behlul-i Mecnun, Sa'dun-ı Mecnun tarihi şahsiyet olarak " mecnun" diye anılmışlardır. (Cebecioğlu, 2004: 420)

Gevheri aşkın ile **Mecnun** gibi
Kalmış gözüm yaşı bir Ceyhun gibi
Kalmışım bi-kes garib.....
Gel Ali'm lutf u ihsan sendedir

Gevheri 900

Gevherî bu dörtlükte kendini Mecnun'a benzetmiştir. Aşkı için döktüğü gözyaşlarını da mübalağa yaparak ceyhun gibi benzetmesiyle ifade etmiştir.

Mecnun tasavvufî terim olarak ilahî aşk ile kendinden geçen ve aklî dengesi bozulan hak aşığı anlamındadır. Gevherî burada aşkının büyüklüğünden bahsetmiştir. Garip yurdundan uzak ve gurbette yaşayan, kimsesiz ve zavallı anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvufî terim olarak “dervişler ülkelerini terk edip diyar diyar gezdikleri için garip adını alırlar” şeklinde değerlendirilir. Ama yurduunu hiç terk etmeyen derviş asıl vatanı olan ruhtar âleminden bu dünyaya geçici olarak geldiği için kendini garip sayar. Gevherî de bu dörtlükte kendini garip olarak hissetmektedir. Ayrıca dünyevî şeylere bağlı olduğunu belirtmek için de kendini garip olarak değerlendirmiş olabilir. Çünkü garip teriminin diğerk bir anlamı da birlik âleminden ayrı düşen maddî varlıkla kayıtlara bağlanmış kişi demektir. Gevherî bu durumdan kurtulmak için de tekrar lütuf ve ihsanı Hz. Ali'den beklediğini dile getirmiştir.

Dörtlükte Mecnun, Allah'a duyduğu şiddetli sevgiden dolayı akıl nuru yanan kimse anlamındadır.

Yıldız nişan durup ayın önünde

Mecnun olan gezer abdal donunda

Nevruz gecesinde bahar gününde

Benim özgelerden seyranım mı var

Ercişli Emrah 128

Dörtlükte Mecnun; Kays ile Leyla'nın aşk öyküsünde erkek kahramandır.(Dörtlüğün açıklaması için bkz"Abdal" maddesi)

Bülbül daimdir her dem güllerle

Aşk ucundan düştüm **mecnun** dağlara

Merhamet etmezsen bir dem ağlara

Ya sen güleyim mi dersin hey deli gönül

Kayıkçı Kul Mustafa 50

Kayıkçı Kul Mustafa gönlüne seslenerek, aşk yüzünden Mecnun gibi aklını kaybederek dağlara düştüğünü söylüyor.

Dörtlükte mecnun delirmiş anlamındadır.

2.12.1.10. MÜRİD: Arapça isteyen İrade ve hak talep eden, ehl-i irade, arzu eden demektir. Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun şeyhe (veya mürşide) bağlayan (öğrenci olarak kaydını yaptıran , bey'at) eden kişiye mürid denir. Tasavvufi anlamda olgunlaşmada dört merhale vardır. 1. Talib 2 Mürid 3. Mutasavvıf 4. Sufi, Mürid bu tekamüllü oluşumda ikinci sırayı işgal etmektedir. Son sırada bulunan sufiye vasıl denir. Müridin her şeyden önce şeriata sımsıkı yapışması (takva) edep ve sıdk (doğruluk) üzere olması gerekir. Kendi isteğini şeyhin isteğinde eriten, fani kılan kişiye mürid denir ki bu eğitim, kulu Allah'ın iradesine teslim olmaya götürür.(Cebecioğlu 2004:454) Cenaze, onu yıkayan kişinin önünde o şekilde iradesizdir. Bir kör, kendisini yeden kişiyi uçurumun kenarında nasıl takip ederse mürit de her hususta şeyhini öyle takip eder. Mürid kendi şahsi iradesini şeyhinin iradesinde yok etmiştir (fena fi'ş şeyh) onun için iradesizdir Mürit, şeyhinin emir ve iradesini yerine getiren bir alettir Mürit; tarikate giren ve şeyhe bağlanan, derviş, bende, efendisi olan şeyhin kuludur. Mürit; kendisi için Hakk'ın irade ettiğinden başka bir şey irade etmez(Uludağ 2001:260) Mürüd Mevlevilerde sikke ve tennüre, Bektaşilerde ise tac giyerek tekkede hizmete girer (Pala 1995: 411)

İsteyen anlamına gelen mürid kelimesi tasavvufta; hakkın iradesi önünde ve karşısında kendi iradesini hiçe sayan ,iradesi olamayan, iradesinden soyutlanan, iradesini kullanamayan kimsedir. Muhiblikten sonra gelen mertebedir

Bu aşkın kıymeti sevdası serde
Sebebi mevtimdir etmekte **mürde**
Ömer gafileyin düştü bu derde
Bakıp kınamasın halime dağlar

Aşık Ömer 71

Aşık Ömer ikinci mısradaki nefsinin ölümüyle iradesinden arınarak tarikate girip, şeyhe bağlandığını söylüyor. Bu yolla Hakk'a erenler arasına katılıp, ona erenler arasında olacağını söylüyor.

2.12.1.11. PİR: Arapçası Şeyh'tir. Tarikat ehline, o tarikatın kurucusu, yahut en ulusu olup kurucu tanınanı " Pîr " diye anılır. Mevlevilerin pîri , Mevlânâ Celâleddin Rumî, Bektaşilerin pîri Hacı Bektaş-ı Velî'dir.(Gölpınarlı 2004:253-254)Farsça, ihtiyar, yaşlı kimselere denir. Tasavvuf liderine de pîr adı verilmiştir. Bu kelime üstad, mütehassıs gibi anlamları da ihtiva eder. " o bu işin piridir "gibi. Büyük adamlar için kullanıldığı da olmuştur. Eskiden tarikat kurucusu şeyhlere de pîr denilirdi.Bu kelimenin çeşitli tabirlerde kullanıldığını görüyoruz.(Cebecioğlu 2004:502). Pirin türbesinin bulunduğu dergaha " pir evi, pir makamı, huzûr, huzûr-ı kullanılır." denilir. "Pir aşkına deyimi" bir yemin sözü olarak kullanılır. Esnaf teşkilatında her sanat dalı kendisine bir pir olarak kabul ederdi. Mesela terzilerin piri İdris peygamberdi. Çoğulu pîrân'dır. Pir- Herat Abdullah el- Ensarî'nin lakabıdır. Hz. Osman devrinde Herat'a yerleşmiş olan ünlü şeyhülislam Ebu Mansur'un oğludur (Pala 1995: 442)

Sensin gönül şu dünyadan farıdan
Ah çeküben yüreğimi eriden
Cansız duvarlara binip yörüden
Hünkâr Hacı Bektaş **Pir**'den gelirim

Karacaoğlan 220

Dörtlükte, Karacaoğlan pirinin Hacı Bektaş-ı Veli olduğunu söylemektedir.(Dörtlüğün açıklaması için bkz"Hacı Bektaş-ı Veli" maddesine)

Derdli bülbül gonca gülle ötüşe
Hasret kalan yana yana tutuşa
Yalvarırım **pirim** gele yetişe
Genciken ömrümüz tez kocalandı

Ercişli Emrah 74

Ercişli Emrah bu dörtlükte; gönlünün sevgilinin aşıyla yanıp tutuştugunu ve bu zorlu yolculukta pirinin kendisine yol göstermesini istiyor.

Hacı Bektaş Veli benim **pirim**
Asmana çıkan benim zarımdır
Benim kimsem yoktur Mevla kerimdir
Nasibimse gelür Hin'den Yemen'den

Gevheri 297

Gevheri bu dörtlükte; tasavvuf yolunda kendisine yol gösterenin Hacı Bektaş Veli olduğunu söylüyor.

Dedi **pir** bana pişman olursun
Sır saçma Hudadan gayrı her ferde

Vücudun mısırına sultan olursun
Sabredersen Yusuf misali derde

Kayıkçı Kul Mustafa 2

Kayıkçı Kul Mustafa bu dörtlükte; pirin sözlerini dinlemediği için pişmanlığını dile getirmiştir. Gönlündeki ilahi aşkı Allah (c.c) den başkasına bildirdiği için piri; ona pişman olacağını söylemiştir. Oysa ki âşık bu derde; Hz. Yusuf gibi sabretse en mükemmel anlamdaki vecd hline (vücud) erişecektir.

Dörtlükte pir, tasavvuf yolunda kendisine yol gösteren anlamındadır

Yüzün sürünce yerlere
Hizmet eyledin **pir**lere
Der ki mer bu yerlere
Garip düştüm bilin bülbül

Aşık Ömer 31

Aşık Ömer, ruhani alemde kopup geldiği için bu yerlerde garip düştüğünü ve sevgiliye ulaşabilmek için bir pire bağlandığını söylüyor.

2.12.2. TASAVVUF VE TARİKATLARLA İLE İLGİLİ MEFHURLAR

2.12.2.1 ÂB: Farsça su demektir. Suda her şeyden önce bir hayat vericilik özelliği vardır. Gelişip büyümeye zemin hazırlar. Tahrip edicilik, boğuculuk ve batırcılık özellikleriyle tehlike; temizleyicilik, güzelleştiricilik ve geliştiricilik özelliğiyle de nimettir. Edebiyatımızda aşığın gözü çeşme ise akan bir sudur. Sevgilinin gönlü taştır. Aşık bu taşı delmek veya yumuşatmak için devamlı akan göz yaşını kullanır. Aşığın yanan gönlünü söndürmek için durmadan su akar. Susuzluğu giderici özelliği ile vuslatı simgeler. (Pala, 1995:13)

Tasavvuf istilâhi olarak marifet, ilâhi feyz, zât, varlık, kâmil nefis, rûh-ı a'zâm, tümel akıl gibi çeşitli manaları ifade eder (Cebecioğlu, 2004:9)

“Âb” edebiyatımızda çeşitli özellikleriyle ele alınmış, mecaz ve teşbihlere konu olmuştur. Tasavvufî istilâhta ise “su” anlamından uzaklaşarak farklı anlamları ihtiva etmektedir.

Ne mâh-ı münîrim ne hurşîd-i tâb
 Ne hod kehkeşânım ne ülkerim ben
 Ne ma'nayı cûdum ne bir katre **âb**
 Ne hod efkârım ve ne ehl-i âm ben

Gevheri313

Dörtlüğü “Ne parlak ayım, ne parlak bir güneş, ne yıldız kümesiyim, ne de ülker yıldızıyım. Ne cömertliğin anlamıyım, ne de bir damla suyum. Ne çok fakirim -dervişlerin en önemli özelliklerindendir- ne de herkesin sahibiyim.” şeklinde günümüz Türkçesine çevirebiliriz. Gevheri bu dörtlükte; kendi nefesine sesleniyor ve “Âb” kelimesini marifet ilmî (sûfilerin ruhani halleri yaşayarak, manevi ve ilahi hakikatleri tadarak, iç tecrübeyle vasıtasız olarak elde ettikleri bilgi) anlamında kullanılmıştır. Buna göre, Gevheri; marifet deryasında bir damla su bile olamadığını söylüyor. Ayrıca

Osmanlıca yazılışında cûd kelimesinin önüne “mim” ve “vav” harfleri eklendiğinde “mevcud” kelimesi elde edilir. “Mevc” tasavvufî ıstılahta vahdet denizinin dalgalarıdır. (Uludağ 2001:244) Bu bağlamda Gevheri'nin vahdet denizinde bir damla bile olamadığını da söylediği düşünülebilir.

Dörtlükte âb; marifet ilmî ve vahdet denizinde bir damla anlamlarında kullanılmıştır.

Der ki Ömer ağlayuben doldu gözüm **âb** ile

Birliğin bildirdi Allah yere dört kitab ile

Aşık Ömer 43

Aşık Ömer bu dizede, ağlarken gözlerinin, gözyaşı yerine âb ile dolduğunu söylüyor. Aşıkların vuslata erebilmek için her daim ağlayıp indedikleri düşünülürse, Aşık Ömer de bu ağlayış sırasında gözlerinin gözyaşıyla değil ilahi feyz (tecelli) ile dolduğunu söylemektedir. Zira kul; Allah'ın yeryüzündeki tecellilerini ve birliğini , adem oğluna gönderdiği dört kitap (Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm)dan çıkarabilir.

Dizede âb; ilahi feyz (tecelli) anlamındadır.

2.12.2.2. ÂB-I ZEMZEM: Mekke'de bulunan bir kuyu ve bu kuyudan çıkan suya verilen addır. Hz. İbrahim, Hacer ile evlendikten ve İsmail doğduktan sonra diğer hanımı Sâre'den onları korumak için Şam'dan çıkıp Mekke'ye geldi. Hacer ile İsmail'i, içi hurma dolu meşin bir dağarcık ve içi su dolu bir kırba ile buraya bıraktı. O dönemde burada hiç hayat ve insan yoktu. Hacer İsmail'i emziriyor ve kendisi kırbadaki suyu içiyordu. Nihayet su bitti. Hem Hacer, hem de çocuğu çok susamışlardı. Çocuk susuzluktan çırpınmaya başladı. Hacer ise Safa tepesine koştu. Orada su bulamayınca Merve tepesine koştu. Tam yedi kez bu geliş gidişi tamamladı. Hacıların sa'y etmeleri bu olayın hatırasınadır. Nihayet Merve üzerine son çıkışında çocuğun bulunduğu yerde bir melek gördü. Bu melek Cebrâîl idi ve kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su görüldü. Bu suyun çocuğun topuk vuruşlarıyla ortaya çıktığı da rivayet edilir. Hacer bir yandan suyun etrafını kum ile çeviriyor, bir yandan da kırbasını dolduruyordu. Su ise avuç avuç alındıkça

kaynıyordu. İşte Zemzem suyu bu sudur. Kuyunun daha sonra köreldiği ve Abdülmuttalib tarafından temizletilerek kullanılır hale getirildiğine dâir de bir rivayet vardır. İslâm öncesi ve sonrasında kutsal sayılan bu suyu hacılar kendi memleketlerine en değerli hedîye olarak götürürler. (Pala ,1995: 581)

Bu kelime ile hakikatlerin bilgilerine işaret edilir. Bu bilgilerden içmek de, bundan nasib almaya delalet ederler.(Cebecioğlu, 2004: 724)

Emr-i hak erdi semâya rahmet ol dem damladı
Resûl'un iki düründen kopma gül nem damladı
Hikmet-i Yezdân'ı gördüm Hazret-i İsmail'in
Ayağı bastı yerden **âb-ı zemzem** damladı

Gevheri 791

Dörtlükte yer alan Emr-i Hak ve Hikmet-i Yezdân tamlamaları Allah(cc) esmalarındandır. Gevheri ilk mısradaki Allah (cc)'nin peygamber efendimizi alemlere rahmet olarak göndermesine işaret ediyor. İkinci mısradaki ise; peygamber efendimizin Uhud savaşında kırılan dişlerine telmihte bulunarak " İki düründen kopma gül hem damladı" diyor. Diğer mısralarda ise Hz. İsmail'in topuğuyla vurarak zemzem suyunu ortaya çıkarmasına telmih ediyor. Âb-ı zemzem'in hakikat bilgisi anlamında geldiği düşünülürse bu mısraya ; Hz. İsmail'in hakikat [Hakk'ın salikin vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması anlamındadır.(Uludağ, 2001: 153)]bilgisini ortaya çıkardığı, bu bilgiye sahip olduğu anlamı yüklenebilir.

Dörtlükte âb-ı zemzem ; hakikat bilgisi anlamındadır.

2.12.2.3. ÂDEM: Arapça olan bu kelime insanlığın babası, ilk insan kişi, adam anlamındadır. Tasavvufta Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan-ı kamil, kainattaki bütün hakikatleri kendisinde topladığı için kevn-i câmi ve ruh-ı âlem denilen insan anlamında kullanılır.Bu insan bütün ilahi isimlerin ve sıfatların mahzarıdır.(Uludağ ,2001: 24)

Dergâh-ı izzetinden şeytan dûr iken
Âdemin mekânı cennette hûr iken

Aşk ile mâ'şûk vâhid nûr iken
Yakan pervâneyi nârın aslı ne

Gevheri 67

Gevheri bu dörtlükte şeref dergahından şeytan uzak iken, Allah'ın yeryüzündeki halifesinin mekanı cennette güneş iken, âşık ve mâşuk tek (vahdet) bir nur iken, pervaneyi yakan ateşin sebebi ne diyerek tasavvufi motifleri kullanıyor. Bu dörtlükte vahdet-i vücut düşüncesi vardır. Yaradılıştaki sırrı aramaktan doğan bu inanışa göre, varlık tektir. Ve tek varlık Allah'tır. Kulun görebildiği her şey Allah varlığının, devamlı görünüşünden başka bir şey değildir. Daha zaman yokken, yalnız Allah vardı ve Allah'ın varlığı kendi gayb aleminde bir define gibi gizliydi. Halbuki aynı varlık, sonsuz bir güzellikle "güzel" idi. "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim, bilinmek için halkı yarattım" (Hadis-i kudsi) ve Hz. Muhammed'in "Gerçekten Allah güzeldir ve güzeli sever" beyanı bunun ifadesidir. "Mahlukatın en şerefli ismi insandır" (Hadis-i kudsi) Allah kendi vasıflarını insanda toplamıştır. Varlığı, iyiliği, güzelliği görebilecek, sezebilecek, duyabilecek üstün mahluk insandır. Allah da kendi varlığını ve güzelliğini yine bir hayal hâlinde bu insanda görmüştür. Böylelikle Allah kendi güzelliğini görecektir, sevecek gözler, gönüller bulmuş insan da kendinde ilahî ruh bulunan bir hayal olmak talihine ermişti. Âşık ve maşukun gerçekte tek bir nur olmasının anlamı da budur. (İlâhî bir nur üflenmesi). Bu düşünceye sahip olan kişi kendini ilahî sıfatların mazharı olarak görür ve gerçek değerini anlar. Kendini bilince de Rabbinin bilir. Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli olduğunu bilince de tabiatı tanıma yoluna gider. Çünkü Allah'ın zatı bilinemez. O, ancak isim ve sıfatlarıyla bilinir.

"Yakan pervaneyi nârın aslı ne " mısrasında, pervanenin yanma amacı şeme kavuşmaktır. Yanmasının sebebi ise aşktır. Yani insan ruhunun Allah'a kavuşup onda erime arzusudur. Aşk Allah'ın zatına ait bir niteliktir. Aşk Allah'ın sırrıdır, lütfudur, tecellinin sembolüdür. Aşk tam manasıyla içinde yaşayan pervane (insan) şeme (sevgiliye) kavuşunca, onunla yok olunca (fenafillah) ateşin de bir anlamı kalmayacaktır.

Dörtlükte adem; Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan anlamında kullanılmıştır.

Şu dünyaya gelen **âdem** oğlanı
Allah Allah deyip ölse gerektir.
Çıkardılar cenazemi yumağa
İmam namazımı kılsa gerekir.

Karacaoğlan 427

Karacaoğlan "âdem" kelimesini Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan anlamında kullanmıştır. Karacaoğlan bu dörtlükte dünyaya gelen her insanın sonu ölüm olduğu gibi kendisinin de bir gün öleceğini, cenazesinin yıkanacağını, imamın namazını kıldıracağını söylüyor.

Dörtlükte adem; Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan anlamındadır.

Gâh olur halkın gözünden dûr ider aşk ademi
Lamekan iklimine Mansur ider aşk **ademi**

Aşık Ömer 53

İlk mısrada Aşık Ömer, aşkın insanı haklın gözünden uzaklaştırdığını söylüyor. Zira aşık sevgiliyle hem dem birlikte olabilmek için halkın olmadığı yerlerde uzlete çekilir. İkinci mısra da ise aşkın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insanı, kamil insana benzeterek Mansur gibi ruhlar alemine götüreceğini söylemektedir.

Dörtlükte adem, Allah'ın yeryüzündeki halifesi anlamındadır.

2.12.2.4 AH (ÂH) Bir acı ünlemidir. Şiirde âşıkın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür. "Ah" denildiği zaman, ağızdan çıkan buğu münâsebetiyle hüsn-i ta'lîl sanatı kullanılır. Ağızdan çıkan buğunun göğe doğru yükselmesi nedeniyle "mazlumun ahi yerde kalmaz / çıkar aheste aheste" atalar sözüne konu olmuştur. Böylece âh ateşi göklere yükselir ve Allah katına ulaşır. Âşık bazan öyle ateşli âh eder ki onun

ateşinden gökte yıldızlar, ay ve güneş tutuşur, yanar. Nitekim, bu nedenle parlamaktadırlar. (Pala, 1995: 23)

Tasavvufta “ Ah mine’l aşk ve ahvâlihi ahreke kalbî bi- harâretihî” Allah kelimesinin ilk ve son harfi bir araya getirilirse “âh” meydana çıkar. Âh, Allah’ın kısa şekli olduğundan, bazen Abdullah abd-âh şeklinde yazılır. O halde âh, Allah demektir. Âşıkın, ah demesi, O’na sığınması anlamına gelir. Âh Allah, Emân Muhammed’dir. Güneşin ışıkları elif’e (yani oka), kütlesi h harfine benzediğinden hergün “ âh” (Allah) diyerek doğar. Minare elif, caminin kubbesi h olduğu için her cami “âh”(Allah) der. İmamın başındaki elif atılırsa geriye yaman kalır ve elifi (yani Allah’ı) olmayanın hali yamandır, demek olur. (Uludağ, 2001:28)

Şiirimizde çeşitli benzetmelerle ele alınan “ âh” tasavvufta Allah’ın kısa şekli olduğu gibi, aşığın içindeki ateşin ve üzüntünün ifadesi olan bir sesleniştir. (Cebecioğlu,2004: 36)

Karac’oğlan hata çıkmaz dilimden
Kocadım hayır gelmez elimden
Kadir Mevla’m asla çekmez kulundan
Deli gönül **ah** çekip de ağlama

Karacaoğlan 12

Karacaoğlan bu dörtlükte kendi nefsine seslenmektedir. Tasavvuf ehlinin benliklerini sildiği için sürekli tevazu içinde olmayı kendine şiar edinmesine “hata” denir. Âşık; gönlünün artık bir olgunluğa erişerek, tevazu içinde olduğunu “Karacaoğlan hata çıkmaz dilimden” mısrası ile ifade ediyor. Karacaoğlan yaşının hayli ilerlediğini söyleyerek elinden bir iş gelmediğinden yakınıyor. Böyle bir ihtiyarın tek isteği hayırlı bir ölüm olacaktır. Ancak Karacaoğlan Allah (c.c)’ın asla kulundan vazgeçmeyeceğini “Kadir Mevlam asla geçmez kullardan” mısrası ile ifade ediyor. Bu sebepten gönlüne aşk ateşiyle inleme diyerek teselli veriyor.Zira Allah’tan ümidini asla kesilmez.

Bu dörtlükte ‘‘ah’’ kelimesi; aşk ateşiyle inleme anlamında kullanılmıştır.

Derd  firk u nr ile
Gam  mell efkr ile
Girye v **ah**  zr ile
Yr ilinden gider oldum

Gevheri 693

Gevheri bu dörtlükte çektiği sıkıntıları ve ızdırabı dile getirmektedir. Ayrılık derdiyle gönlünün gam, keder ile dolduğunu söylemektedir. Aslında gönül sevgiliyle bir olursa, vatan kavramı biter ve aşık gurbet duygusunu da bir köşeye koyar. Sevgiliden ayrı olduğunda da kalbinin O’nunla bir olduğunu bildiğinden rahat ve huzurlu olur. Fakat Gevheri’de bu durum tam zıttıdır. Çünkü onun manev alemde yaşadığı boŐluk , onu maddi alemde yaşadığı yokluğa götürmektedir. Bu sebeple aşık ah çekmektedir.

Dörtlükte ah, aşığın içindeki ateşin ve üzüntünün ifadesi olan bir sesleniş anlamındadır.

Ezelden bu dünya böyle
Garibin bir derdi var sla
Har olmasa bülbül güle
Ah eder boyun eğer mi

Ercişli Emrah 21

Tasavvufi ıstlahta; sufiler kendilerini ruhani alemden kopuk geldikleri için garip sayarlar. Bu bağlamda Ercişli Emrah; ruhani alemden kopup gelen sufinin derdinin yine gurbet (sla- ruhlar alemi) olduğunu söylüyor. İkinci msrada ise gl ile bülbülün aŐıkına telmih ediyor. Edebiyatta gl, sevgiliyi, bülbül aşığı temsil eder. Bu msrada geçen ‘‘har’’ kelimesini insanoğlunun nefsi olarak düşünebiliriz. Ercişli Emrah da bu msrada aşık, nefsinin isteklerine bu kadar boyun eğmese, sevgilinin karşısında aşığın bu kadar çok ah etmeyeceğini söylemektedir.

Dörtlükte ah, aşğın içindeki ateşin ve üzüntünün ifadesi olan bir sesleniş anlamındadır.

2.12.2.5. AKL: Arapça men', hacr ve nehy manasınadır. İnsandaki idrâk kabiliyetine verilen addır. İslâm'da dinin emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak için insanda akıl ve ergenlik şarttır.Edebiyatımızda şair akıl hakkında olumsuz düşünür. Onu sınırlı ve zayıf bulur. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ızdırap ve acı unsurları vardır. (Pala, 1995: 29)

Eskilerin tarifıyla akıl, zâtında maddeden mücerred, filinde maddeye bitişen bir cevherdir. Akıl, nefs-i natıkadan ibaret olup, her ferd ona "ben" demekle işaret eder. Bir görüşe göre akıl, kalbde Hakk ile bâtilı ayırt eden bir nurdur. Diğer bir görüşe göre, insan bedenini yönetmek, tasarruf etmekle bağlı soyut bir cevherdir. Yine bir farklı görüşe göre akıl, nefs-i natıkanın bir kuvvetidir. Bir tarife göre, akıl başka, nefs-i natıka başkadır. Çünkü kuvvet, kuvvet sahibine göre, bir emr-i mugayirdir (başka bir şeydir). Gerçekte işi yapan nefs-i natıkadır. Akıl, kesme işi yapan kişinin elinde bıçak gibi bir âletten ibarettir. Bir görüşe göre de akıl, vesveselere kapılıp şehvetlere dalabilir.

İnsan zayıf ve bencil yaratılmıştır; aklına güvenen çok defa yanılır.Hatta bu yüzden sûffiler, ileriye, âhireti düşünen akla "akl-ı ma'âd", sadece dünyayı düşünen akla da "akl-ı ma'âş" adını vermişlerdir. Daha doğrusu, akla, bu iki yönelişi açısından, bu iki ad verilmiştir. Akıl, yaşadığımız şu sonlu varlık âlemini düzenlemeye çalışır. Onun sonsuz âlemden haberi yoktur. Akla uyan, ma'nâ yoluna ulaşamaz. Bu sebeble sûffiler, "Akıl, erlerin ayak bağıdır." derler. Ancak akılla kalbin bir manada kullanıldığı da görülür. Gazali idrak edici özelliğiyle akılı, kalble karşılar. (Cebecioğlu ,2004: 44)

Diğer bir tarife göre de akıl; dünyevi arzular tuzağına düşmeyen anlamındadır. Aklının alametleri; bekâ yurdunu sevmek, fenadan hoşlanmamak, gerektiği kadar konuşmaktır. Şu dört şeyi korur; emanet, doğruluk, iyi dost ve sır. Muhaliflerle sohbet etmez, dünya uşşaklarının meclislerine gitmez. Deli kendini dünyaya, akıllı Mevla'ya verir.(Uludağ, 2001:34)

Çeşitli anlamları ihtiva eden akıl; Allah'ı gönül yoluyla ve aşk vasıtasıyla arayan sufiler ve Allah'a akıl yoluyla ulaşmak isteyen alimler ve filozoflar arasında bir tartışma konusu olmuştur. Akıl nefisten ayrı ve cisim istemeyen bir cevher olduğuna; nefis ve cisim de olmadığına göre eşyanın hakikatini tanıyamaz. O halde Allah'ı da tanınması mümkün değildir.

Bakma bunun karasına, akına
Gönül verme bostanına, bağına
Benzer hemen oğlan oyuncağına
Bunda **akıl** olan insan eğlenmez

Aşık Ömer 43

Aşık Ömer, dörtlükte dünyaya gönül vermenin doğru olmadığına değinmektedir. Zira kalbinde Hak ile batılı ayırt eden (aklı olan) kimse; bu dünyanın geçiciliğini kavramıştır.

Akıl, Hak ile batılı ayırt etme anlamındadır.

2.12.2.6 ALEM (ÂLEM) Arapça dünyâ, cihan, kâinat, evren anlamlarını ihtiva eden bir kelimedir. Edebiyatımızda âlem, hem dinî hem de tasavvufî telakkiler içinde ele alınır. Kelime mecâz-ı mürsel yoluyla insanlar yerine çok kullanılır. Alem, ibret alınacak bir yurttur. İlahî Nakkaş olan Allah'ın bir nakş'ıdır. Onun belli bir nizâm içinde devamını sağlar. İnsan, âleme bakınca hemen Yaratıcı'yı hatırlamalıdır. Zaten dünya bir gezinti yeri, bir misafirhanedir. İnsan bu dünyada gurbette gibidir. Asıl vatan ise âhiret'tir. Onun için insan bu dünyada, misafir olduğu evdeki kadar titiz davranmalıdır. Efsaneye göre dünya bir öküzün boynuzunda, öküz bir balığın sırtında, balık da çalkantılı bir su içinde bulunmaktadır. Bu bakımdan dünyanın değişip durması ve kararsızlığı insanlara kötü günler gösterir. Hiç kimse orda emniyette sayılmaz. Her insana eziyet etmektedir.

Âlem, bir bağ ve bahçedir, bezmdir, çemendir. Yerine göre cennet veya cehennem, yerine göre saray, değirmendir. Bazan bir aynadır, o aynada bakışa göre görüntüler belirir. Ancak o aynaya bakmasını bilmek lâzımdır. İnsan âlemi iyi veya kötü için kullanabilir. Çünkü onda sıkıntı kadar nimet de

yüklüdür. Yani dünyada yaşayıp yaşamamak isteği her insana göre değişen bir tutumdur.

Alem'in yaratılış nedeni peygamberimizdir. Çünkü Allah ona hitaben "Sen olmasaydın, sen olmasaydın eflâki yaratmazdım." buyurmaktadır. Bu bakımdan Hz. Muhammed fahr-i âlem (alemin övüncü) dir. (Pala,1995: 30-31)

Bir diğer tarife göre **âlem**; belli bir sınıfı meydana getiren varlıkların ya da canlıların oluşturduğu varlık topluluklarıdır. Örneğin; yıldızlar âlemi, insanlar âlemi, cinler âlemi gibi Bu anlamda onsekiz bin âlem vardır. Âlem; başka bir şeyin bilinmesi için araç olan şey, emare, alamet, delil, belirti anlamına da gelir. Allah'ın varlığının alameti ve delili olduğu için kâinata âlem denilmiştir. Zira Allah sanatkâr (sâni), âlem ise onun eseridir (masnû'). Eser, müessirinin; sanat sanatkârının delildir ve şahididir. Esere bakıp sanatkârı bilmek ve ona iman etmek mümkündür. Allah hariç bütün mümkün ve yaratılmış varlıklara mümkinât-mahlukât mâsivâullaha. âlem denir. Kur'ân'da çift âlem fikri vardır; bu fikir çeşitli şekillerde ortaya konulmuştur: İçinde yaşanılan "şu âlem" dünyadır; ölümden sonra yaşanılacak olan "öbür âlem" ahirettir.(Uludağ, 2001:36)

Tasavvufta bir çok tamlamalarla kullanılan âlem, Allah tarafından yaratılmış her şeydir. İslâm'a göre âlem, Allah'tan ayrıdır. Tasavvuf ise âlemi, Allah'ın tecellisi, belirtisi olarak göstermiştir. Bunun için insan, âlem-i suğrâ (küçük âlem) Allah ise âlem-i kübrâ (büyük âlem) olarak nitelendirilir. Bazan âlem-i kübrâya insan; âlem-i suğrâ'ya dünya denildiği de olmaktadır.

Kur'an-ı Kerîm "Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsün" (Fatiha/1)." âyetiyle başlar. Müfessirler bu âyette geçen "âlemler" kelimesi hakkında çeşitli görüşlerini sürmüşlerdir. Vehb b. Münebbih ile Ebû Cafer'e göre 18.000 veya 14.000 âlem vardır. Taberî 14.000, İbn Ebî Hatim 1000, Mikâtîl 80.000, Kurtubî ise 40.000 âlem bulunduğunu, yaşadığımız âlemin ise bu âlemlerden yalnızca bir tanesi olduğunu söylerler. Bu rivayetleri İsrâiliyyattan kabul etmek en doğru şekil olsa gerektir. Ancak 18.000 âlem olduğu inancı mutasavvıflar arasında hayli yaygın hale gelmiştir. Allah yaratıcı kudreti içinde akl-ı küll'e karşı nefs-i küll'ü yarattı. Bunlardan 9 gök oluşmuştur. 9

gök, içindeki yıldızlarla bir anasır-ı erba'a (dört unsur)' yi, o da mevâlîd-i selâse (üç çocuk)' yi doğurmuştur. Bunların toplamı 18 eder. Bunların her biri bin âlem sayıldığında 18.000 âlem ortaya çıkmış olur. (Pala,1995: 30-31)

Bütün bunlardan hareketle alemin çok geniş bir anlam çerçevesi olduğunu söyleyebiliriz. Kısaca alem ıstılahı tasavvufta Allah tarafından yaratılan herşey ve ibret alınacak yurt anlamlarını ihtiva etmektedir.

Karac'Oğlan der ki sözün bilmişî

Tedbirle görülür dünyanın işi

Ne etsin n'eylesin **âlem**de kişi

Felek Mustafa'ya yar olmayınca

Karacaoğlan 1

Karacaoğlan bu dörtlükte; Allah'ın yeryüzünde halifesi olan ademe (kişi) seslenmektedir. İlk mısradaki; Karacaoğlan kendi söylediği bir söze işaret ediyor. Sözünü bilen yani arif olan insan, dünyada yaşadığı sürede bütün işlerinde tedbirini alır ve daha sonra Allah'a tevekkül eder. Edebiyatımızda felek kimseye yâr olmama özelliği ile sıkça anılır. Bu durumdan yola çıkarak, Karacaoğlan; "Felek Mustafa'ya bile yar olmaza ibret alınacak bu yurt da (âlem) kişi (adam) ne yapsın" diyor.

Bu dörtlükte "âlem;" ibret alınacak yurt" anlamında kullanılmıştır.

Yüzün görüp oldum pâyine sâil

Cevrine râm olup emrime kail

Yalnız Gevherî değildir mâil

Hüsnünü seyriden **âlem** hû çeker hû

Gevheri 598

Bu dörtlükte Gevherî çektiği sıkıntılardan bahsetmektedir. Dörtlükte, "Cemalini görüp kapına kul oldum. Sıkıntılarına boyun eğdim. Emrine amade oldum ama, tam bir teslimiyetle sana mail olamadım" diyor. Dünyanın geçiciliğini kavrayamayan gönül sevgiliye doğru yolculuk yapmaya çalışsa da bunu başaramayacaktır. Çünkü dervişliğin gereği olan masivayı terk etmek ilkesini gerçekleştirilememiştir. Buna rağmen Gevherî, her şeyin merkezinde

Allah sevgisinin olduğunun bilincindedir. Onun sevgisiyle beslenen gözler, kainata baktıklarında başka şeyler görecekler, başka şeyler duyacaklardır. Gevherî, bu makama erişememiştir ve o hâli yaşayamamaktadır. Bunu da “Hüsnünü seyr iden âlem hû çeker hû “mısrasıyla ifade etmiştir.

Dörtlükte alem yaradılan her şey anlamındadır.

Hey ağalar evvel baştan
Kur’an mı indi hece mi indi
İstersen **aleme** danış
Gündüz i’mdi gece m’indi

Ercişli Emrah 16

Ercişli Emrah bu dörtlükte kırsal kesimde sözü geçen, varlıklı kimseler olan ağalara sesleniyor. Onlara önce “Kur’an-ı Kerim’in mi yoksa âyetlerin mi indiğini?” soruyor. Bu soruyu yaratılmış olan herkese (âleme) sorabilirsin diyor ve buna “Kur’an-ı Kerîm gece mi indi gündüz mü indi?” sorusunu da ekliyor.

Bu dörtlükte ise “âlem”, “dünyada yaratılmış her şey “anlamındadır.

Bi vefa köhnezen değil mi adın
Akıbet **âlemde** kime yaradın
Netsen dahi nedir muradın
Öz ihtiyarımdan ayırdın felek

Aşık Ömer 6

Aşık Ömer, bu dörtlükte felekten şikayet etmektedir. Bu bağlamda yaradılanlar arasında feleğin kimsenin işine yaramadığını hatta salikin Hakk’ın iradesine tabii kılınmasını (ihtiyar) bile engellediğini söylüyor.

Alem, yaradılanlar anlamındadır.

2.12.2.7 ARŞ: Arapça bir şeyin üstünü örten şey ve çardak anlamındadır. Yüceliği bakımından padişah meclisine, saltana, hüküm

yürütmeye, kudret ve kuvvet de denir. Türkçemizde yücelik, arş, yeryüzü de ferş (döşeme) olarak kullanılır. (Gölpınarlı, 2004: 27).

Tasavvufla hükemâ felsefesini birleştirenlere göre Arş, sekizinci kat gök; Kürsî de dokuzuncu kat göktür. Buna atlas da denilir. Kur'ân-ı Kerîm'de Arş'tan geniş şekilde bahsedilir.(A'râf/54, Tevbe/129, Yûnus/3, Hûd/7, Ra'd/2, İsrâ, Tâ-hâ/5, Enbiyâ/21)

Tasavvufa göre Arş, gönüldür. Burada bulunan Levh, İlahî kelâmın saklı bulunduğu mekânsız mekân; Kalem ise kelâmın sübût vasıtasıdır. Bunların üçüne birden "muhkemât" denir.

Arş, Hamele-i Arş denilen dört melek tarafından taşınmaktadır. Cebrâlin mekânı da burası olup ondan öteye geçemez. Arş'tan geçen, yalnızca peygamberimizdir ki Mi'râc gecesinde Allah ile görüşmüştür.

Arş, maddî âlemin ilk tabakasıdır. Bunun için Nefs-i Küll olarak bilinir. Allah önce Nûr-ı Muhammedi'yi yaratmış ve o nura bakınca nûr, ikiye bölünmüştür. İlk kısım su gibi erimiş ikinci kısım ise on parçaya bölünmüştür. Bu on parçanın ilki Arş'tır. Burası meleklerin kıblesi olup bütün yaratıkların sıfat ve suretleri oradadır. Etrafında sekiz nehir ve yetmiş bin saf melâike vardır. Hanbelîlere göre Allah Arş'ta oturmaktadır. Bu oturuş ve Arş'in keyfiyeti ise bilinmez. (Pala, 1995: 41-42)

İslamî olarak bu terim Allah (c.c)'in kudret ve azametinin tecellisinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur edilen tahttır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kainattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre Allah(c.c) önce Arş'ı yaratmıştır.Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok ayette “ Allah (c.c) arşa istiva etti.” Yani arşa hükmetti şeklinde geçmektedir. (Taha/5)(Cebecioğlu, 2004: 61) Tasavvuftaki diğer anlamları ise şöyledir: a. Azamet mahzarı, tecelli mahalli, zatın hususiyeti, cism-i külli b. Allah'ın mukayyet isimlerinin istikrar mahalli c. Külli cisim, mutlak varlığın bedeni. Ayrıntılı bir şekilde her şeyi kuşatan külli nefse arş-ı kerim, levh-i kader, levh-i mahfuz, kitab-ı mübin, varka, zümrüt ve yakut-u ahmer gibi isimler verilir. d. Arşullah, Allah isminin mahzar olması itibariyle insan yani insanın bir örneği sayılan mutlak varlık. e. Arşu'r rahman veya Allah'ın arşı,

kamil İnsanın kalbi. Arş üzerine Allah'ın istiva ettiği bir varlıktır. yerlere göklere sığmayan Allah mümin kulunun kalbine sığıdığından onun esas arşı ve istiva ettiği varlık insan- kamil'in kalbidir. (Uludağ , 2001:46)

Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki; lügatte yeryüzü, yücelik gibi anlamları ihtiva eden “âlem “ kelimesi; tasavvufta çok daha geniş bir içeriğe sahiptir.

Yeryüzünün damarları derilir
Gökyüzünün yıldızları derilir
Semanın **arşı**na direk verilir
Dur bakalım canım göğler kalır mı

Karacaoğlan 77

Karacaoğlan kıyametin kopuşunu tasvir ettiği bu dörtlükte semanın sekizinci katı olan arşa direk verilmesine işaret etmektedir. Efsaneye göre; arş bir direk vasıtasıyla semada asılı durmaktadır. Bu bağlamda Karacaoğlan; kıyamet koptuğunda arşın insanoğlunun üzerine kapanmaması için bir direk vasıtasıyla gökyüzünde sabit duracağını anlatmak istemiştir.

Karacaoğlan bu dörtlükte “arş” kelimesi, sekizinci kat gök anlamında kullanmıştır.

İste muradını bari Hudadan
Tevekkülde olup geçme rızadan
Yakar **arşı** kürsi geçüp semadan
Hiç ah-ı garibe olur mu perde

Kayıkçı Kul Mustafa 2

Kayıkçı Kul Mustafa bu dörtlükte; Allah (c.c)'a sesleniyor. İlk mısradan Allah'dan iradesi kalmamış arif olmayı (murad) istiyor. İkinci mısradan her işini Allah'a havale ederek (tevekkül), onun verdiği hüküm ve

kazaya itirazda bulunma (rıza) diyerek öğüt veriyor. Âşığın, Allah ile arasındaki örtü (perde) nedeniyle çektiği ah gökyüzünü geçip onun en yüksek katına kadar ulaşmış ve orayı yakmıştır. Tasavvufî sulûk ve vuslat yolunda bu perdelerin kalkması gerekir.

Bu dörtlükte “arş”; “gökyüzünün en üst tabakası” anlamındadır.

2.12.2.8. ASA: Değnek, sopa, baston, "Kurân-ı Kerîm'de Hz. Musâ'ya ait bir asâ olduğundan bahsedilmektedir (Bakara/57, Tâ-hâ/18, Neml/10, Kasas/31 vs.) Bu husustaki kıssalar, Tevrat'taki Harun'un asası hikâyesiyle hemen hemen aynıdır. Hz. Musâ'ya'ya ait olan bu asanın cennetteki mersin ağacından yapılmış olduğu, Adem peygamber tarafından dünyaya getirildiği ve bütün Benî İsrail peygamberlerinden miras yoluyla Hz. Musâ'ya kadar geldiğine dair bir rivâyet vardır. Musâ peygamber elindeki bu asâ ile kayadan su çıkarmak, Kızıldeniz geçileceği zaman denizi ikiye yarmak, gökten kudret helvası indirmek, asayı yılan şekline sokup canlandırmak ve ağaç olup yaprak açmasını sağlamak gibi mucizeler göstermiştir. Edebiyatta en çok yılan veya ejderha şekline girdiği mucizesi ile anılır. Olay şudur: Musâ peygamber zamanında sihir son derece ilerlemişti. Firavun Tanrı olduğunu iddia etmekteydi. Hz. Musâ onu dine davet ettiği zaman mucize olarak asasını yere bıraktı. Asa bir yılan olup yürümeye başlayınca Firavun bunun bir sihir olduğunu söyledi ve ülkenin bütün sihirbazlarını topladı. Sihirbazlar büyülü ipler ve sopalar attılar. Hepsi yürümeye başlayınca Hz. Musâ asasını yere bıraktı ve sihirbazların bütün yılanlarını yuttu. Bunun bir sihir olmadığını anlayan sihirbazlar ona iman ettiler. (Pala, 1995: 47) Asa taşımak, Peygamberimizin de sünnetidir. Hz. Muhammed (sav) “ asa” taşır, sahrada namaz kılacağında bunu sürte olarak kullanırdı. Bu sünnete uygun olarak, tarikat şeyhleri ve bazı Müslümanlar da “asa” kullanırlar. Bazı tarikatlarda postnişin olan şeyh, halifesine emanet olarak “ asa” da verirdi.(Cebecioğlu, 2004: 62)

Tasavvufta ise her zaman özellikle yolculuk sırasında asa bulundurmamak sufilikte bir gelenek anlamındadır. Hz. İbrahim ve Hz. Musâ'nın asaları vardır. Hz. Muhammed(sav) da asa kullanılırdı. Asaya muin ve

mutteka da denir. Asa o çağlarda hem silah, hem bazı ihtiyaçları giderme aracı olarak kullanılırdı. Sufilere benzemek için riyakarlar da asa taşırlar. Yesevilerde tarikat asası Hz. Hızırdan intikal etmiştir.(Uludağ, 2001:47)

Aşıklar gerek ilahî aşkı gerekse beşeri aşkı işledikleri şiirlerinde derviş, asa, hırka motiflerini birlikte kullanmışlardır. Sufilikte asa taşımanın bir gelenek olduğu düşünülürse, dervişlerin vazgeçilmez eşyalarında birisinin de asa olduğunu söyleyebiliriz.

Masalı da deli gönül masalı

Ay oldu yâr bize kadem basalı

Omuzu hırkalı eli **asalı**

Derviş ağlar bana şalımdan oldu

Karacaoğlan 474

Kadem tasavufi istilahta Hakk'ın kulu üzerinde ezelde takdir ettiği inayeti(sabıkası) dir. Kul bu inayetle olgunluğa erer. Allah (cc)'ın kulları üzerindeki iyiliği – yardımı şöyle anlatılır: “ Cehennem, içine çok kişinin girmesini ister, durur. Cabbâr olan Allah, cehennem üzerine kademini (ayağını) koyarak, yeter artık, der.” Bu bağlamda Karacaoğlan omzu hırkalı, eli asalı dervişin; Allah(cc)'nun inayetine aylardır erişemediği için, ağladığını söylemektedir.

Asa, dervişliğin sembollerinden biri anlamında kullanılmıştır.

Kıldı Fir'avn çün Beni İsrail'i gayet zebun

Sihri ibtâl eyleyü **asa** ejder nümün

Kasdedüp mel'unu hem tahtından etti sernigûn

Kıldı Musa mucizeyle hakkı ızhar ol zaman

Aşık Ömer 26

Musa peygamber, Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlandı. O çağda sihirbazlık ilerlemişti. Firavun bütün sihirbazlarını çağırıp Hz Musa(ra)'yı küçük düşürmek istedi. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bıraktılar ve her bir

ip, yılan olup harekete başladı. Hz. Musa da asasını bıraktı. Asa büyük bir yılan olup bütün yılanları yuttu. Böylece sihirbazlar Musa peygambere iman ettiler . (Pala, 1995: 403) İşte Aşık Ömer de dörtlükte bu olaya telmih etmiştir.

Asa, Hz. Musâ'ya ait bir değnek anlamında kullanılmıştır.

2.12.2.9 AŞK (ÂŞIK): Aşk aşırı derecede sevgi demektir. Bu da maddi ve manevi şekilde olur. Şairlerin aşkı genelde maddî aşktır. Bu aşk genelde mecazidir. Tasavvufta ise; hakikî aşk Allah aşkıdır. Allah(cc) kutsi bir hadiste; “ Ben gizli bir hazine idim , bilinmek istedim, alemi yarattım.” buyurmaktadır ki ilahi aşkın kaynağı budur. Çünkü Allah'ı bilmek ve tanımak ancak ona aşık olmakla olur. Bu aşk güzelle değil, güzelliğedir. Bu aşka bazen mecazi aşkla da ulaşılır, bu nedenle “ mecazi aşk, gerçek aşkın köprüsüdür.” denilmiştir. (Cebecioğlu, 2004: 65)

Aşık ise seven demektir. Edebiyatımızda şâir daima aşıktır. Bu yüzden her şey, sonuçta aşk ile ilgili görünür. Salt aşkıtan bahsedilen beyitlerde dahi şâir kendini kasetmekte ve övünmektedir. Onun aşkı ise mücerret güzelliğe karşı duyulan bir aşktır. Aşk samimîdir. Maddiyat ile ilişkisi yoktur. Aşık sevgilisinden başka talih, felek-ağyar, zaman vs. den de zulüm gören kişidir. Bu zulüm karşısında sabahlara dek ağlar,gözüne uyku girmez. (Pala,1995:52-53)

Tasavvufta ise **âşık**; Allah'ı Teala'yı son derece ve azami mertebede seven, Hak aşığı manalarını ifade eder. (Uludağ, 2001:49)

Âşıklar şiirlerinde “aşk” temel konudur. Bu sebeple Âşık edebiyatı mahsulü şiirlerin büyük bir kısmında aşk konulu şiirler geniş yer tutar. Aşık şiirlerinde sevgiliye sesleniyorsa beşerî aşkı, Allah'a sesleniyorsa da ilahî aşkı işlemişlerdir. Aslında bu kavram aşık edebiyatı ve tasavvufun en temel -ortak konusudur.

Bize ta'n itmesün gamdan uzaklar
 Bî-haberdir **aşk**tan yana sayıklar
 Divâne meşrebtir gerçi âşıklar
 Zirâ ben âşıkta âr bulamadım

Gevheri233

Allah aşıkında uzak olanlar bizi yermesinler çünkü onlar gerçek aşktan habersizlerdir. Gevheri "Divane meşreptir gerçi âşıklar" derken , canları aşk ve vefa ile yoğrulmuş olan âşıkların hallerini dile getiriyor. Bu hâldeki âşıkların dilleri tutulur, onlar konuşamaz "divane meşrep"li olurlar. Dışarıdan görenler âşıkların içinde buldukları hâli anlayamadıkları için "aşıkta ar olmaz" ifadesini kullanır.

Ey Ömer **aşk** ile irfan yoluyuz
 Serv-i Tubaların servi dalıyız
 Bizi sevenlerin biz de kuluyuz
 Sevmeyenin şahı hakaniyiz biz

Aşık Ömer 73

Aşık Ömer aşk ve marifet ilminin yolunda olduğunu ilk mısradan dile getiriyor. Servi ağacı tasavvufta Allah'ın birliğini temsil eder, Tuba ise cennet bulunan bir ağaçtır.) Bu bağlamda Aşık Ömer, ikinci mısradan Tuba ağacı gibi Allah(cc)'in teklifini simgeleyen bir kul olduğunu (servi dalıyız) söylüyor. Üçüncü mısradan ise bu yolda sülûk eden şeyhinin kulu olduğunu ifade ediyor.

Dörlükte aşk , Allah'a (cc) duyulan sonsuz sevgi anlamındadır.

Pir olmayan **aşka** gelmez
 Koç olmayan kurban olmaz
 Ecel gelse derman olmaz
 Hak'tan rıza gelmemiştir

Karacaoğlan 428

Karacaoğlan bu dörtlükte pir olacak kişinin bu vasfı kazanması için ilk şartının ilâhi aşkla ile yanmak olduğunu hatırlatıyor. Tasavvufta dış

âlemdeki maddi hayvanı kurban etmek, kulun iç âlemindeki hayvanî yönlerinin Allah rızası için kurban edilmesi yani öldürülmesidir. Bu bağlamda insanın bu yönlerinden arınması için bir olgunluğa erişmesi gerekir. İşte Karacaoğlan'da ikinci mısırada buna işaret ediyor. Son iki mısırada ise; eğer bu dünyada yapılan işler Allah rızası için değilse, ölüm bile gelse buna çare olmayacağını söylüyor.

Bu dörtlükte “aşk”i ehl-i tasavvufun bir özelliği olarak kullanılmıştır.

2.12.2.10. ATAŞ: Arapça susuzluk demektir (Cebecioğlu, 2004:66) Tasavvufta; umulana düşkün ve onun tesiri altında bulunma; şevk ve hasret halinin galebe çalması, derinlik kazanması; şiddetli bir arzuyla muradın hararetli bir biçimde aranması tasavvufta içmeye şürb, kanmaya reyy, kendinden geçmeye sekr ve susuz kalmaya ataş denir.(Uludağ, 2001: 51)

Kadir Mevla'm **ataş** atma özüme
Dünya malı görünmüyor gözüme
Kadir Mevla'm sen bak benim yüzüme
Cehennemim ataşıyla dağlama

Karacaoğlan 12

Karacaoğlan bu dörtlükte Allah (c.c) dua ediyor. İlk mısırada Kadir Mevlam “Kendi vücudumda şevk ve hasret halinin galebe çalmasını (ataş) istemiyorum.” diyor. Sonraki mısralarda ise, dünyadaki hiçbir şeyin kendisine hoş gelmediğini söyleyerek , Mevla'nın cehennemim ateşiyle dağlamaması için kendisini affetmesini diliyor.

Bu dörtlükte ilk mısırada ,“ataş” şevk ve hasret halinin galebe çalması” anlamında kullanılmıştır.

2.12.2.11. AYRILIK(HİCRAN) Ayrılık acısı,inleme, özleyiş, hasret, hicran ; ele geçirilemeyen bir şey için üzülmeye anlamındadır. Şiirde hicran'da aynı anlamda kullanılır. Aşığın en büyük derdi ve dert kaynağı hasretliktir ve hasrete asla tahammül edemez. Ayrılık çekmek yerine sevgilinin bütün

cefasını çekmeye hazırdır. Hasretin asla sınırı olmaz. Hasretle geçen bir an ise bin yıl kadar uzundur. Bunun çaresi sabır ve sevgiliyi hayal etmektir. Çünkü gün geçtikçe bu hicran ve hasret aşığa bir üstünlük kazandırır, acılar bir zevke dönüşür. Nitekim aşık vuslat anında bile hasret acısı çeker, ayrılık korkusuyla yaşar. Aşığın hasreti, aşılması gereken bir çöl bir dağ, gönül kuşu için bir tuzak ve benddir. Aşık esîr olmuştur. Bazan bu hasret aşığın gönlünün hasta yattığı ve kimsenin uğramadığı bir unutulmuşluk köşesidir. O köşede aşık, bir hicran, yaralama, kan akıtma, öldürme, parçalama, ızdırap verme, vs. özellikleriyle kılıca, oka, dikene vs. benzetilir. Vuslat su olunca hasret oruca; aşık garip olunca hasret sofraya benzetilir. Aşığın feryadı ile çeng olan hasret; onun canı ve gönlü ile de şiirine akseder. Bu hasret ateş olur yakar, humma olur çaresiz bırakır. Cehennem olup azap verir, yara olur acı çektirir. Gece olur aşığın dünyasını karartır, oruç olur onu herşeyden alıkoyar.(Pala ,1995:237)

Tasavvufta ise **ayrılık (hicran)**; zahiren veya batinen Hak'tan başkasına iltifat etmesi, aşıkın sevgilisinden ayrı ve uzak düşmesi ki, son derece acı ve dayanılması güç bir haldir.(Uludağ ,2001: 168)

Aşıklar sevgiliden ayrılıklarını her dem şiirlerinde işledikleri için ayrılık, hasret ve hicran üçlemesi şiirlerin vazgeçilmez kavramlarındandır.

Seyyah oldum gezdim gurbet elleri

Kâr etti bağıma yeter **ayrılık**

Söyleyeyim başa gelen halları

Ölümden çok çektim beter ayrılık

Karacaoğlan 165

Karacaoğlan bu dörtlükte sevgiliden ayrı düşmenin acısını dile getiriyor. İlk mısradaki; ilerlemesi istenen derviş (seyyah) olup, asli vatan olan melekut ve ruhaniler aleminden ayrı düşerek (gurbet) sevgiliyi aramak için memleket memleket gezdiğini söylüyor. Diğer mısralarda ise; sevgiliden bu ayrı düşme halinin kendisine bir fayda sağladığına yani sevgiliye daha çok bağlandığını ancak sevgiliden daha fazla ayrı

kalamayacağına işaret ediyor. Son mısradaki ise; başından geçen bu ızdıraplı günlerin ölümden bile beter olduğuna, ayrılıktan çok çektiğine değiniyor.

Bu dörtlükte ayrılık; “aşığın sevgilisinden ayrı düşmesi” anlamındadır.

Hasretinden oldu gözlerim giryan

Hiç zâyi’ olur mu çektiğim **hicran**

Bunca eyledim ah ile efgan

İşitse nar’amı Rüstem hû çeker hû

Gevheri 598

Bu dörtlükte Gevheri çektiği acılardan ve sıkıntılardan bahsetmektedir. Vuslat ümidi aşığın çektiği acıları çekilir hâle getirir. Sevgiliye kavuşma gerçekleşikten sonra ayrılık sona erer, hicran yok olur. Aşığın çektiği ayrılık acısı da böylece zayi olmaz. Gevheri bu düşüncelerini “Hiç zâyi olur mu çektiğim hicran” mısrasında ifade ediyor. Rüstem edebiyatımızda kahramanlık acı, kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak kullanılmaktadır. Aşk yoluna çekilen acıları Rüstem duysa o da dile gelir ve hû çeker ifadesi de bu yolda yaşananların kolay olmadığını göstermek için kullanılmıştır.

Bu dörtlükte “hicran”; “aşığın sevgiliden uzak düşmesi” anlamında kullanılmıştır.

2.12.2.12. BÂD: Farsça rüzgar demektir. Yel anlamıyla şiirde oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Özellikle aşkın ahı ile sıkı bir münasebeti vardır. Sevgilinin saçlarındaki koku rüzgarda daima mevcuttur. Sabah ve seher vakitlerinde esen rüzgarlarda bu özellik daha belirgindir. Şiirde rüzgarın hafifi esmesi her yeri cennet bahçesi haline getirmesiyle ilişkilendirilir. (Pala ,1995:454)

Tasavvufta ise **bâd** ; her fâni (ölümlü) için varlığı zorunlu olan inayet (Allah’ın kulu kayırması) anlamındadır.(Uludağ, 2001: 64)

Bekleyenler elbet lûtfun sâyesin
 Bulurlar cihanda izzet pâyesin
 Dağıdup ömrümün hep sermâyesin
 Korkarım kenâra sürer **bâd** beni

Gevheri 134

Gevheri dörtlüğün ilk mısrasında sabredenlerin (bekleyenler) mutlaka görünmeyen bir gölge tarafından korunacağına (lütf) değiniyor. Bu insanlar; dünyada şeref (izzet) makamına (paye) nail olacaktır. Oysaki Gevheri yaşadığı sürece sevap ve günahlarını dağıtmıştır ve bu durumda Allah'ın ona iyilik ve ihsanda bulunmayacağını; "Korkarım kenara sürer bâd beni" mısrasıyla ifade etmiştir.

Bu dörtlükte "bad"; "Allah'ın kuluna iyilik ve ihsanda bulunması" anlamındadır.

2.12.2.13. BAD-I SABÂ: Farsça-Arapça bir terkidir. Meltem, sabahları doğudan esen ve güllerin açılmasını sağlayan latif rüzgardır. Tasavvufta ise bad-ı sabâ; ruhaniyet doğusundan gelen Rahmanî kokular anlamında kullanılır. "Rahman nefesinin Yemen'den gelmekte olduğunu hissediyorum" hadisi ile buna işaret edilir. (Cebecioğlu, 2004: 77)

Bad-ı sabâ efendime gidersin
 Ol güneş yüzlüye var selam eyle
 Sevab kazanırsın hizmet edersen
 Aman karşında dur selam eyle

Gevheri 53

Tasavvufta efendi, şeyh ve pirlerin sıfatıdır. Gevheri ilk mısradaki ruhaniyet kokularının (bad-ı saba) şeyhine gittiğini söylüyor. İkinci mısradaki; şeyhine iki alemde de nefsinin mesut olduğunu (selam) ifade ediyor. tasavvufta sufilere ve fakirlere hizmet etmek, onların maddi

ihtiyaçlarını karşılamak, hizmet olarak değerlendirilir. Gevheri’de bu duruma “Sevap kazanırsın hizmet edersen” mısrasında değiniyor.

Bu dörtlükte “bâd-ı sâbâ”; bâtinen “ruhaniyet doğusundan gelen rahmani kokular” anlamında kullanılmıştır

2.12.2.14. BELÂ: Azap, musibet, felaket, imtihan, deneme anlamındadır. Tasavvufta Hakk’ın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi; bu amaçla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesidir. Kulun Hakk’a yakınlığı, ondan gelen eza, cezalara samimi bir şekilde katlanması nispetinde olur. Onun için hadiste “ en şiddetli belalara duçar olanlar peygamberlerdir, sonra da velilerdir” buyurmuştur.(Uludağ, 2001: 71) Belâ , Allah’a yakınlık durumuna göre artar. Cerîrî “ İnsan, çektiği çile kadar insandır.” (Cebecioğlu, 2004:95)

Kada ne ettin de geldin başıma
Çok yiğitler çıplak doğar anadan
Aradım da buldum ben bu **belayı**
Müstahaktır bu işlerin Yaradan

Karacaoğlan 247

Karacaoğlan ilk mısrada kendi kendine “Ne yaptım da bu kader başıma geldi” diyerek soru soruyor. İkinci mısrada insanların analarından çıplak yani korumasız doğuşuna işaret ediyor. Diğer mısralarda ise âşıklığına bağlı olarak azap çekmeyi aradığı için, bu durumun kendi isteğiyle olduğunu, başına gelenlerin Allah (c.c) tarafından gönderildiğini ve kendisinin bunu hak ettiğini ifade ediyor.

Bu dörtlükte “belâ”, “Allah’ın kuluna azap çektirmesi” anlamındadır.

Rûz üş şeb vâdî-i hayrette kaldık
Kendi dilimizle **belâmız** bulduk
Cefâ çeke çeke sararup solduk

Hazâna erişmiş güle dönmüşüz

Gevheri 645

Hayret; şaşkınlığı ifade eden bir kelimedir. Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Allah'ın gücüne, sun'una, hikmetine karşı duyulan aşırı bir arzudur. Yaşanmadıkça bilinmez. Derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve âriflerin kalplerine gelen bir haldir.(Cebecioğlu 2004:260) Marifet hayret ve sıkıntıyı gerektirir. Edep, marifetin ilk kapısı olduğuna göre, dolayısıyla Gevherî'nin hayret vadisinde kalması mümkündür. Bu durumdan dervişin kurtulması kendi elindedir. "Ya belasını ya Mevlâsını" bulması da karşılaşacağı bir durumdur. Hallâc ve Seyyid Nesimi hayret vadisindeyken sırlarını ifşâ ettikleri için idam edilmişlerdir. Gevherî ise aşk derdini kimselere söyleyemediğinden, sürekli cefa çektiğinden sararmış güle dönmüştür. Sevgiliye kavuşsaydı etrafındaki güzellikleri görebilirdi. Fakat o, hayret vadisinde kaldığı için sonbaharda açmış bir güle dönmüştür.

2.12.2.15. BURHAN: Arapça kesin delil demektir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz Peygamber(sav) ile tartışan inançsızların, ondan iddasını ispat etmek üzere, şüpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara mahal vermeyecek kesinlikte bürhan(delil) istediklerinden bahseder. Ayrıca sadakaya da, verenin imana delil olduğu için bürhan denmiştir. Bu tabir Rifaiyye ıstılahlarındandır. Şiş vurmak, ateş yalamk, kılıçla karınlarını kesmek, taş yutup çıkarmak vs harikalara, Rifailer bürhan adını veririler. Rifailer bununla, mananın madde de olan üstünlüğünü ispatlamak isterler.(Cebecioğlu, 2004: 112)

Anda amelin yahşi olup gör ne safadır

Ta ahde vefadır

Kurulu Sırat köprüsü niran olacaktır.

Burhan olacaktır.

Gevheri 885

Gevheri bu dörtlükte bezm-i eleste kulların Allah (c.c) verdiği söze gönderme yapar. İlk mısradada eğer kul beden ve kalple yapılan işini iyi görürse, verdiği sözü gerçekleştirmiş olacağına işaret ediyor. Kulun elest bezmin de verdiği sözü gerçekleştirip gerçekleştirmediği Sırat köprüsünün üzerinden geçerken belli olacaktır. Bu sebeple Sırat köprüsü bir delil mahiyetindedir.

2.12.2.16.CAM-I CEM: Farsça-Arapça bir kelimedir. Cem (Cemşid) in, üzerinde yedi hat bulunan kadehi anlamındadır. Rivayete göre Cem, maiyeti ile birlikte bir kır gezisindeyken, gökte bir kuş görür. Kuşun ayaklarına bir yılan sımsıkı sarılmıştır. Okçularına kuşa zara gelmeden yılanı vurmalarını söyler. Kuş kurtulunca Cem'in yanına gelir ve gagasından çıkardığı birkaç taneyi bırakır. Bu taneler toprağa ekilince üzüm ve asma elde edilir. Üzümün suyunu içmek adet haline gelir. Ayrıca çok bekleyen üzüm sularının zehirli olduğu inancı yaygınlaşır. Bir gün Cem'in cariyelerinden birisi intihar etmek ister. Bunun içinde bir köşede unutulmuş ve köpürmüş olan üzüm şirasını içer. Daha sonra kendinde değişik ruh halleri belirir. Kendisine geldiğinde keyfiyeti Cem'e anlatır. O da şırayı uzun müddet bekletip içmeyi adet haline getirir. Bu şıra şaraptır.

Bu nedenle şarap cem ile birlikte anılır. Cem'in kadehi ise üzerinde yedi hikmeti bildiren yazıların bulunduğu bir kadeh imiş. Edebiyatımızda şarabın önemi bu yedi hikmet ile ilgili gösterilir ve Cam-ı Cem tamlamasıyla şarabın ibret verici hali de anlatılmak istenir.(Pala, 1995: 104)

Tasavvufta ise cam-ı cem toplanma kadehi manasındadır. Gönül için kullanılan bir terimdir. (Cebecioğlu, 2004: 116)

Ömer elde ferah bir **camı cemdir**

Meclisi gamhane kaydü elemdir

Ölmeden sürelim bu da demdir

Mey ü canan ile bezendi sahra

Aşık Ömer 72

Ferah; tasavvufî ıstılahta sevgiliye yakın olmanın verdiği huzur anlamındadır. (Uludağ, 2001:135) El; dest kelimesinin eş anlamlısıdır. Dest, tasavvufî ıstılahta ilâhi kuvvetin zuhûru demektir. (Cebecioğlu, 2004:162) Bu bağlamda Âşık Ömer ilk mısrada, gönlünün (cam-ı cem) ilahi kuvvetin zuhur etmesiyle, sevgiliye yakın olmanın verdiği huzurla dolduğunu ifade ediyor.Meclis, tasavvufta huzur ve hicran belirtileri anlamındadır. Buna göre; ikinci mısrada aşık; sevgiliden ayrı kalmayı (hicran belirtisi) keder evine, ayağa vurulan zincire ve katlanılması zor olan acıya benzetiyor. Ehl-i tasavvuf bu dünyada ölmekten öne ölmeyi kendine şiar edinmiştir. Bu durum, nefis bütün dünyevi istek ve arzulardan arındırmayı gerektirir. Bu noktada Aşık Ömer;"Ölmekten sürelim bu da demdir."mısrasında bu isteğe işaret ederek ne gelecek ne de geçmiş korkusu olmadan anı yaşayalım (dem) diyor. Mey tasavvufî ıstılahta ilâhi aşkın verdiği coşkıyı ifade eder. Son mısrada âşık; ruhâni aleminin (sahra) Allah aşık ve bu coşku ile dolduğunu ifade ediyor.

Bu dörtlükte "cam-ı cem", "gönül" anlamındadır.

2.12.2.17.CEVR: Haksızlık, zulüm, eza-cefa, sitem anlamındadır.Şiirimizde en belirgin özelliklerinden birisi sevgilinin, aşığa bitmez tükenmez cevirlere bulunmasıdır. Bu durum aşığın kaderi olduğu kadar sevgilinin onu hatırlamasıdır. Cevrin asıl sebebi ayrılıktır. Aşık bu eziyetten çok az şikayette bulunur. Çünkü cevirden şikayet sevgiliye sadakatsizliktir. Aşığın çektiği cevirlere sınırı yoktur. Çünkü sevgili bir kerecik lütuf gösterse binlerce cevir gösterir. Daha çok cefa kelimesiyle" cevr ü cefa " şeklinde kullanılan cevr için en iyi karşılık sabır ve içkidir. Sabrın sonu selamet olduğu gibi cevr ü cefanın sonu da vuslattır. Ancak bu vuslat asla gerçekleşmez. Aşığın cevr ü cefalara tahammül ettiği ölçüde değeri artacaktır. Cevr ü cefa maşuka, vefa ise aşığa münhasırdır. Bunun tecelli yeri ise aşığın gönlüdür.(Pala ,1995:113)

Tasavvufta ise cevr, sâlikin rûhen yükselmekten alıkonulması anlamında kullanılır.(Cebecioğlu, 2004:128)

Yüzün görüp oldum pâyine sâil

Cevrine râm olup emrime kail
 Yalınız Gevherî değıldir mâil
 Hüsnünü seyriden âlem hû çeker hû

Gevheri 598

Bu dörtlükte Gevherî çektiğı sıkıntılardan bahsetmektedir.” Cemalini görüp kapına kul oldum. Rûhen yükselmekten alıkonulduğum halde sana boyun eğdim. Emrine amade oldum ama, tam bir teslimiyetle sana mail olamadım.” diyor. Dünyanın geçiciliğini kavrayamayan gönül sevgiliye doğru yolculuk yapmaya çalışsa da bunu başaramayacaktır. Çünkü dervişliğin gereğı olan masivayı terk etmek ilkesini gerçekleştirememiştir. Buna rağmen Gevherî, her şeyin özünde Allah sevgisinin olduğunun bilincindedir. Gevherî, bu makama erişememiştir ve o hâli yaşayamamaktadır. Bunu da “Hüsnünü seyr iden âlem hû çeker hû” dizesiyle ifade etmiştir.

Dörtlükte cevri; rûhen yükselmekten alıkonulmak anlamındadır.

2.12.2.18. DERD: Farsça gam, ızdırap, elem demektir. Sevgiliden sevene geçen ve katlanılmasına güç yetmeyen haldir. İlahi aşktır. Bu istenen bir derdir. En büyük derd derdsiz olmaktır. Derdli “ âşık” demektir.(Cebecioğlu, 2004:159) Hak’tan uzak ve irak düşme tarzındaki dert tam anlamıyla hüsrandır; fakat yakın olmanın meydana getirdiğı dert, arınma sebebidir. (Uludağ, 2001:103)

Gerek tasavvuf edebiyatında gerekse aşık edebiyatında dert; aşığın çekmekten usanmadığı, istenilen bir haldir.

Felek etti hasret çeşm-i mestime
 Diyar-ı gurbeti gezdim usandım
 Ağlayarak sengler alıp destime
 Bu **derdi** sinemi ezdi usandım

Aşık Ömer 2

Çeşm-i mest, Allah (cc)’ın salikin kusurlarını salikten de halktan da gizli tutması anlamındadır. (Uludağ, 2001: 96) Aşık Ömer ilk mısırada feleğın, kendisinin affa ve mağrifete uğramasını hasret bıraktığını anlatıyor. Aşıklar

için dünya sevgiliden ayrı düştükleri için gurbet diyarıdır. Aşık Ömer ikinci mısradaki gurbeti gezip, vuslata erişemediğinden şikayet ediyor, bu sebeple sevgiliden sevene geçen katlanılması güç halden usandığını söylüyor.

Derd, sevgiliden sevene geçen katlanılması güç hal anlamındadır.

Gül görüp şakıyıp öter
Arttı **derdim** dahi biter
İşte gelip işte gider
Ayrı düştüm bencileyin

Kayıkçı Kul Mustafa 53

Kayıkçı Kul Mustafa kendisi ile aynı hali paylaşan başka bir aşığa seslenerek, kalbindeki ilahi aşkın her geçen gün bitmeyecek şekilde arttığını söylüyor. Dörtlükte derd, ilahi aşk anlamındadır.

2.12.2.19.DERÛN: Farsça iç, bân demektir. Tasavvufta melekût alemi, gönül alemi, ruhanî alem anlamlarını taşır. (Uludağ, 2001:103)

Künc-i hasrette ben kalmışım bîmar
Derûnum zahmına gel eyle timar
Billâhi ölümü kıldım ihtiyar
Cânımdan usandım ne zaman gelür

Gevheri 557

Sevgiliden ayrı kalan âşık hasret köşesinde ayrı kalmıştır. Dardine çare olacak, gönül alemini iyileştirecek olan sevgilidir. Sevgili uğruna canından bile vazgeçmiştir. Zira aşk ateşiyle kavru lan âşık için, canı bile fazla gelir. Sevgili uğruna en değerli varlığı olan canını bile feda etmeye, yani ölmeye hazırdır. Bu yüzden canımdan usandım sevgili ne zaman gelecek diyor. Çektiği sıkıntıların son bulmasını istiyor.

Dörtlükte derûn, gönül alemi anlamındadır.

2.12.2.20. DEVRAN (DEVERAN) Dönmek anlamındadır. Tasavvufta Kadiriye, Rifaiye, Halvetiye ve Mevleviye gibi zikr-i cehriyi esas alan

tarikatlerin döne döne yaptıkları zikir, sema, tarikat ayinine devran denir. Deveran toplu olarak da ferdi olarak da yapılır. Toplu deveranda dervişler hem kendi eksenleri etrafında, hem de zakirbaşı veya şeyhin etrafında dönerler. Deveran esnasında ahenkli şekilde zikir söylenir. “ Hû hû” “ Ya Hay ya Hû” gibi ilahiler söylenir. Kudüm, def, ney gibi musiki aletlerinin kullanıldığı da olur. Deveran içinde vecde gelmek ve coşmak esastır; ama tecavud (kendini vecde zorlamak) da caizdir.

Meleklerin arş, hacıların Kabe, gezegenlerin güneş etrafında devr etmeleri tasavvufi deveranın gerekliliğine ve uygunluğuna delil sayılmıştır.

“ Döne döne vardı ruhanilere İsa dede” mısrası, dikkatimizi ölümle deveran arasındaki ilişkiye çeker. Kimi sufilerin döne döne uçarak gökten kayboldukları söylenir ya da menkıbeye göre, bir zenci vecd içinde o kadar uzun süre döner ki, sonunda rengi beyazlaşır (Uludağ, 2001: 105)

Gerek yaz kış, gerek bahar ile güz

Gerek güneşle ay, gerek ki yıldız

Devr ederler Hakk'ın emriyle düpedüz

Felekler raks eder bir an eğlenmez

Aşık Ömer 43

Aşık Ömer dörtlükte, yaradılan her şeyin Allah(cc)'in emriyle döndüklerini yani bir anlamda yaradanı zikrettiklerini söylüyor.

2.12.2.21.DON: Kılık, kıyafet, şekil anlamında Türkçe bir kelimedir. Donanma, donatmak gibi sözlerin kökü budur. Bir erenin başka bir şekle girmesi, mesela güvercin gibi görünmesidir.(Cebecioğlu, 2004: 171). Menkıbelerde bazı erenlere atfedilen, kendini başka bir varlığın görünüşüyle gösterme kerametidir (Uludağ, 2001: 109)

Eskiçağ insanının kafasında yeryüzünde mevcut her cisim, her madde bir kuvvetin taşıyıcısıdır. Aynı görünseler de neville arasında esasta yine bir takım benzerlikler vardır. O halde bir cisim birden fazla görünüşler altında tezahür edebilir; bir insan bitki ya da hayvan yahut bir eşya cismine girebilir. Fakat bu görünüşte değişik şekiller geçici olup o cismin asıl mahiyetini

değiştirmezler.İşte bu şekil değiştirme motifini inceleyen araştırmacılar , bu motifin insan şuur altından ve yaratıcı gücünden çıkan arzuların ifadesinden ibaret olduğunu ileri sürüyorlar. Bu bakımdan pek çok efsane ve masalda insan veya hayvan olan insanlara rastlanır. Bu yüzden şekil değiştirmenin en çok göze çarpan motiflerinden biri olduğu rahatça söylenebilir. (Ocak ,1983: 154)

Gevheri muhabbet rahın güderim
 Derviş olup **dondan** dona girerim
 Ben billahi çoktan hicret iderdim
 Neyleyim bir yar-ı gar bulamadım

Gevheri 177

Gevheri ilk mısrada Allah'ın kulunu sevmesi, kulun da Allah'ı sevmesi yolunda olduğunu söylüyor. Bu amaçla bir şeyhin bey'ati ve terbiye altında derviş olup, şekil değiştirebileceğini anlatır. Kuş (turna, güvercin), arslan, geyik şekline girme şiirlerimizde sıkça rastlanan motiflerdendir. Gevheri de, bu mısrada derviş şekline girmek istediğinden bahsediyor."Billahi çoktan hicret ederdim./Neyleyim bir yar-ı gar bulamadım." mısrasında; yar-ı gar, Hz. Ebubekir'in lakabıdır. Hicret esnasında Peygamberimizin yanında can dostu Hz. Ebubekir vardı. Mekke'den çıktıktan sonra kendilerini takip eden müşriklerden korunmak için Hira dağında bir mağraya sığındılar. Onlar içeri girdikten sonra iki güvercin mağara girişine yuva yapıp, yumurtladı ve bir örümcek ağ ördü. Müşrikler mağranın ağzına kadar geldikleri halde bu halleri görünce içeride insan alamayacağına hükmederek geri döndüler. Bu nedenle Hz. Ebubekir'e yar-ı gar denir (Pala, 1995: 568)

Gevheri, bu önemli olaylara işaret ederek; kendisine muhabbet yolunda arkadaşlık yapacak kimseyi bulamayışından yakınmaktadır.

Yılduz nişan durup ayın önünde
 Mecnun olan gezer abdal **donunda**

Nevruz gecesinde bahar gününde

Benim özgelerden seyranım var

Ercişli Emrah 128/II

Dörtlükte don; derviş şekline girmek anlamındadır.(Dörtlüğün açıklaması için bkz “Abdal” maddesi)

2.12.2.22.EDEP-ERKAN: Sözlükte terbiye, incelik, nezaket, kabul gören kullara uyma anlamındadır. Tasavvufta kişideki bir meleke olup onu kötü hal ve hareketlerden vazgeçirir. Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir. Edep kurallara uymayı ve resmi olmayı gerektirir. Oysa sevgi ve dostluk tam olursa edebe uymak şart olmaktan çıkar. Edep gözetene edepli(edip), gözetmeyene edepsiz denir. Edep gözeten (edip) bisat ehlidir. Bazen edepsizden de edep öğrenilebilir. Lokman “ Edebi edepsizlerden öğrendim” demiştir. Emir edepten üstündür.(Uludağ, 2001: 116) Tasavvufta edep dört türdür. İlki şeriat edebidir. İkincisi tarikat edebidir. Bir tarikat adabıyla harekettir. Üçüncüsü marifet edebidir. Korku ve ümidin insanda eşit olması halidir. Sonuncusu ise hakikat edebidir. Allah’a yönelip masiva’yı terk etmektir. Edep kelimesini oluşturan harfler elif “e”, dal” d” ve be” b” dir. Bu üç harfin “eline, diline, beline “ sahip olmak anlamına geldiği tarzında da bir izahı vardır.bu yüzden “ edep ya hû” ibaresi eski kültürümüzde ve hat sanatımızda önemli yer işgal eder. (Pala, 1995:162)

Erkan kelimesi ise sözlükte köşe, destek, dayanılan ve güvenilen temel öğeler anlamındadır. Tasavvuftaki anlamı ise tarikat adabı, tasavvuf ehlinin uyması gereken usul ve kurallar şeklindedir.(Uludağ, 2001:125)

Kısaca edep iyi terbiye, güzel ahlak anlamındadır Tasavvufta ise;nefsin terbiye edilmesi anlamına gelir.

Her sabah her sabah sabak verirsin

Edep nedir **erkan** nedir yol nedir

Okuyub da ince dilden bilene
Kitap nedir iman nedir yol nedir

Karacaoğlan 410

Sabak, dini bilgilerin okutulduğu ders anlamındadır (Sakaoğlu, 2004: 604) Karacaoğlan bu dini bilgileri okutan hocaya seslenerek, nefsin terbiye edilmesi gerektiğini ve tasavvuf ehlinin uyması gereken usul ve kuralların neler olduğunu sormaktadır.

Dörtlükte edep- erkan; nefsin terbiye edilmesi gerektiğini ve tasavvuf ehlinin uyması gereken usul ve kurallar anlamında kullanılmıştır.

2.12.2.23.EZKAR: Arapça zikir kelimesinin çoğulu olup “ zikirler” anlamına gelir. Çeşitli ilahi isimlerin anılması, zikir olarak tanımlanır. Kehf suresinde (ayet 24) ifade edildiği gibi : “Unuttuğun zaman Rabbini zikret (an)” Zikretmenin zıddı unutmaktır. Bu durumda, unutmanın mukabili hatırlama, zikri ifade eden bir tanım olarak ortaya çıkar.(Cebecioğlu, 2004: 202)

Hâsılı rûy-ı zeminde ömrümün varı budur
Nûr-ı dîdem padişahım dilde **ezkarı** buldum
Gâhî hasret gâhî firkat âşıkın kârı budur
Râziyım âk razı olsun kendi efendimden benim

Gevheri 818

Gevheri, ilk mısırada yeryüzünde ömründe sahip olduğu tek şeyin bu aşk olduğuna değinir. Padişah tasavvufi ıstılahta Allah anlamındadır. (Cebecioğlu, 2004:498) Allah’ı gözünün nuru olarak gören aşık; diliyle , O’nun ilâhî isimlerini her dem andığını söylüyor. Bu yolla aşığın tek kazancı ayrılıktır. Ama yine de âşık bu duruma râzıdır.

Dörtlükte ezkâr, Allah’ın ilâhi isimlerini anma anlamındadır.

Daima dilinde hakkı **zikreder**
Din-i İslamı uğrunda gazalar eder

Gazilik şehitlik isteyü gider

Hüneri yürekte olan yiğidin

Kayıkçı Kul Mustafa 14

Kayıkçı Kul Mustafa dörtlükte ezkar kelimesinin çoğulu olan zikir kelimesini kullanmıştır.(Dörtlüğün açıklaması için bkz “Dil” maddesi)

2.12.2.24.FELEK: Gök, gökyüzü, sema anlamlarının yanı sıra talih, baht kader ve her gezegenin bulunduğu gök tabakası anlamlarında da kullanılır. Batyamlus’un kozmolojik sisteminden kaynaklanan bu tasavvura göre, dünya evrenin merkezidir ve çevresinde içi içe geçmiş bir şekilde dokuz felek bulunur. Dünyadan dışa doğru olmak üzere sırasıyla Ay, Utarit(Merkür) , Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrih (Merih) , Müşteri(Jüpiter) ; Zuhal (Satürn) felekleri yedi gezegen feleğini oluşturur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleği, dokuzuncu felek ise atlas , büyük falak (Felek-azm) veya felekler feleği (Felekü’l eflâk) gibi isimler alır. Hükema felsefesine göre , sekizinci feleğe kürsi, dokuzuncusuna arş denilmiştir. Dokuz feleğe nuh- felek denir. Kutsi bir hadiste Hz. Peygamber’e şöyle hitap edilmiştir. “ Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım. “feleklerin dönüşünün insan üzerinde çeşitli etkileri olduğuna inanıldığından felekle kader düşüncesi arasında bir bağ kurulmuş, kimi zaman da “ kahpe felek “ gibi sözlerle şikayet konusu olmuştur.(Uludağ, 2001: 134)

Eskilere göre gök tabakası dokuzdur. Her semada bir yıldız tasavvur edilmiştir. Bu yedi seyyar yıldızdan herbirinin dünyaya ve dünya üzerindeki canlı cansız her şeye hakim ve müessir olduğu farz olunmuş, her yıldız az çok uğurlu , uğursuz sayılmış ve her birinin hususi tabiatları, hakim olduğu iklimleri, hakimiyet saatleri olduğu sanılmış, işte bu sebeple dünyada olup biten herşey feleğe isnad olmuştur. Çarh da bu mânadadır. Astronomi felekiyât ilmine göre gökler bir mihver üzerinde dönmektedir. Fakat bu dönüş şarktan garba, yani tersinedir. Bu sebeple çarh-ı kec-rev, çarh-ı gerdün,

çarh-ı çeb endâz gibi tabirler çok kullanılır. Ve aksine dönen aldatan anlamlarındadır. Felekten şikayet etmeyen bir şair yoktur.(Onay, 1996: 230)

Felek gök demektir. Cem'i eflâktır. Kaza ve kadere itiraz edemeyen şairler dünyada olup biteni feleğe ve yıldızlara bağlayarak, rûhi durumlarını böylelikle açığa vurmuşlardır.

Felek etti hasret çeşm-i mestime
Diyâr-ı gurbeti gezdim uslanmadım
Ağlayarak sengler alıp destime
Bu derdi sinemi ezdi usandım

Aşık Ömer 2

Çeşm-i mest; tasavvufî istilahta ilahi sır, cezbe anlamındadır. Aşık Ömer kaderinin kendisini, ilahi sır ve cezbelere ayrı tutmasından şikayet etmektedir. Âşık, ruhlar âleminde ayrı kalmış ama yine de uslanmamıştır. Bu ayrılık; aşığa eline taş alıp sinisini ezmesi gibi acı vermektedir.

Dörtlükte felek, kader anlamındadır.

Böyle imiş Hakk'ın bize fermanı
Dertli olan arar bulur dermanı
Savrulacak kaldı gönül harmanı
Tersine estirdin yelimi **felek**

Erçişli Emrah 92

Feleğin şikayet edildiği bu dörtlükte aşığın gün gelip sevgiliye kavuşacağını ancak feleğin gönlünün bu isteğine engel olduğu anlatılıyor. Bu dörtlükte felek, gökyüzü anlamındadır.

2.12.2.25.FERYAD: Mecburi ve yüksek sesle yapılan zikir, kendinden geçerek ve kendini bırakarak yüksek sesle Allah'a yalvarma tasavvufî istilahtaki anlamıdır.(Cebecioğlu, 2004: 212) Ah, yardım istemek için çıkarılan ses, sızlanma olarak da açıklanır. (Pala,1995: 187)

Sözün bilmez bazı nadan elinden
 Erkan ağlar usul ağlar yol ağlar
 Bülbülün **feryadı** gonca gülünden
 Bülbül ağlar, gülşen ağlar, gül ağlar

Gevheri 412

Bazı cahiller ne söylediğini bilmez. Bu yüzden erkân ağlar, usûl ağlar, yol ağlar. Erkân esaslar, ana kurallar demektir. Usûl Arapça kök, temel, esas anlamına gelen asl kelimesinin çoğuludur. Yöntem anlamında da kullanılır. Tasavvufî terbiyede “usûlsüz vusul olmaz” sözü meşhurdur. Usûl bir tasavvuf okulundan diğerine değişim gösterir. (Uludağ, 200: 542) Yol; Bektâşî inancına göre insanı Allah’a ulaştırandır. Aşğın ağlamasının nedeni aslına kavuşmamak, öze dönememektir. Bülbül ve gül bahçesi ağladığında, gonca da ağlayacaktır.. Bülbülün istediği goncaya kavuşmaktır. Gonca Klâsik Türk Edebiyatında vahdetin sembolüdür.

Dörtlükte Gevheri, bülbülün feryadını; kendisinin Allah’a yalvarması ile özdeşleştirmiştir.

Başınçün bir sual sorayım sana
 Nedir bu **feryada** bahane bülbül
 Sen bir kuş olsanın diyiver bana
 Ya ne bais buna figana bülbül

Aşık Ömer 61

Aşık Ömer, bülbüle seslenerek, aslında kendi gönlüne soru sormaktadır. İkinci mısradaki sanki bilmiyormuş gibi, gönlünün kendinden geçerek avaz avaz Allah’a yalvarmasında bahanesinin ne olduğunu soruyor.

Dörtlükte , aşğın Allah’a yalvarması ile bülbülün güle kavuşmaması sebebiyle ettiği feryad arasında bir ilişki kurulmuştur.

2.12.2.26.FÜRKAT(FİRKAT): Ayrılık hicran, sıla hasreti demektir.Edebiyatımızda daha çok firâk, hasret, hecr ve hicrân gibi eşanlamlılarıyla kullanılır. Aşğın en belirgin özelliği fûrkat içinde olmasıdır.

Bu firkat ona büyük ızdırap verirse de o, bu durumundan ancak arada sırada şikâyetçi olur. Firkat aşığa en çok yalnız geçen gecelerde etki eder çünkü yalnızlık duygusu geceleyin artar. (Pala, 1995: 193)

Firkat; tasavvufta halk perdesiyle perdelenmek anlamında kullanılır (Uludağ 2001: 138)

Karardı da buzlu dağlar

Firkat yolumuzu bağlar

Aşıklar birikmiş ağlar

Sentimizden gitme bülbül

Aşık Ömer 61

Aşık Ömer, bülbüle yani kendi gönlüne seslenerek, gönlü halk perdesiyle perdelendiği için yolarının bağlı olduğunu bu sebeple aşıkların bir araya gelip ağladıklarını söylüyor.

Firkat, gönlün halk perdesiyle perdelenmesi anlamındadır.

2.12.2.27.GAFLET: Arapça gafil olma, uyanık olmama, habersiz bulunma, farkına varmama hâlidir. Tasavvufta kulun Allah'tan habersiz olması halidir. Dünyayı veya bütün mahlûkatı, Allah'ın yarattığı ve sıfatlarının tecelli ettiği bir yer olarak düşünmeden dünyadaki hayatını sürdüren; aleme nazar ettiğimiz tefekkür gözü ile bakmayan; ondaki ince ve hikmetli işleri görmeyen kişiye de gâfil denir. Kısaca , enfüs ve âfâkta Allah'ın ayetlerini göremeyen kişi, gaflette demektir. (Cebecioğlu, 2004:222)

Bu muhannes merde kıyar gücünden

Daima dilerim dosta gecinden

Dikeni yâr alma gönül ucundan

Gaflete uğrarsın ziyana bülbül

Aşık Ömer 17

Aşık Ömer ilk mısradaki yığıda gücünü kullanmadığı için değer verilmediğini söylüyor. Kendisiyle aynı yolda olan dostunun bu dünyadan göçünün her zaman geç olmasını dilediğini ifade ediyor. Eğer bülbül,

nefsinin(diken) arzularının esiri olup, Allah'tan habersiz olduğu için zamanını boşa geçireceğine işaret ediyor.

Gaflet, Allah'tan habersiz olmak anlamındadır.

Seninde kem günün bir gün oyanır

İçer **gaflet** boyağına boyanır

Cansız at kapına gelir dayanır

Soyunur elbisen binersin Şah'ım

Ercişli Emrah100

Ercişli Emrah, şeyhine seslendiği bu dörtlükte, nefsi arzularına uyduğu için kötü günlerin kendisini beklediğini söylüyor. Şeyhine seslenerek tabut yani ölüm (cansız at) kapısına geldiğinde, dünyada sahip olduğu herşeyi bırakıp bu sonsuz yolculuğa çıkacağını hatırlatıyor.

2.12.2.28.GAM: Arapça tasa, dert, gussa keder, üzüntü, elem, ızdırap anlamına gelen bir kelimedir.Şiirimizde belâ kelimesi ile anlamdaşları çok kullanılır. Çünkü şâir ve aşık daima gamlıdır. Aşık gözüyle sevgilisini görünce gam esiri olup canında ve gönlünde gam hisseder. Bu gam, vuslat'a erememenin verdiği ızdırap olup sınırı yoktur. Gam, aşık için bir mihenk taşı gibidir, onun aşıklık yolunda ne derece istekli ve dayanıklı olduğunu ölçer. Bu yüzden aşık daima gam ister, âdeta onsuz olamaz. Gam aşığın en vefalı ve en eski dostudur.Her şeyin bir sonu olması, aşığa direnç verir ve bir gün bu gam ve dertlerinin de biteceğini düşündürür. Gam bittiği zaman vuslat kendini gösterecektir. Gam, insanı feleğin çenberinden geçirir ve olgunlaşmasına yardımcı olur. Aşık gam ile o denli içli dışlıdır ki gamla yaşamak onun için bir zevke dönüşür. Çünkü bu gam sevgiliden gelmektedir ve sevgiliden gelen herşey gibi değerlidir. Gamın çaresi yine gam çekmektir. Doktorun buna yapacağı birşey yoktur. Hatta gama ilaç vermek yanlıştır ve hastayı daha da kötü yapabilir. Aşık gam ile iç içedir ve her bakımdan gamın adı anılır.(Pala, 1995: 196)

Tasavvufta ise **gam**; sevgiliyi dikkatle ve özenle ararken karşılaşılan engeller anlamındadır. (Uludağ, 2002: 141)

Özetle gam; aşığın sevgilisinin uğruna seve seve katlandığı zorluklar ve sıkıntılar anlamındadır.

Daim otağlarda yanan çırağdır
Gözlerimden akan **gam**dır firagdır
Muyları perişan gözden ırağdır
Korkarım Emrah'ı yorasan turnam

Ercişli Emrah 97

Ercişli Emrah bu dörtlükte turna donuna girmiş şeyhinin kendisini çok yorduğundan bahsediyor. İlk mısradaki çadırlarda yananın çıra olduğunu söylüyor. Bu mısradaki çadırı aşığın gönlü, çırayı ise ilahi aşk olarak düşünebiliriz. Aşık ilahi aşkın gönlüne verdiği eziyete seve seve katlandığını(gam) ancak vahdet makamından uzak kaldığını (firak) söylüyor.

Dörtlükte gam; aşığın sevgiliyi ararken karşılaştığı engeller anlamındadır

2.12.2.29.HAKİKAT: Gerçek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sufiler şeriat, tarikat, hakikat, marifet şeklinde, Allah'a ulaşma yolunda dört merteye kabul ederler. Görüldüğü gibi bunlardan üçüncüsü” hakikat” olmaktadır. Sufiler bunlardan ilkinin avam (genel olarak halk), ikincisinin havas, üçüncüsünün havassul-havass, dördüncüsünün da ehass-ı havassül havass'a ait olduğunu söylerler. Hacı Şaban'ı Veli şeriatın beden, tarikatın kalb, hakikatın ruh, marifetin de hak olduğunu söyler. (Cebecioğlu, 2004: 243)

Bektâşîlik dört kapı kırk makam inancı üzerine kurulmuş, kişinin bilgi ve olgunluk düzeyini bu derecelerde seviyeleriyle ölçen bir inanç ve yaşam biçimidir. Dört kapı şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olarak sıralanır. Amaç: Hakikati keşfetmek ve aldatıcı olmayan gerçek mutluluk âleminde yaşamaktır. Bunun için de Bektâşîlerin eğitiminde izledikleri yolun aşamaları şunlardır:

- 1-Benlikten arınmak (nefis temizlemek, mürşitte erimek)
- 2-O'na ulaşmak (ölmeden önce ölmek)
- 3-O'nunla O olmak (Allah'ta erimek, Hakk'la Hak olmak)
- 4-O'ndan bize ulaşmak (Hakk'tan halka inmektir)

(Temren,1995: 106)

Bektâşîliğe göre, Allah'a ulaşmak için dört kapı, kırk makam geçirmelidir. Bunlardan hakikat, ulaşılacak menzildir. Son sevgi durağıdır. Sözlük anlamı olarak, Hakk'ın salikten vasıflarını alarak, yerine kendi vasıflarını koyması demek olan hakikat, Bektâşî düşüncesinde ağacın meyvesi olarak düşünülür. Şeriat ağaç, tarikat onun dalları, marifet yaprak, hakikat de ağacın meyvesidir. (Uludağ, 2001:215)

Bâb-ı dehrin gûşenin kaç olduğunu anla kelâm
 Şerîfattan tarikattan **hakikatten** vir selam
 Ma'rifetten çâr kapudur cümle resm oldu tamam
 Nice münkirler gelir ikrârı bizden öğrenir

Gevheri 845

Gevheri ilk mısırada “Dünya kapısı olarak nitelenen ahiretin köşesinin kaç olduğunu söz ile anla” diyerek öğüt veriyor. 4 kapı 40 makamdan selam getirdiğini; marifet makamına ulaşan şeyhin sulûki tamamladığını söylüyor. Bu makama ulaşan şeyh, daha sonra halk arasına dönecek ve inkar edenler de inanmayı bu şeyhden öğrenecektir.

Dörtlükte hakikat, Allah'a ulaşmanın yolunda bir mertebe anlamındadır.

Hakikat yolunu tutmuş gideriz
 Kemlik edenlere iyilik ederiz
 Hazret-i Huda'nın emrin tutarız
 Rah-ı hakikatin rehvanıyız biz

Aşık Ömer 73

Aşık Ömer, şeriat, tarikat makamlarına eriştikten sonra hakikat yolunu tuttuğunu söylüyor. Bu makama erişenler, kendisine kötülük yapanlara iyilikle karşılık verecektir. Çünkü bu veliler, Allah(cc)'in emrini gerçekleştirmekte ve Hakikat yolunun yolcusu durumundadırlar.

2.12.2.30.KÂMİL (İNSAN-I KÂMİL): Arapça olgun insan demektir. Gerçek insan-ı kâmil vücûb ile imkan arasında berzahdır, hadis sıfatlarla, kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan aynadır. O, Hak ile batıl arasında vasıtaadır. Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk'tan gayri herşey, ulvî ve süflîdir. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzahiyet olsaydı, itibarsızlık sebebiyle ilahi yardım aleminden hiçbir şey ulaşamazdı. (Cebecioğlu,2004: 314)

İnsanoğlu yeryüzüne gelende
Kur'ağaçtan meyva bitmiş gib' olur
Kamil olup kendi kendini bilince
Cevahirden yükün tutmuş gibi olur

Karacaoğlan 440

Karacaoğlan ilk iki mısradada; insanoğlunun yaradılışını yeryüzündeki kuru bir ağacın meyve vermesine benzetiyor. Zira saliklerde seyrû suluğa başladıklarında henüz rûhen olgunlaşmamışlardır. İşte bu olgunlaşmamış ruhlar; şeriat, tarikat ve hakikat makamlarından geçerek insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak isterler. Karacaoğlan bu düşünceye”Kamil olup kendi kendini bilince” mısrasında işaret ediyor. Kamil olan insanın ulaştığı hakikat mertebesi, dünyadaki bütün mücevherler kadar değerli olacaktır.

Dörtlükte kamil, nefsanî vasıf ve sıfatlardan ve bunların eserlerinden arınmış anlamındadır.

Kamil olanların bellidir yeri
Yoluna koyarlar can ile seri

Hakk'ın didarını göreden beri
Gökler ağlar derya ağlar sel ağlar

Gevheri 412

Gevheri bu dörtlükte insan-ı kamil vasfına erişmiş insanlardan bahsetmektedir. Kamiller evliyanın en üst tabakası olduğu için, onların gösterdikleri yolda niceleri canını ve başını feda edecektir. Kamil insanlar Allah'ın ilahi güzelliğine (didar) mazhar olduğundan beri, yeryüzündeki tecellilerden (gök, derya, sel) rahmet saçılmaktadır.

Dörtlükte kamil, evliyanın en üst tabakası anlamındadır

2.12.2.31.KELÂM: Söz anlamında Arapça bir kelime. Tasavvuf ıstılahı olarak, taayyün belirme, irade ve kudretin, gaib olan bir şeyi etkileyip çıkarması, gaybde olanın vücuda getirilmesi, zâhir olma, meydana çıkmayı ifade eder. (Cebecioğlu, 2004:359). Örneğin; kün(ol) kelimesi bir kelimedir, bu söz gaib olan şeylere temas edince onları ortaya çıkarmıştır.(Uludağ, 2001: 207)Allah'ın varlığı ve birliğinden bahseden ilme kelâm denir. Ayrıca “Kelîm” sıfatı Allah'ın kelâm sahibi oluşunu bildirir. Kur'an-ı Kerîm'e “Kelâm-ı Kadîm” denir. Yine ayetlerine “ Kelâmullah” tabir olunur. (Pala,1995:320)

Mecliste arif ol **kelâmı** anla
El iki söylerse sen birin söyle
Elinden geldikçe sen ey(i)lik eyle
Hatıra dokunup yıkıcı olma

Karacaoğlan 13

Dörtlükte kelâm, Allah'ın varlığından birliğinden bahseden ilim anlamındadır.(Dörtlüğün açıklaması için bkz “ Arif “ maddesi)

Leyl ü nehar zikrederiz
Kalbimiz er gönlümüz ahi

Gayri **kelam** söylemez billahi

Mustafa eder bugün darımdan gayrı

Kayıkçı Kul Mustafa 89

Kayıkçı Kul Mustafa gece gündüz Allah'ın ismini zikrettiğini söylüyor. Aşığın kalbi velilik makamına ulaşmış, kalbi de; fütüvvet yolunda sanat ve zanaat ehlinin şeyhliği makamındadır. Bu sebepten aşığın gönlü Allah'ın varlığından birliğinden bahseden ilimden başka bir şey bilmemektedir.

Dörtlükte kelam, Allah'ın varlığından birliğinden bahseden ilim anlamındadır

2.12.2.32.KERAMET: İlk anlamı şereftir. Tasavvuftaki anlamı ise peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın kişide harikulade bir halin zuhur etmesidir. Eğer kendisinden bu hal zuhur eden kimse amel-i salih sahibi değilse o harikulade hal istitraç adını alır. Peygamberlerden zuhur eden harikulade hallere mucize denir . Keramet Hakk'ın velisine bir ikramıdır. Keramet iki çeşittir: Birincisi ilimde, irfanda, ahlakta, ibadette, tâatte, amelde, edepte, insanlıkta ve adamlıkta gösterilen üstün meziyetler, hasletler, faziletler olan manevi ve hakiki keramet; "en büyük keramet kişinin kötü huyunu bırakıp, iyi huy edinmesidir," "istikamet, kerametten üstündür." İlk çeşitten kerametlere düşkün olan mübtedilere, şu öğüt verilir: Su üstünde gidersen saman çöpü olursun, havada uçarsan sinek kesilirsin, bir gönül elde et de adam ol!

İkincisi ise kevnî ve surî keramettir; uzun mesafeyi kısa zamanda alma, az gıdayı çoğaltma, su üzerinde yürüme, ateşte yanmama vs. gibi. Sûfiler bu tür kerametlere fazla önem vermez, bunun mekr-i ilahî olmasından korkarlar. Kerameti, çocukları uyutan haşhaşa veya onları eğlendiren oyuncaklara benzetirler. Veli kemale erdikçe kerameti azalır. "Keramet zahir olur, izhar edilmez." Keramet izhar eden sahtekârdır, kendisinden (iradesi dışında) keramet zahir olan velidir. Bir müminin velî olması için surî kerameti olması şart değildir; belli bir kerameti kabul etmek mecburiyeti yoktur.

Kerametın çok olması o velinin en ulu evliyadan olduğunu da göstermez.
(Uludağ,2001: 208)

Mevlânâ bu hususda, “mürşidin gönüle tasarruf etmesinin daha önemli olduğunu, bir anda Kâ'be'ye gitmenin, buna göre pek fazla bir kıymeti bulunmadığını” kaydeder.(Cebecioğlu, 2004: 365)

Bütün bunlardan hareketle keramet, Allah'ın veli kullarından sadır olan olağanüstü hal ve söz, keramettir. Sufilere göre iki çeşit keramet vardır. Keramet-i kevnîye (suda yürümek, havada uçmak...vs maddi alem ile ilgili kerametler) ve keramet-i ilmiye (ledün ilmi ile gösterilen keramet) Makbul olanı ikinci grup keramettir

On'ki imam gülbangına erişem
Anda **keramet** var Hakk'a erişem
Bahard' açılıp bülbülle ötüşem
Güller beni sevdiğime ulaştır.

Karacaoğlan 407

Karacaoğlan dörtlükte kerameti; gülbanglardaki harikulade hâl anlamında kullanılarak kavramın alanını genişletmiştir.(Dörtlüğün açıklaması için bkz “ On iki İmam “ maddesi)

Gevheri eylemiş Hakk'a itaat
İtaat idene olsun beşaret
Hacı Bektaş gibi sahib-i **keramet**
Erkanımız vardır pirsiz değiliz

Gevheri 637

Gevheri bu dörtlükte Hacı Bektaş-ı Veli'nin keramet sahibi bir pir olduğuna işaret ediyor.

2.12.2.33.KİMYA: Elde bulunanla yetinmek, elde olmayana arzu duymayı terk etmek demektir. Üç türlü kimya vardır. 1. Avamın kimyası: Bâki uhrevi metai, fâni dünyevi olanla değiştirmek, 2. Havassın kimyası: Yaratanı

tercih etmek suretiyle kalbin yaratılıştan kurtulması. 3. Saadet kimyası: Rezil ahlakı terk eden nefsin, faziletleri elde edip bunlarla süslenmesine denir. (Cebecioğlu, 2004: 377)

Bir sahib-i keremsin bakışın **kimya**

Lutfun bi-nihayet ihsansın derya

Nice düşmüşleri eyledin ihya

Bana nazar kıl şad eyle beni

Gevheri 134

Gevheri dörtlükte şeyhine sesleniyor. Şeyhler nazarıyla (bakış) sülûk ehlinin ruhlarına tesir ederek onlara yeni bir şekil verir. Gevheri lûtf sahibisin diyerek seslendiği şeyhinin bakışıyla; yaradani tercih ederek, kalbini yaratılıştan kurtarmasını istiyor. Şeyhinin iyiliklerinin sonsuz, ihsanının deryâ gibi olduğunu nice Hak yolundan çıkmışlara taze can verircesine şenlendirdiğini söylüyor. Şeyhinin nazarıyla kabz halinden bast haline (şad) geçmek istediğini anlatıyor.

Dörtlükte kimya; havasın yaradani tercih ederek kalbin yaratılıştan kurtulması anlamındadır.

2.12.2.34 MAL: Meta, madde, menfaat, dinsel olamayan ihtiyaçları gidermeye yarayan şey anlamındadır.“ Tasavvuf malik ve memluk olmamaktır.” “Tasavvuf mal olunca başkasına vermek , olmayınca onu aramamaktır. Mala kul, paraya köle olana abdu'l mâl, abdu'l dirhem denir. Bunlar Allah'a kul (Abdullah) olmazlar. (Uludağ, 2001: 233)

Kadir Mevla'm ataş atma özüme

Dünya **malı** görünmüyor gözüme

Kadir Mevlam sen bak benim yüzüme

Cehennemim ataşıyla dağlama

Karacaoğlan 12

Dörtlükte mal; dünyanın ve içindekilerin geçiciliği anlatmak amacıyla kullanılmıştır. (Dörtlüğün açıklaması için bkz “ Ataş” maddesi)

Tutulup bendoldum zülfü teline
Delü bülbül oldum hüsnü gülüne
Tamam yokdur şu dünya malına
Beni aşk ateşine yakan Ali'dir

Kayıkçı Kul Mustafa 32

Kayıkçı Kul Mustafa ilk mısrada Hakk'ın zatına (zülf) tutulup, köle olduğunu söylüyor. İkinci mısrada ise, Hakk'ın cemaline bülbül gibi deli olduğunu anlatıyor. “Tamam yokdur şu dünya malına “mısrasında ise; dünyada sahip olunacak maddelerin sonunun olmadığına işaret ediyor. Zira tasavvuf ehli malik ve memlûk olamaz. Son mısrada ise; kendisini aşk ateşiyle yakanın Hz. Ali olduğuna işaret ediyor.

Dörtlükte mal; dünyada sahip olunacak maddelerin sonunun olmaması anlamındadır.

2.12.2.35 MİHNET: Arapça başa gelen sıkıntı ve can sıkan bela , meşakkat, dert, imtihan demektir. İster ihtiyari, ister gayri ihtiyari olsun, maşuk yüzünden aşığın çektiği zahmet ve elem tasavvufta kullanılan anlamıdır.(Uludağ, 2001: 247)

Şu yalan dünyaya ezelden geldim
Uyudum uyandım hep **mihnet** gördüm
Çınarlara belim verdin oturdum
Çınar çürük imiş kökten bozuldu

Karacaoğlan 105

Karacaoğlan bu dörtlükte; dünyanın geçiciliğine işaret ederek; hep bu dünyada maşuk yüzünden zahmet ve elem çektiğine değiniyor. Çınar sağlamlığı ile bilinen bir ögedir. Oysa ki Karacaoğlan bu fani dünyada, sırtını dayadığı her şeyin hatta çınarın bile bozuk çıktığını söylüyor.

Dörtlükte mihnet; maşuk yüzünden aşığın çektiği zahmet ve elem anlamındadır.

Gam yükleri ile yükümüz tuttuk
Hicran katarının kervanınız biz
Feleğin ağusun aşında bulduk
Mihnet teknesinin mihmanınız biz

Aşık Ömer 73

Aşık Ömer sevgiliyi ararken türlü engellerle karşılaştıklarını bu sebeple sevgiliden aşığa geçen katlanılması zor olan bir acı yaşadığını anlatıyor. Maşuk yüzünden çekilen zahmet ve elem teknesinde misafir gibi olduğunu ifade ediyor. Tanrı misafiri denilen mihman, tasavvufta çok önemlidir.

Dörtlükte mihnet; maşuk yüzünden aşığın çektiği zahmet ve elem anlamındadır.

2.12.2.36.NEFS-İ EMMARE: Emredici nefis anlamında Arapça bir tamlamadır. Kaşani bu nefsin, bedeni tabiata meylettğini, lezzet ve hissi şehvetlerin körüklediğini söyler. Yani kalbi, ulvi değil, süfli (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefis-i emmare denir. Yusuf Suresi'nin 53. ayeti kerimesinde bu nefse işaret edilmiştir. " Ben nefsimi temize çıkarmıyorum; zira nefis kötülükle emredicidir..." Nefs-i emmare şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlakın kaynağıdır.(Cebecioğlu, 2004:473) Yedi çeşit nefis vardır. 1. Nefs-i emmare: İnsanı kötülüğe sevk eden nefis 2. Nefs-i levvame: yaptığı kötülükten pişman olan ve hayra yönelen nefis 3. Nefs-i mülhimme: Allah tarafından iyilik (ilham edilen ve kötülüklerden arınmış olan nefis). 4. Nefs-i mutmainne (İmanda hata yapmayacak derecede kötülüklerden uzaklaşmış olan nefis). 5. Nefs-i râziyye (Allah'tan razı olan nefis). 6. Nefs-i marziyye (Allah'ın kendisinden razı olduğu ve rızasını verdiği nefis). 7. Nefs-i sâfiyye veya Nefs-i zekiyye (Kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis). Efkâr-ı seb'a denilen bu yedi nefis, aslında bir nefsin Allah yolunda ilerlerken katettiği mertebelerdir. Bu nefis duraklarının her birinde Allah'ın adlarından biri zikredilir. Esmâ-i seb'a denilen bu yedi isim sırasıyla şunlardır: "Lâilâhe

illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr.” (Pala, 1995: 426) Birinci nefsten yedinci nefse doğru gelindikçe cismaniyet, zulmaniyet, kesafet azalırken derece derece ruhaniyet, letafet artar. Her nefsin bir âlemi, bir seyri, bir hali, bir varidi, bir mahalli bir müşahedesi, bir ismi ve bir nuru (rengi) vardır."Nefsini (kendini) bilen Rabb'ini bilir." nefse işaret edilmiştir. (Cebecioğlu, 2004:472)

Nefs-i emmâreye uyup gezdiğim

Gençliğin belası sefahetimidir

Ahiretim koyup dünyam düzdüğüm

Ben de bildim kendi kabahatimidir

Gevheri 501

Gevherî bu dörtlükte şer yuvası, kötü fiillerin yerilmiş ahlâkın kaynağı olan nefs-i emmâreyi eleştiriyor. Nefis, cisimden ibarettir; ceset ise ruhun kalıbıdır. Nefis, cesete hakim olabilir. Yani ruha kötü şeyleri yaptırabilir. Asıl olan o anda nefse hakim olmaktır. Çünkü, “nefsini bilen Rabbini bilir” ama nefesine hakim olamayan insan dünya eğlencesine dalarak, yaratılış gayesini (Elest bezminde vermiş olduğu sözü) unutabilir. Bu noktada insanın dört manevi düşmanı vardır. 1-Nefis, 2-Şeytan, 3-Dünya muhabbeti, 4-Kötü arkadaş. Gevherî bu düşmanlara yenilmiştir ve bunun sıkıntısını yaşamaktadır. Gevheri ikinci ve üçüncü mısralarda hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışın sözünün manasını kavrayamadığı için benliğinden şikayet ediyor. Bunun sebebini de akılsızlığı olarak gösteriyor. Gençliğinde ölümü hiç aklına getirmeyip, ahireti bir köşeye bıraktığını, bunun da kendi kabahati olduğunu dile getirmiştir.

Nefs-i Emmare insanı kötülüğe sevk eden nefis anlamında kullanılmıştır.

2.12.2.37.PERVÂNE: Gece kelebeği de denilen kanatlı küçük böcek ki, kendini yakıncaya kadar şem' ile uğraşır durur.Bu hayvanın gözleri çok küçüktür. Gündüzleri karanlık yerlerde bulunur. Ortalık kararınca gördüğü

ziyaya doğru koşar. Gözleri kamaştığı için ayrılamaz ve fener, lamba şişesi, mum ve ampul gibi şeylere çarpar. Nihayet kanatları, vücudu yanar. Sivrisinek, tatarcık gibi haşereler de böyle çarparak yanarlar.(Onay,1996:397)

Pervane (Pervâne) şiirde aşığı temsil eder. Eskiden, geceleyin mum ışığında iş görülürdü. Şairler de mum ışığında şiir yazarken hemen yakınlarında bulunan bu kelebekleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Pervane, mum ışığının çevresinde döner döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakmış. Hatta sevgilinin beni de bu alev ile yanmış bir pervaneye benzetilir. Şâir sevgilisini mum ışığına; kendisini de pervaneye benzeterek onun uğruna can vermeye hazır olduğunu söyler. Bazen pervanenin aşkını başkalarına örnek gösterir, bazen de pervanenin, aşıklığı kendisinden öğrendiğini söyleyerek övünür. Çünkü pervane sessizce ve gürültü etmeden can veren sadık bir aşıktır. Tek bir ışık etrafında döner ve kendini yakıp yok eder.

Tasavvufta vahdet yolundaki dervişin yok oluşu da buna benzer. Yani ışık İlahî aşk, pervane ise bu aşka kendini kaptırarak yanan kavru lan tarikat ehlidir. Şem ü Pervâne'nin (Mum ile Pervane) bu hikâyesi değişik şekillerde ele alınmış ve hatta mesnevi konusu olmuştur. (Pala, 1995: 440-441)

Bir adam hasmını utandırmaz

Elde külliyeti var olmayınca

Pervane şem'ini uyandırmaz.

Başta sevda kalbde nar olmayınca

Karacaoğlan 1

Dörtlükte pervane, vahdet yolundaki yok oluş anlamındadır.(Dörtlüğün açıklaması için bkz "Kalp" maddesi)

Dergâh-ı izzetinden şeytan dûr iken

Ademin mekanı cennete hûr iken

Aşık ile maşuk vahid nur iken

Yakan **pervaneyi** narın aslı ne

Gevheri 67

Dörtlükte pervane, vahdet yolundaki yok oluş anlamındadır.
(Dörtlüğün açıklaması için bkz “Adem “ maddesi)

2.12.2.38.POST: Koyun derisinden yapılan minder veya seccade olarak kullanılan sergidir. Tüylü hayvanların, özellikle koç gibi hayvanların derisi tuzlanıp kurutulur, bu şekilde post yapılırdı. Şeyhlik makamına post denirdi. (Cebecioğlu 2004: 505)Tasavvufta tekkelerde post belli bir makamı ifade eder. Mevlevilerde kırmızı post sultan Veled makamını, beyaz post ateşbaz veli makamını ifade eder. Bektaşilikte meydan odasında oniki post bulunur. Bunlar:Baba, aşçı, ekmekçi, nakip, meydancı, türbedar, kilerci, kahveci, atacı, kurbanacı, ayakçı, mihmandar postlarıdır.(Uludağ 2001: 283)

Getir oğlan ben geyeyim **postumu**
Kimse bilmez garazımı kastımı
Gurbet elde koydum geldim dostumu
Geri dönsem kınar mı ola el bizi

Karacaoğlan 157

Karacaoğlan bu dörtlükte tasavvufta müridi makama eriştirecek olan posta sahip olmasından ancak ;sevgiliye ulaşmak için çektiği sıkıntıları kimsenin anlayamayacağından yakınıyor. Zira o ruhani alemde kopup geldiği için sevgilinin yanında değildir. Son mısradada, vuslat eriştiğinde hakikate yabancı olanların içinde bulunduğu hâli anlayamadıkları için kendisini kınayacağından çekiniyor.

Post dörtlükte müridin makama erişmesi anlamındadır.

Gevheri bu aşkın nedir misali
Giyünüp **postları** bağlıdır salı
Yalnız sen değil aşkın abdalı
Yarin cemaline dünya hu çeker

Gevheri 434

Gevheri bu dörtlükte ilahi aşka kavuşmak için makama erişmenin gerekli olduğunu söylüyor. Zira; ilahi aşkın sonsuz güzelliğiyle sadece mürid ve şeyh abdal olmuştur ve bütün dünya aslında Allah'ın ismini zikretmektedir

Post dörtlükte müridin makama erişmesi anlamındadır.

Ahvalim anlatam nice dostlara
Beni aşk ateşine yakan Ali'dir
Anın sevdasıyla girdim **post**lara
Beni aşk ateşine yakan Ali'dir

Kayıkçı Kul Mustafa 26

Post dörtlükte müridin makama erişmesi anlamındadır.(Dörtlüğün açıklaması için bkz "Ali" maddesi)

2.12.2.39.SADÂ: Pas anlamında Arapça bir kelimedir. Nefsin kötülüklerinden meydana gelen karanlık ve maddi işler dolayısıyla, kalbin üzerinde oluşan ince perdeye denir. Bu perde, hakikatlerin kabulüne ve tecelli nurlarının alınmasına engel teşkil eder. Kâşâni, bu kirliliğin mahrumiyet derecesine ulaşmasında, "reyn" adını aldığını söyler.(Cebecioğlu, 2004: 532)

Dağlara arzettim derunum yasın
Semt be semt koparır firkat **sadasın**
Şep giyer benim için matem libasın
Görür de halime bulutlar ağlar

Aşık Ömer 71

Aşık Ömer, nefsinin kötülüklerinden ve halk perdesiyle perdelenmesinden meydana gelen ince perdenin parça parça kaybolmasını dağlara şikayet ediyor. Aşığın içinde bulunduğu hale, bulutlar bile ağlamaktadır.

Pas, dörtlükte kalbin üzerinde oluşan ince perde anlamındadır.

2.12.2.40.SEFER: Arapça yolculuk demektir. Cürcani ve Kaşani, zikir vasıtasıyla sufinin Allah'a doğru yolculuk yapmasına, sefer derler. Sûfiler ve dervişler çile çekmek, şeyhlerle görüşmek, Allah'ın arz üzerindeki eserlerini seyretmek için de bedenen sefer yaparlar buna zahir sefer denir. (Uludağ,2001: 305-306)

Yolculuk, mesafe katetme, yolda yürüme anlamına gelen sefer; tasavvufta Hakk'a yönelmeye başlayan kalbin zikirle seyretmesi ve manevi yolculuk yapması anlamında kullanılmaktadır

Anamın karnında ben neler gördüm
Yedi derya geçtim ummana daldım
Dokuz aylık yoldan **sefere** geldim
Bir kapısız hana indirdin beni

Karacaoğlan 135

Karacaoğlan bu dörtlükte insanoğlunun yaradılış mucizesine değinmektedir. Dokuz ay sonra insanın dünyaya gelişine işaret ederek, doğumdan sonra da ademin Hakk'a yönelmek için manevi bir yolculuğa çıktığını oysaki bu yolculuğunun dünyada sonunun olmadığını anlatmıştır

Dörtlükte sefer, manevî yolculuk anlamındadır.

2.12.2.41.SIR: Sır; gizem, esrar anlamını da ihtiva eder. Tasavvufta farklı anlamlarda kullanılır. Bunlar: a. Mana itibariyle mevcut olan var-yok arası kapalılık b. Hakk'ın gâib hale getirip halka bildirmediği şey c. Ruh gibi insan bedenine tevhi edilen bir latife. Kalp, ruh ve sır sıralamasında sır ruhtan sonra gelir ve ondan daha latiftir. Kalp marifet, ruh mahabbet, sır temaşa mahalidir. Bu anlamda sır ruhun ruhudur. d. Gönül ehlinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygu ve bilgiler. e. İrade sıfatı, ilahi irade. f. İlahi cezbe şeklinde sıralanabilir. (Uludağ,2001:313)

Hakk'ın kandilinde gizli **sır** idim

Ananım beline indirdin beni
 Ak mürekkep idim kızıl kan ittin beni
 Türlü irenglerle yandırdın beni

Karacaoğlan 135

Dörtlükte sır,gönül ehlinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygu ve bilgiler anlamındadır.(Dörtlüğün açıklaması için bkz “ Hakk” maddesi)

Yiğid yüreğinde saklar **sırrını**
 Arzulayıb gider garip ilini
 Kul Mustafam eydür gören kaydını
 Yaradan Mevladır garip yiğidim

Kayıkçı Kul Mustafa 14

Yiğid tasavvuftaki merd kelimesiyle eş anlamlıdır. Tasavvufta ise merd; şeyh, veli anlamındadır. Bu bağlamda Kayıkçı Kul Mustafa gönül ehli ve keşf sahiplerinden (veli, şeyh) başkasının idrak edemediği tasavvufî duygu ve bilgilere sahiptir. Onlar, ruhani alemde kopup geldikleri için asıl vatanlarının özlemi ile yanıp tutuşurlar. Aşık ayağına vurulan zincirden (kayd) yani nefsinin bu dünyaya bağlayan durumlardan şikayetçi değildir. Çünkü onu bu durumdan kurtaracak olan yine yüceliğinden kuşku duyulmayan Allah (c.c)'dir.

Dörtlükte sır, gönül ehlinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygu ve bilgiler anlamındadır.

2.12.2.42.SÖZ: Tasavvuf söz değil, yaşama işidir. Bir başka deyişle, tasavvuf ehli, laf (kâl)a değil, yaşantı (hâl)ya önem verir. Ancak konuşma söz konusu olduğunda, Hz. Peygamber (s) gibi, az sözle çok mana ifade etmeye (câmi'u'l-kelîm olmaya) dikkat ederler. (Cebecioğlu, 2004:579)

Merhamet kapısına tutum yüzümü
 Hak için söylerim ben her **sözümü**

Musallada benim hâl namazımı

Kılınca sevmişim bilmiş olasin

Kayıkçı Kul Mustafa 16

Kayıkçı Kul Mustafa, ilk iki mısradaki çıktığı manevi yolculukta söylediği her sözde Allah (c.c)'nin merhametine sığındığını söylüyor. Tasavvufun kal (söz) değil, hal (yaşantı) ilmi olduğu düşüncesine ise; “Musallada benim hâl nâmazım kılınca sevmişim bilmiş olasin” mısralarında değiniyor.

2.12.2.43.URYAN: Arapça çıplak demektir. Tasavvuf düşüncesindeki “ çıplak geldik, hiç birşeye sahip olmadan , çıplak gideriz” yorumunu anlatan bir terimdir. (Cebecioğlu, 2004:671) Bazıları mezara çıplak gömülmeyi vasiyet ederler. (Uludağ, 2001: 358)

Uryan geldim yine uryan giderim

Ölmemeğe elde fermanın mı var

Azrail gelmiş de can talep eyler

Benim can vermeye dermenim mı var

Karacaoğlan368

Dörtlükteki “Uryan geldik uryan gideriz.” mısrası tasavvuftaki “çıplak geldik, hiçbir şeye sahip olmadan çıplak gideriz” düşüncesiyle birebir örtüşmektedir.

2.12.2.43 VAHDET: Arapça birlik demektir.Gerçek manada olan bir Cenab-ı Hakk'tır. Sufiler uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için vahdette, vahdet ediyor,vahdete çekildi gibi ifadeler kullanılır. (Cebecioğlu, 2004: 681) Kesret zıddıdır. Tasavvufta gerekli olan vahdet, kesret içinde olanıdır. Yani halk ile meşgul iken dahi herkesin ve her şeyin Allah'ın kudreti ile meydana geldiğini idraktır. Bundan yola çıkarak vahdet-i vücud nazariyesi doğmuştur. Bütün mevcudatın Allah'ın esma ve sıfatlarından olduğu nazariyesine dayanan vahdet-i vücud bir çeşit tasavvuf yoludur. Buna göre

vücut (varlık) birdir. O da Allah'ın vücududur. Bütün varlıklarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan da O'dur. Her şey onun varlığına ve birliğine delalet eder. Alem varlığının alemetidir. Onsuz hiçbir şey olamaz. Var olan şeyler bir an için vardırlar ve asılları yoktur. Pala,1995: 555)

Bu Gevheri daim **vahdet** iken
Aşuk ile maşuk sohbette iken
Gülün karşısında vuslatte iken
Bülbüle feryad ü zarın aslı ne

Gevheri 67

Vahdet, Allah'ın varlığı ve birliği demektir. Tasavvufta gerekli olan kesret içinde vahdeti görmektir. Yani halk ile birlikte iş güçle meşgul, iken dahi herkesin ve her şeyin Allah'ın kudretiyle meydana geldiğini idrak etmektedir. Gevheri kasrette vahdeti görüp, vuslata ermişken hâlâ neden aşığın bu kadar feryad edip ağlamasına anlam verememektedir

2.12.2.45.VASL: Arapça, ulaşmak, varmak demektir. Tasavvufta ilm-i suhud ile Hakk'a ulaşma anlamındadır. Kaşani bu konuda şu tanımı getirir: Zahirler ve batınlar arasında sevgi vasıtasıyla rahmete ulaşan gerçek birliğe vasl denir. (Cebecioğlu 2004: 692)

Bir aşık isterse **vasl**-ı habibi
İbtida derd ü gam olur nasibi
Komadın halinde ben bu garibi
Sevgili yarimden ayırdın felek

Aşık Ömer 6

Aşık Ömer, sevgiliye kavuşmayı arzu eden bir aşığın başına gelecek ilk şeyin, derd ve gam olduğunu söylüyor ve feleğin kendisini sevgiliden ayırmasından şikayet ediyor.

3.BÖLÜM

3.17. YY ÂŞIKLARINDAN GEVHERİ, KAYIKÇI KUL MUSTAFA, ÂŞIK ÖMER, KARACAOĞLAN VE ERCİŞLİ EMRAH'IN ŞİİRLERİNDEKİ MİSTİK UNSURLARI GÖSTEREN HARİTA

MİSTİK UNSUR	GEVHERİ	K.K. MUSTAFA	ÂŞIK ÖMER	KARACA-OĞLAN	ERCİŞLİ EMRAH
3.1.1.ALLAH'IN SIFATLARI					
ALLAH			43	198	
AHİR				428	
HAKK	276			135	
GANİ				198	
CELLAL			50		
3.1.2. ALLAH İLE İLGİLİ UNSURLAR					
DERYA				351	
DİDAR			43		
3.1.3. ALLAH'IN TECELLİ YERLERİ					
GÜL				401	92
DİL		14	47		
GÖNÜL		50	2		
KALP				1	
3.1.4 .PEYGAMBERLER					
ALİ	900	26	26	410	
EYYÜB		37		394	
MUHAMMED	162	59	35	428	
Habibullah	633		47		
HALİL		11	43	81	
MUSA			26	394	
NUH				423	

MİSTİK UNSUR	GEVHERİ	K.K. MUSTAFA	ÂŞIK ÖMER	KARACA- OĞLAN	ERCİŞLİ EMRAH
SÜLEYMAN	444		16	344	42
YUSUF	614		17		
3.1.5. KUR'ÂN-I KERİM					
	791	67	41		16
3.1.6. DİĞER KUTSAL KİŞİLER					
LOKMAN	634	20			
ON İKİ İMAM	791	47		407	
3.1.7. MUTASAVVIFLAR					
HACI BEKTAŞ- I VELİ	297	74		220	
HALLAC-I MANSUR	67		53		
Dar				407	
Ene'l Hak	233				
3.1.8.KADER					
	192		23	67	
3.1.9. AHİRET VE AHİRETLE İLGİLİ MEFHUMLAR					
AHİRET	501		13	25	
KİYAMET				93	
HAŞR	134				
SIRAT	146		19	12	
CENNET	692		67	12	
CEHENNEM	885	33	37	12	
3.1.10. İBADET İLE İLGİLİ MEFHUMLAR					
İBADET			43		
HAMD				218	
HAYIR				135	

MİSTİK UNSUR	GEVHERİ	K.K.MUSTAFA	AŞIK ÖMER	KARACA- OĞLAN	ERCİŞLİ EMRAH
3.1.10. 4 HAC İLE İLGİLİ MEFHURLAR					
Kabe (Beytullah)	417	59	53	361- 81	16
Kible			11		
3.1.10.11. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR					
İBLİS	78		7	367	16
İMAN				81	
3.1.12.TASAVVUFLA İLGİLİ MEFHURLAR					
1.5.12.1.TASAVVUF YOLUNDA OLANLARA VERİLEN İSİMLER					
ABDAL	692			411	128
ALİM				400	
ARİF		59		13	
CAN	33				
DERVİŞ	439	16		166	
GEDA	412			218	
KLAVUZ				383	
KUL				325	100
MECNUN	900	50			128
MÜRİD			71		
PİR	297	2	31	220	74
3.1.12.2 TASAVVUF VE TARİKATLARLA İLGİLİ MEFHURLAR					
ÂB	313		43		
ÂB-I ZEMZEM	791				
ADEM	67		53	427	
AH	693			12	21
AKL			43		

MİSTİK UNSUR	GEVHERİ	K.K.MUSTAFA	AŞIK ÖMER	KARACA-OĞLAN	ERCİŞLİ EMRAH
ALEM	598		6	1	16
ARŞ		2		77	
ASA			26	474	
AŞK	233		73	428	
ATAŞ				12	
AYRILIK	598			165	
BâD	134				
BÂD-I SABA	53				
BELA	645			247	
BURHAN	885				
CAM-I CEM			72		
CEVR	598				
DERD		53	2		
DERÛN	557				
DEVİRAN			43		
DON	177				128
EDEP-ERKAN				410	
EZKÂR	818	14			
FELEK			2		92
FERYAD	412		61		
FÛRKAT			61		
GAFLET			17		100
GAM					97
HAKİKAT	845		73		
KAMİL	412			440	
KELAM		89		13	
KERAMET	637			407	
KİMYA	134				

MİSTİK UNSUR	GEVHERİ	K.K.MUSTAFA	AŞIK ÖMER	KARACA- OĞLAN	ERCİŞLİ EMRAH
MAL		32		12	
MİHNET			73	105	
NEFS-İ EMMARE	501				
PERVANE	67			1	
POST	434	26		157	
SADA			71		
SEFER				135	
SİR		14		135	
SÖZ		16			
URYAN				368	
VAHDET	67				
VASL			6		

SONUÇ

Mistik düşünce, için dış ile, enfüsün âfâk ile, dikeyin yatay ile mevcûd olduğu fikrinden hareket ederek, hayatın ontolojik hakikatlerinden, varlık katmanlarından, bizlere bir bakış derinliği sunmaktadır. Araştırmamız tasavvufî mazmunların örtüsü altındaki edebî – mistik unsurlar, halk felsefesinin temel çatısını kuran kilit değerde malzemeler olmak itibariyle, 17.yy âşıklarının bir yönünü ortaya koymaktadır.

Araştırmamızda 17. yy Âşıklarından Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın şiirlerinde mistik unsurları belirlenmiş ve bu unsurların hangilerinin, ne sebeple kullanıldığını tespit edilmiştir.

Yaptığımız araştırmada her âşıkta bulunan mistik unsurları; Allah, Peygamberler, Kur'ân-ı Kerîm, kutsal kişiler, mutasavvıflar, kaderle ilgili mefhûmlar, ahiret ve ahiretle ilgili mefhûmlar, ibadetle ilgili mefhûmlar, tasavvuf ve tarikatla ilgili mefhûmlar olmak üzere konu başlıklarına ayırdık ve bulunan mistik unsurları tek tek yorumlamaya çalıştık.

17.yy'da yaşayan beş âşığın şiirlerinde kaynağını Kur'ân-ı Kerîm'den alan İslamî inançlara sıkça rastlanmıştır. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ahiret inancı ve ahiretle ilgili diğer mefhûmların beş âşığın şiirlerinde sıkça işlenmiş olması âşıkların aldıkları İslamî terbiyeyi bize yansıtmaktadır.

Karacaoğlan dünyanın faniliğinin, insanların dönekliliğinin, dürüst olarak hayata tutunmanın güç oluşunun farkındadır. Pek çok aşığın altından kalkamadığı sıkıntılarını, Allah(cc)'ya dua ederek halledilebileceği düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir.

Kadir Mevlam senden bir dileğim vardır

Muhannat kuluna muhtaç eyleme

Cennet-i Alâ'yı nasip et bana

Sırat Köprüsünden yolum bağlama

Karacaoğlan 12

Kıyamet koştuktan sonra, kafirler ve günahkâr müminler cehennemde türlü azaplar göreceklerdir. Kayıkçı Kul Mustafa aşağıdaki dörtlükte, yedi ayrı cehennemin tabakalar halinde yer aldığını, bu tabakaların kat kat, iç içe bulunduğunu ve burada kafirlerin büyük azap çekeceğine işaret etmiştir.

Yedi cehennemden ileri dışa
Seni çalalarda hem taştan taşta
Yılan çıyan akrep hep baştan üşe
Sokarlar a'zamı canda ağlayı

Kayıkçı Kul Mustafa 33

Bazen de, ibadet ve imanla ilgili mefhumları âşıkların şiirlerinde ustalıkla işledikleri tespit edilmiştir.

Dünya üzerinde yaratılan her varlık bir gün mutlaka ölecek ve hesaba çekilmek için tekrar dirilecek (haşr) tir. Aşık Ömer, ölüm ve tekrar dirilme arasında geçen zamanı, Berzah iline yapılan yolculuk olarak nitelediği aşağıdaki dörtlükte, inanan kulların Allah emrettiği için ibadet ettiklerini vurgulamıştır.

Var ibadet eyle Mevla yoluna
Bunda neylersin onda buluna
Bir gün sefer düşer Berzah iline
Otağı kalacak sultan eğlemez

Aşık Ömer 43

Ercişli Emrah Allah'ın evi olan kutsal mekana yönelen kalplerin tıpkı nurlu bir koridorda yürüyor gibi ışık alarak her adım başı Allah(cc)'ın gönderdiği kutsal kitapları düşünerek ilerleyeceği düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir.

Sefil Emrah der ki vardır
Dünya da dört kitap vardır
Beytullah'ın üstü nurdur
Şam'a m'indi Hacc'a m'indi

Ercişli Emrah 16

Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm evrensel mesaj içeren dört kutsal kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm; Hz. Muhammed'e Miladi 610-632 tarihleri arasındaki

yirmi üç yıllık risalet devresinde vahiy yoluyla indirilmiş, mushaflara yazılmış ilahi kelamdır. Gevheri aşağıdaki dörtlükte, Cenab-ı Hak'ın emir ve mesajlarını Hz. Muhammed'e vahiy meleği Cibril vasıtasıyla bildirdiğini vurgulayıp, Yusuf peygamberin kıssasına da gönderme yapmıştır.

Dört kitab-ı asümandan etti nüzul
İndi Kur'an Mustafa'ya okuyup kıldı kabul
Hüsn ile mağrur olur Hazret-i Yusuf oldu kul
Yakub'un hasret gözüne kan ile nem damladı

Gevheri 791

Araştırmada 17.yy'da yaşayan beş âşığın şiirlerinde yer alan çoğu tasavvuf ve tarikatla ilgili unsuru zahirî değil de batınî anlamda kullanmış olduklarını gösteren örnekler, âşıkların la-dinî konuları işleyen şiirlerinin yanı sıra, tasavvufî düşünceyle yoğrulmuş sanat anlayışına da sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Mesela; Karacaoğlan Allah'ın rahmetinin bolluğu ve bağışlayıcılığına sığınarak dua ettiği aşağıdaki dörtlükte, tasavvuf yolunda Hz. Muhammed(sav)'e varis olduğu kabul edilen On İki İmamın okuduğu gülbangların kerametine erişmek istediğini dile getirmiştir.

On iki imam gülbangına erişem
Anda keramet var hakk'a erişem
Bahar açılıp bülbül ötüsem
Güller beni sevdiğime ulaştır

Karacaoğlan 423

Türklerde halâ yaşayan eski Türk inanç izlerinden en önemlilerinden olan “ don değiştirmek” , bir erenin başka bir şekle girerek sûret değiştirmesi anlamındadır. Ercişli Emrah aşağıdaki dörtlükte İslamiyetten önceki inanç motiflerinden biri olan “don değiştirmeyi”, tasavvufun temel mefhumları içinde yer alan “ abdal” ıstılâhı ile birlikte kullanarak, kavramın alanını genişletmiştir.

Yıldız nişan durup ayın önünde
Mecnun olup gezer abdal donunda
Nevruz gecesinde bahar gününde
Benim özgelere seyranım var

Ercişli Emrah 128

Tasavvufta post, nefsinden fani, müritlerine rehberlik ederek, onları irşat etmek vasfına ve liyakatına sahip olan şeyhlik makamına erişmek anlamındadır. Kayıkçı Kul Mustafa aşağıdaki dörtlükte, tasavvuf yolunda gönlüne düşen Hz. Ali'nin aşkıyla bu makama işaret etmiştir.

Ahvalim anlatam nice dostlara
Bani aşk ateşine yakan Ali'dir
Amım sevdasıyla girdim postlara
Beni aşk ateşine yakan Ali'dir

Kayıkçı Kul Mustafa 26

Tasavvufta tarikatların döne döne yaptıkları zikir ve sema ayinine devran denir. Aşık Ömer aşağıdaki dörtlükte; mevsimlerin , feleğin, güneşin, ayın ve yıldızların devr etmelerini tasavvufî deveranın gerekliliğine ve uygunluğuna delil olarak göstermiştir.

Gerek yaz kış gerek bahar ile güz
Gerek güneş gerek ay gerek ki yıldız
Devr iderler Allah emriyle düpdüz
Felekler raks ider bir an eğlenmez

Aşık Ömer 43

Şiirlerinde dünyevi aşk teması üzerine yoğunlaşmasına rağmen Gevheri'nin aşağıdaki dörtlüğü, aşığın ; geleneğin ve kültürün gerekli kıldığı İslami, tasavvufî açıdan dünya nimetlerine ve nefsin arzularına bakışını sergilemektedir.

Nefs-i emmareye uyup gezdiğim
Gençliğin belâsı sefâhatimdir
Âhiretim koyup dünyam düzdüğüm
Ben de bildim kendi kabahatimdir.

Gevheri 501

Hazırladığımız çalışma sonucunda, âşıkların mistik unsurları şiirlerine nasıl taşıdıkları, neden ve ne şekilde kullandıkları, hayal güçleri ile bu unsurlara hangi anlamları yükledikleri tespit edilmiştir. Bu çalışma, 17.yy'da yaşayan âşıkların şiirlerinde beşerî aşkın yanı sıra tasavvufî unsurları da batınî anlamlarıyla işlediklerinin göstergesidir.

Sonuç olarak 17.yy âşıklarından Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın şiirlerinde mistik unsurlar üzerine yaptığımız bu çalışma, âşıkların şiirlerinde İslamiyet'in kabulüyle müslümanlaşan Türklerin, Kur'an-ı Kerim'in etkisiyle İslamî inançlarını ve tasavvufî mefhûmları nasıl benimsediğini ve özümsemiğini göstermiştir. Söz sanatının gücünü, ilmî derinliğini kavrayabilmek, inancın estetik boyutunu görmek adına, üzerinde çalıştığımız konu estetik hassasiyeti körelmiş günümüz insanına yeniden millî bir tefekkür idrâki gerektiğini düşündürmektedir

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa

1966 “Genel Çizgileriyle XVII.Yüzyıl Türkiye Tarihi”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ank:Cilt 4:201-202,219-224,226-227,235,240-241

AKSAN, Doğan

1999 **Halk Şiirimizin Gücü**

AKSOY, Ömer Asım

1981 **Atasözleri Sözlüğü**

AKTAŞ, Hasan

2001 **Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf**

ALPTEKİN, Ali Berat

1997 **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**

ALTINTAŞ, Hayrani

1996 **Tasavvuf Tarihi**

ARAT, Reşid Rahmeti

1991 **Eski Türk Şiiri**

ARTUN, Erman

2001 **Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı**

2002(a) **Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı**

BANARLI, Nihat Sami

1996 **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**

BORATAV, Pertev Naili

2000 **İzahlı Halk Şiiri Antolojisi**

CEBECİOĞLU, Ethem

2004 **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**

CUNBUR, Müjgan

1968 **Başakların Sesi**

1990 (a)“Ercişli Emrah’ın Şiirlerinde Tabiat ve Karacaoğlana Benzeyişler”, Erdem ,Cilt 6: 495-496

ÇOBANOĞLU, Özkul

1999 “Osmanlı Devleti’nde Türk Halk Kültürünün Değişim, Dönüşüm ve Dinamikleri” Osmanlı Kültür Sanat Ansiklopedisi, Ank: Yeni Türkiye Yay, Cilt 9:56

2000 (a) **Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**

DEVELİOĞLU, Ferit

1997 **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**

ELÇİN, Şükrü

1998 **Gevheri Divanı**

EMECEN, Feridun

1999 “ Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya” Osmanlı Devleti Tarihi, İst: Cilt 1: 49-50

ER, Piri

1996 **Türklerde Ağaç Kültü ve Bunun Alevi İncancındaki İzleri**

ERAYDIN, Selçuk

2001 **Tasavvuf ve Tarikatlar**

EREN, Hasan

1952 **Türk Saz Şairleri Hakkında Araştırmalar**

ERGUN, Saadettin Nüzhet

1938 **Halk Edebiyatı Antolojisi**

FUAT, Mehmet

1999 **Karacaoğlan**

GÖLPINARLI, Abdalbaki

2000 **Tasavvuf**

2004 (a) **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**

GÜNAY, Umay

1993 **Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**

GÜZEL, Abdurrahman

2004 **Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı**

2004(a) **Kaygusuz Abdal**

GÜZEL, Abdurrahman ve A. Torun

2003 **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**

İlmihal (Bir Müslümanın Yol Haritası, İman, İbadet, Ahlâk) Akademi
Araştırma Heyeti, Işık Yayınları, 2005

İNALCIK, Halil

1995 **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600** Çev: Ruşen Sezer, İst

2000 (a) **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1 1300-1600**, çev: Halil Berktaş, İst

KARA, Mustafa

1997 **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**

KÖPRÜLÜ, Fuad

2003 **Anadolu'da İslamiyet**

2003(a) **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**

2003(b) **Türk Edebiyatı Tarihi**

2004(c) "Âşık Tarzı Ne Demektir.?" Edebiyat Araştırmaları 1, Ank:

Akçağ Yayınları:172

2004(d) " V-XVI Asırlarda Türk Şairleri" Edebiyat Araştırmaları 1, Ank:

Akçağ Yayınları:: 153-155

2004(e) " Âşık Tarzında Tekke Edebiyatı Unsurları" Edebiyat

Araştırmaları 1, Ank: Akçağ Yayınları: 176

2004(f) "XVII. Asır Saz Şairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa" Edebiyat

Araştırmaları 2, Ank: Akçağ Yayınları: 261-282

2004(g) **Saz Şairleri I-V**

KÖPRÜLÜ, Fuad, W. Barthold

2004 **İslam Medeniyeti Tarihi**

KÖPRÜLÜ, Orhan Fuad

1985 **Yunus Emre'den Âşık Veysel'e Türk Klasikleri**

KUNT, Metin

1985 "I Siyasal Sarsıntı Dönemi 1600-1623" Zirveden Çöküşe

Osmanlı Tarihi 1600-1908, İst: Doğan Ofset Yayıncılık: 20-21

1985 (a) "III Zirve ve Düşüş 1683-1703" Zirveden Çöküşe Osmanlı

Tarihi 1600-1908, İst: Doğan Ofset Yayıncılık: 40

Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi, Kılıç Kitabevi Yayını, Ank,1998

KUŞEYRİ, Abdülkerim

2002 **Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi**, Haz:Süleyman
Uludağ

MUTLUAY, Rauf

1997 **Türk Halk Şairleri Antolojisi**

OCAK, Ahmet Yaşar

1983 **Bektaşî Menkıbelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**

1996(a) **Türk Sûfiliğine Bakışlar**

OĞUZ, Öcal

1995 “ Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Aşık Edebiyatı'nın XVI.
Yüzyılına Dair” İpek Yolu Uluslar arası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirleri,
Ank:424

ONAY, Ahmet Talât

1996 **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**

ÖGEL, Bahaeddin

2003 **Türk Mitolojisi II**

ÖZBİLGİN, Erol

2003 **Bütün Yönleriyle Osmanlı Adâb-ı Osmaniye**

ÖZTUNA, Yılmaz

1998 **Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt:2, Medeniyet Tarihi**

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri

2003 **Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf**

PALA, İskender

1995 **Divan Şiiri Sözlüğü**

PEKER, Selçuk

2003 17.YY Türk Saz Şiirinde Konu, 2 Cilt, Konya, Selçuk
Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

SAKAOĞLU, Saim

1987 "Kayıkçı Kul Mustafa 17.yy" Büyük Türk Klasikleri, İst: Ötüken
Neşriyat: 100-102

1987(a) "Gevheri 17.yy" Büyük Türk Klasikleri, İst: Ötüken Neşriyat:
92

1990 (b) "Ercişli Emrah", Türk Dili Dergisi, Sayı 492: 380

2004(c) **Karacaoğlan**

SARAÇOĞLU, Ali

1999 **Ercişli Emrah**

SUNAR, Cavit

2003 **Tasavvuf Tarihi**

2005(a) **Mistisizmin Ana Hatları**

TABAKOĞLU, Ahmet

2002 "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları" Osmanlı
Ansiklopedisi, Ank: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:4:27-29

TEMREN, Belkıs

1995 **Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu**

Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi, 3.Cilt:287

Türkçe Sözlük, 2 Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi

ULUDAĞ, Süleyman

2001 **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**

YALÇIN, İlhan ve M. Gül

1989 **Deyimler Sözlüğü**

YEDİYILDIZ, Bahaedin

2002 “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”Türkler Ansiklopedisi, Ank: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 10: 201,203-205

YENER, Cemil

1973 **Türk Halk Edebiyatı Antolojisi**

YURAYDIN, Hüseyin

1998 “Düşünce Hayatı ,17.yy” Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi 1600-1908, İst: Doğan Ofset Matbaacılık, Cilt 2: 157,159, 216

ÖZET

[ÇABUK, Feriha].[17. yy Âşıklarından Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan Ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurlar],[Yüksek Lisans Tezi].[Ankara].[2007]

Klâsîk halk şiirinin zihniyet dünyasında mistik unsurların bir haritasını çıkarmaya çalıştığımız tezimizde, 17.yy'da yaşayan saz şairlerinin şiirlerini incelememizin sebebi, 17.yy'da Âşık Edebiyatı'nın en olgun ürünlerinin verilmiş olmasıdır. Âşık Edebiyatı'nın tasavvufî düşünce sisteminin içinden gelip, bir süre sonra la-dinî bir özellik kazandığı düşünüldüğünde, Âşıklık geleneği içinde verilen ürünlerin bir kısmında mistik motif ve sembollerin yer aldığı görülmüştür. Araştırmada, metin merkezli bir yaklaşımla 17. yy Âşıklarından Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın şiirleri tek tek okunmuş, ilâhî aşkı işleyen şiirlerde yer alan mistik unsurlar çıkarılmış ve konu başlıklarına ayrılarak tek tek işlenmiştir. Çalışmanın sonunda konu başlıklarından çıkarılan tablo ile âşıkların şiirlerinde bulunan mistik unsurların bir haritası oluşturulmuştur. Bu tür bir çalışmayla Türk kültürünü oluşturan parçalardan biri- şiirlerdeki tasavvufî unsurlar- detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Örneğin, tasavvufun temel kavramlarından olan hakîkât mefhûmunun işlendiği ilgili konu başlığında, Gevheri Bektaşiliğin üzerine kurulu olduğu dört kapı-kırk makam inancını birebir işlemiştir. Kayıkçı Kul Mustafa da bir dörtlükte,Allah'a ulaşma yolundaki dört mertebenin sonuncusu olan marifet ilmine sahip kişi demek olan “ arif” mefhumuna değinmiştir .Aşık Ömer ise tasavvufta ilâhi güzelliği seyretmek anlamına gelen “dîdâr” mefhûmuna ilgili konu başlığında “vahdet” ve “kesret” düşüncesiyle birlikte yer vermiştir.

Araştırmada, beşerî âşık olarak bilinen Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın da şiirlerinde mistik unsurları kullandığı tespit edilmiştir. Karacaoğlan, tasavvuftaki edep,erkan mefhûmunu işlediği ilgili konu başlığında, bir hocaya, tasavvufun temel unsurlarından olan edep, erkan, dede- abdal ve kul kavramlarının anlam derinliğini sormaktadır. Ercişli Emrah

ise , tasavvufta kulun Allah'(cc)dan habersiz olması anlamına gelen “gaflet” mefhumuna ilgili konu başlığında değinmiştir.

Bu çalışma ile 17.yy Âşık Edebiyatı denildiğinde ilk akla gelen beş âşığın şiirlerinde mistik unsurlara yer vermeleri, âşıkların yaşadığı dönem ve çevre itibariyle tasavvuf düşüncesine yabancı kalmadıkları tespit edilmiştir. Bu da, klâsik halk şiirinin zihniyet dünyasını oluşturan başlıca şahsiyetlerden Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın şiirlerinde kullandıkları dil ve şiirsel form olarak müşterek “duyuşlar” ortaya koyduğunun göstergesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler

1-17.yy Aşık Edebiyatı

2- Mistik Unsurlar

3-Tasavvuf

ABSTRACT

[ÇABUK, Feriha]. [17th Century's Aşiks Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan Ve Ercişli Emrah's mystic elements of poems], [High Licence Thesis]. [Ankara]. [2007]

In our thesis, our goal was to establish a map that shows mystic elements of classic folk poetry. In order to analyze these elements in mentality of folk poetry world, we reviewed 17th century's saz (stringed, mandolin like music instrument) poets' poems because they are the finest art of Âşık (Minstrel, Lover of God) Literature. When we take into consideration that Âşık Literature is strongly influenced by Sufism and later distanced from it, in Âşık tradition of folk literature in some parts we see mystically oriented symbols. In our text centered approach of our study, the poems of 17th century's Aşiks; Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan, and Ercişli Emrah are read one by one and mystic elements of God related subjected poems are extracted and reviewed under different titled groups. At the end of the study a table is formed by different topics and a map of mystic elements of Âşık's poems is established. By this kind of study, one part of Turkish culture- the elements of Sufism in poems- is introduced in detail. For instance, one of the main concepts of Sufism, the subject of Hakikat (reality) which is reviewed under related topic group, the Poet Gevheri composed the belief of 4 doors-40 ranks that is known as the base of Bektaşî Tradition. Kayıkçı Kul Mustafa also, in one quatrain, emphasized on the subject of "arif" which is the last rank of reaching the level of knowing Allah. Âşık Ömer on the other hand, illustrated the thoughts of "Vahdet(Oneness)" and "Kesret (Multiplicity)" together under related topic group when he composed the subject of "Didar" meant observing Godly beauty in Sufism.

In our research, in the poems of Karacaoğlan who is known as Folk Âşık and Ercişli Emrah also mystic elements are found. Karacaoğlan asks from Hoca (master) the meaning of edep (manner), erkan (high officials), dede (accestor)-abdal (a religious devotee) and kul (servant, creature). Ercişli

Emrah on the other hand, refers to the subject of “gaflet” which meant human beings, as slaves of God, not knowing and not being aware of God.

By this study, in the 17th century when we think of Âşık Literature, the first five top Aşiks included mystical elements in their poems and that inform us that they did not stay out from Sufistic thoughts as the time and environment they live in. These are the signs of mutual thoughts and perceptions in poems among the top personalities of folk poetry, Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Aşık Ömer, Karacaoğlan, and Ercişli Emrah who composed similar feelings in linguistic and poetic form.

Key Words

1-17th Aşık Literature

2-Mistic thoughts

3-Sufism